

Tartalom

ANTALOVICS Péter: a pillanat túloldala ■ önmagától is független (versek)	5
SZABÓ István: Két part között ■ Biztonsági öv ■ Egy költözésben (versek)	7
POBORAI Örs: Hol a kakaó? ■ <i>Háború A oldal</i> ■ Sötétedés után (versek)	9
VÁZSONYI Csilla: Tavasz ■ Nyár ■ Ősz ■ Tél ■ Újév (haikuk) . . .	11
BERÉNYI Sarolta: Maradványok ■ Tükör ■ én lenni? ■ Akarsz-e? ■ Kifestő ■ Csendélet ■ Instant kert (versek)	15
PASZTERKÓ Viktor: Sűrűmankó ■ Röntgentérkép ■ Hagyj fölőni! ■ Családi recept ■ Franz Kafkának ■ Kecskerucafejtőlössz (versek)	20
HERNYÁK Zsóka: Bálnák (próza)	26
FEHÉR Miklós: Az utolsó osztályfőnöki óra (próza)	29
BARLOG Károly: Kovács Istenke álmodik (regényrészlet)	33
VÁRADI Ibolya: Március 15-i jövőkép (próza)	39
Dejan TIAGO-STANKOVIĆ: Estoril (regényrészlet) (KECSKÉS Ildikó fordítása)	44
A műfordítás mint kísérleti hermeneutika (Hizsnay Tóth Ildikóval RIZSÁNYI Attila beszélget)	52
HERÉDI Károly: Dr. Seuss magyar hangja(i) (tanulmány)	60
MÉSZÁROS Anikó: A cigány magyar irodalom (ki)alakulásáról (tanulmány)	69
BENCSIK Orsolya: A hüponémata-írásban lakozó Juhász Erzsébet (tanulmány)	81
GAZSÓ Hargita: „...a szerelemnek ebben a merőben irodalmi lángolásában...” (tanulmány)	88
FEKETE I. Alfonz: A szélhámos és a gyilkológép szíve (tanulmány) . .	93
PATYERÉK Réka: Audiovizuális komponensek a regényben (tanulmány)	99

SÁGI VARGA Kinga: Disznóvá leendés, avagy kisebbségi regény Bencsik-módra (Bencsik Orsolya: <i>Több élet</i>) (kritika)	105
TERNOVÁ CZ Dániel: Világok között lebegő, üres test (Kiss Noémi: <i>Sovány angyalok</i>) (kritika)	111
SEKULIĆ Larisa: A kígyó mérge (Gyenge Zoltán: <i>Emberlétünk határai – Művészet, filozófia, művészetfilozófia</i>) (kritika)	115
BRENNER János: Anomáliák (Kosztolányi Dezső Színház: <i>Názáret</i>) (kritika)	118
Szerzőink	121

A fedőlapon és a számban PASZTERKÓ Richárd alkotásait közöljük

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási
Minisztériuma, a Tartományi Művelődési és Tájékoztatási Titkárság,
Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap,
valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Faragó
Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék :
Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2016. szeptember. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2016-ra belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült a Sajnos Nyomdában, Újvidéken.
– YU ISSN 0350-9079

Fiatal alkotók száma (2.)

Dancsó Andrea, Fehér Dorottya és Kelemen Emese
szerkesztésében

a pillanat túloldala

nem működik a rövid távú memóriám
mindig ellenőriznem kell magam
elvégeztem-e ezt-azt fél perccel előbb
mert nem vagyok biztos benne csak
homályosan dereng a szükség emléke

nem működik a rövid távú memóriám
ezért ha valakit megismerek közeledünk
általában úgy viselkedünk mint az ismeretlenek
elmegyünk egymás mellett csendben szólunk
néhány szót mindig későn eszmélek fel

súlyos történetek hullanak ki a jelenből
és kavargó múltakká válnak egy valami-
kori jövőben ahol felteszem a hiábavaló
kérdéseket írnom kellene egy verset arról hogy
nem működik a rövid távú memóriám

önmagától is független

ne legyen becsület
ne legyen alázat
ne legyen fedele
se fala a háznak
ne legyen értékrend
ne legyen feszület
ha vágnak vágj vissza
közeleg a szüret
egy ide egy oda
kráterben pillangó
ne legyen hiteles
a csenddel villongó
ideszáll odaszáll
a penge és vissza
kihulló nedveink
majd a föld beissza

múlt éjjel álmodtam
vadállat közelgett
ellenállt a tűznek
ellenállt köveknek
szinte már hozzám ért
szemében láthattam
fényleni önmagam
szemét s míg fáradtan
mozdulni próbáltam
elfutni előle
karmába ragadott
s megindult előre
lassan megértettem
mit üzen ereje
álmodni úgy szabad
ha találkozol vele

Két part között

A folyóparton ülünk, és a tengerről mesélsz.
Hogy milyen egy nyaralás, hogy a tenger
lassú, és sehol sem látszik a túlpárt. Mindent
elhiszek neked, én még nem láttam a tengert,
és elképzelni is alig tudom. A kezembe adsz
egy kagylót, amit a tengerparton találtál, azt
mondod, benne a tenger, hallgassam meg.
Aztán azt mondod, ússzuk át ezt a folyót,
most a sodrás nem olyan erős, hogy a víz
itt a legszelídebb. Férfiúszásban vagyok a
leggyengébb, de abban úszok, mert te is
abban úszol. Ha most megfulladnék, és
valaki megtalálna, leellenőrizné, hogy élek-e
még. Rám hajtana a fejét, és hallaná bennem
a folyót, mint én a tengert abban a kagylóban.
Amikor kiértünk a partra, akkor jutott eszembe,
hogy ez a folyó valahol egy tengerbe torkollik.

Biztonsági öv

Persze rögtön az jut eszembe,
hogy sosem kapcsoltuk be a
rádiót, ha együtt utaztunk.
Amíg az autópályán voltunk,
beszélgetni kellett, ott úgyszincs
láttnivaló. Most, hogy nem vagy
itt, már bekapcsolhatom a rádiót.
Az a szám megy, amelyik a csengő-
hangod volt évekig. Itt nincs mit
néznem. Végigdúdolom a dalt.
Van egy nem fogadott hívásod.

Egy költözésben

Néha eszembe jut, ahogy a bútorokat cipeljük fel a lépcsőn, szótlanul, csak a lépcsőfordulókban szuszogunk hangosabban. Berendezkedtünk. Minden a helyére, gondolom. Lehordani a bútorokat sokkal nehezebb lesz, bennük a lakás néhány hónapja, talán évei. Ez a legcsendesebb környék, ezt írták a hirdetésben, én pedig szeretném tényleg elhinni, hogy ez csend, csak azt a monoton zúgást ne hallanám először esténként, aztán reggelenként is, van, hogy csak délután, de mostanában egész nap. Mint a kapucsengő, ha beengedem, vagy éppen távozik.

Hol a kakaó?

Igaz, hogy megújulunk,
mondd már ki!
Búcsúzni? Egy másodperc.
Hová mennél?
Pokol bérelni, pokol megvenni.
Félek éjszaka.
Mert megígértem,
hogy megtörténhet.
Elhittem, ha tudsz,
majd itt leszel.
Tarts ki, feszítsd meg az izmaid,
tarts ki, repülj a szárnyakkal,
amiket soha nem kaptál meg.
Fuss!
Én félttem nappal is.

Háború A oldal

*Ki vagyok ma a hírekben?
Nem hiszem el, hogy
a valóság nem fikció.
Ma csak egy háború kezdődött.
Becsukom a szemem.
Rángass drótokat és
nyomkodj gombokat.
Csináld, vagy
meghalsz.*

Sötétedés után

Eső, ami visszatart.
Újramesélem.
Le vagyok nyugözve ettől,
egy doboz, ha a széleihez érek,
megvág.
Jobbra rohanok
és balra.
Mi marad, és ki vagy te?
Ami kimondatlan,
ismétlődni fog, örökké.

Tavaszi

Éjjel,
mély vizek ölén
álom csiklandja a halat.

Zöld és szürke.
Eget és földet zápor szálai
kötik össze,

szürke és zöld.
Ázik a vadgalamb,
ki fészékében költ.

Hal lenni éji,
bársonysúlyú vizeken:
élni?/nem élni?

Nyár

Mikor lettem ilyen?
Nőszírom szára ívét
napestig bámulom.

Hársvirág illata.
Ha tudnám, lerajzolnám neked,
hogyan a falra kitted.

Barna víztükrön
remegő gyűrűk futnak –
kortyol a hal.

Én felsöpörtem,
nyári zápor felmosta
akácós teraszom.

Tiszavirágzás.
Kinek nagy szimbólum,
kinek nagy zabálás.

Ég mezején
csillag a kalász,
holdsarló arat.

Úgy vakít a nap!
Tényleg szarkaláb ez a
lila káprázat?

Kis kalász körül
szerény szíromglória:
lándzsás útifű.

Útszéli virág.
Mélységes kékjéjtől
lúdbőrös lettem.

Téglakerítés.
Rajta kócos zöld lobonc
az illatos lonc.

Az erdő szaga –
savanyú szedret sejtet
hűvösében.

Hajnal előtt
az ég kékjére
hiába keresek szavakat.

Paré és föld szaga.
Csöndet robbant a
kánikula.

Végtelen zöld szigetvilág.
Nem sejtí a hangya, hogy
lótusz levelén vándorol.

Tűnt nyári párák.
Az utolsó hóhullám.
Az ég már őszi kék.

ŐSZ

Erdő sarában
vajon milyen fenevad
lopószik felém?

Víg esti séta
a szürkülő ligetben
– szellemjárás.

Útszélien – mint őz
titkos, éji csapáson
– csak árnyékot látsz.

Észrevették őt,
s most dermedten áll az őz
– farka fehérlik.

Csizmám sáros
– ha kérdik majd, hol jártam,
mit mondok holnap?

A liget lassan a
kandeláberek körüli narancsszín
foltokba zsugorodik.

Egyszer egy régi
japán fel talált nézni
az őszi égre.

Mért van,
hogy én csak
Veled lehetek Magam?

Az emberrel
ellentétben a hal
vízszintes lény.

Tél

Ha felszállna a köd,
nézd, itt: láthatnánk
végig a semmit.

Ujjnyi hóréteg
alatt alszik a vetés
– pasztelltáj.

Kockakő lenn,
fent az ég is pepita
– galambraj röppen.

Előre rémít
a holnap kérdéseivel
egy csöpögő csap.

Nehéz nagy párát
izzadnak a földek
– januári nap.

Csak egy csendben
lángoló csipkebokor
– mért is lepődnék meg?

Újév

Ünnepbe érik
lassan az advent – vajon
ma is kisüt a nap?

Szürkeségbe enyész
az óév. Fényt hozó
éjfél várunk.

Maradványok

Fehér faablak.
A festék úgy pattog le róla,
mint a titkok.
Az üvegen festett angyal.
Régen szépnek tűnt, akárcsak a kilátásaink.
Kinyitom az ablakot.
Megcsap az emberek elfojtott dühe.
Ez tette tönkre a kertet is,
csak egy túske nélküli rózsza maradt
a kopott kövek, a céltévesztett lövedék
és a mozdulatlan testek között.

Tükör

Ez nem én vagyok,
hanem egy vakablak,
mert nem látsz át,
mégis átnézel rajtam.
Ez nem én vagyok,
hanem egy üres flakon.
Belerúgsz az utcán,
pedig tudod, hogy
szelektíven kellene gyűjteni.
Ez nem én vagyok,
hanem egy tévé,
amit bekapcsolsz, hogy elnyomja
a szenvedés hangját.
Ez nem én vagyok,

hanem egy közös kép,
amit kiteszel, hogy
úgy tűnjön,
mintha még mindig,
mintha valaha,
de tudjuk, hogy sosem.
Én te vagyok,
de te ki vagy?

én lenni?

Hommage à Domonkos István

én lenni magyar
azt mondják
mert finnugor meg török
– betörök –
megtörök
letörök
letörtük
jött az osztrák
nem nagy mák
mi vagyunk kik hagyják
ja
nemzeti dal
mint vízben a bátor hal
árral szemben
karddal kezemben
szerelmeimmel az eszemben
mert ágyban párnák közt nem
nem
kizárt
nem kizárt
már pusztító lábával tapossa a határt
nem árt
mert jön a mentőautó
ti-toti-toti-to
milyen jól éltünk
a Dunában

hinta-palinta, régi Duna, kiskatona
ugorj a Dunába
44
év
98 bomba
megszülettél, te otromba
Katalinka, Katalinka,
szállj el,
himlőhelyes katica,
ja biti mađarica

Akarsz-e?

Játszhatnánk azt, hogy itt vagy.
Vagy hogy sosem mentél el.
Játszhatnánk, hogy újra eljössz, mint a hétvége,
azt is egy örökkévalóság kivárni.
Rád már két örökkévalóság óta várok.
Közben játszhatnánk bújócskát.
Néha lehetnél te is hunyó,
persze ahhoz túl szemtelen vagy.
Játszhatnánk papás-mamást,
de most nem lehetsz a gyerek.
A múltkor is felnőttél.
Játszhatnánk a mérleghintán,
akkor legalább egyenlő eséllyel indulnánk.
Játszhatnánk például pókert,
bár nálam már kijátszottad az összes kártyát,
de legalább a zsetonjaid megvannak.
Játszhatnánk, hogy létezel.
Tudod mit? Már nem is akarok játszani.

Kifestő

Villám csap le mellém.
Mintha egy ijedt gyerekkéz rajzolta volna.
Kiment a vonalból.
Alig maradt kihasználatlan helye.
Pontokat rajzol, csillagokat.

A gyerek keze ismét megcsúszik.
Újabb villámokat szór,
olyan, mint isten.
De nem veszi el a világ bűneit,
csak hozzájuk tesz.
A gyerek hangokat hall, összerezzen,
mintha anyja üvöltése lenne.
Becsapja a kifestőt,
úgy tesz, mintha nem is létezne.
Már nincs.

A gyerek én vagyok.

Csendélet

Sárga virág
Elmaszatolt tisztaság
Füstös dombok
A hajók eltűnnek
Elnyeli őket a fájdalom
Egy cseppnyi élet
Egyre zöldebb
Úszkál velük
Lebeg
Mint cserbenhagyott gyerek
Mikor már mindent elvesztett
Kivéve a pofonokat

Instant kert

négy fal
tükörből
kék ég
zöld fű
zöld ég
kék fű
négy nagy
narancsszín
nácisz

nevet
rajtam
elbújok
a mák
árnyékában
keresem
végtelen puszta
balról
óriáshegyek
jobbról
keresem
itt senki nincs
csak egy árva
lélek
én vagyok
itt futok
körbe
keresem
sehol sem jó
nem találom
ez nem álom
a halálom

Sűrűmankó

nagymamának

A nagymama megfogta rozoga mankóit
visszaesett az öreg ágyra
nem ment neki
az egyik mankót letette
a kissámliba kapaszkodott
az meg recsegni-ropogni kezdett
este volt

nagy nehezen
föltápaszkodott
földig görnyedve elindult
mindig mondta:
„várj meg
mindjárt visszamászok”
töretlenül
kis nagymamaléptekkel közelített célja felé

„hideget mondanak éjszakára
legyél olyan jó
ágyazzál meg, kérlek.”

befeküdtem
az ágyba

és reggelre már szirénáztak

Röntgentérkép

anyunak és apunak

A batakole egy palicsi büfé
palics egy fikcionált hely
teljes káosz
micimackóval mentünk oda
meg anyuval
a kórházból jövet

már nem fáj a fejem
bírok járni
a nyakam sem merev

A batakole egy palicsi étterem
valós hely
ott adják a legédesebb borsólevest
anyu telefonált
„egy adagot.
igen.
igen.
köszönöm.
visszhall.”

a százholdasban elfogyott a méz
mondták a telefonban

a fekete medve mégis talált
valahol
igazi apafigura

mégis
otthagytam őt
nem érdekel mért nem akarlak látni

Hagyj fölőni!

végül
csak velünk jött

röntgentérkép
egy apró kézben
borsóleves a mandzsettámon

Családi recept

Egy polc forog a végtelenben
Odalép egy tízéves anyuka
Egy barna pólóban
Egy véres csecsemőfejet
Hagy az egyik rekeszben
A polc
Megvakul a bámulattól

Egy polc forog a végtelenben
Hangos
Ormótlan
Léptek zaja
Süketté teszi
Egy kövér
Vörös szakács
Elvesz
Egy jókora
Oldalast
Egy húszmázsás fehér
Szalonnát
Egy bödönből egy marék
Emberzsírt
Az ujjait
Egyenként
Lenyalogatja
Majd a csontfehér overalljába
Törli
A polcnak hányingere van

Egy polc forog a végtelenben
Egy anyját gyászoló
Szőke kislány
Elvesz egy rongyos
Barna pólját
Ajándékba
Vissza
A nem létező időnek

Egy polc
Folytatja útját
Forog a végtelenben
Egy szakács bizonylatot
Hoz:
Házikolbász
Családi recept

Egy szakács elkésett
A temetésről
Hajnali háromkor
Mégiscsak megjelent
Egy ásó
És egy viharlámpa
Kíséretében

Egy polc forog a végtelenben
Fehér szemével
Látja
Ahogy egy
Óriási húsdaráló
Egy csecsemőfejet emészt
Egy zöldeskék oldalast
Hús mázsa fehér szalonnát
Egy szőke
Öngyilkos kislány
Habkönnyű testét

Egy polc forog a végtelenben
Látja
Miként egy tízéves anyuka
Belemászik egy pisztolycsőbe
És integetni kezd

Látja
Miként a daráló gyomra
Felszakad
A gyomorsav
A szakácsra fröccsen

Látja
Amint egy szakács
Elvetemülten
Két üres szemgödröt
Tapogat összeroskadva

Egy polc forog a végtelenben
Előtte az ürességben
Látja
Ahogy egy szerkezet
Tápáskodik
Egy daráló fölött
Látja
Ahogy egy vörös
Sovány
Meztelen vak ember
Belemászik
Egy gépezetbe

Látja
Ahogy a gépezet forogni kezd
Valami
Túlvilági húsüzemben.

Franz Kafkának

Fiam legyél jogász
leszek inkább mérnök

Apám lettem író
fogalmam sincs
hogyan kell írni

Apám nem lettem mérnök

Vajon egy féreg
meg tudja változtatni a méretét?

Kecskerucafejtelössz

Sajnálom
Ha önök ezt nem értik
Az az én bajom

Bálnák

Nem szeretem az orvosokat, mert mindig benyomják az ujjukat a seggembe, mondja. De a rektális vizsgálattal egy csomó betegség kizárható, mondom erre, mert nem akarom, hogy emiatt rosszul érezze magát. Általában a vakbélgyulladást zárják ki a rektális eljárással. A vakbélgyulladás nem látható az ultrahangon, és nem lehet kitapogatni sem. Ezért egy szakképzett orvos, ha a beteget vakbélgyulladás tüneteit produkálja, csak egyet tehet, gumikesztyűt húz, és a páciens rektumán keresztül megkísérel fájdalmat kiváltani. Ha az eljárás sikeresnek bizonyul, a vakbélprobléma igazoltnak tekinthető. De nekem érzékenyebb a bőröm, mondja, mint a többi embernek. És az orvosok sohasem raknak síkosítót a kesztyűre, szárazon nyúlnak be, és felsértik a vékony hártyát. Elered a vérem, napokig vérzek, és éppen mire nem véreznék, megint vérzek, mert megint megvizsgálunk. A műtőasztalon fekszek, és le van tolva a gatyám, az orvos arcába kell düllesztenem a seggem, és mindig félek, hogy бүdös, mert a seggek gyakran бүdösek, mégsem бүdös, remélem, mert fürdöttem, mindig fürdök, szappant is használok, és bőrpuhító krémet. De mégis ott dülleszkedek, amikor az orvos benyomja a középső ujját, akkor fáj, de nem a vakbél fáj, hanem a seggemen a bőr, és az orvos megkérdezi, hogy fáj-e, és én mindig mondom, hogy nem, mert ez a fájdalom nem érdekli, és nem akarom összeszezavarni, mert a fájdalom biztos nem gyulladásos jellegű. Felhúzhatja, mondja, és még egy ideig nem mozdulok, nem tudok megmozdulni, az oldalamon fekszem, és érzem, ahogy a combomat, a seggemet és a derekamat éri a levegő, és csak bámulok, és megköszönöm, de nehezen, mert a szám, a nyelőcsövem és a hangszálaim addigra kiszáradnak, és a hang nem úgy jön ki, ha nem vagyok elég nedves. Erre megkérdezi, hogy micsoda, én próbálok több nyálat termelni, de nem tudok, és kérnék egy pohár vizet, de ahhoz is beszélnem kellene, ezért nem kérek, és megint megköszönöm, de én sem hallok a saját hangom. Megkérdezi, hogy a hangszálakkal is baj van-e, és én mondanám, hogy nem, dehogy, de a hangszálakkal is baj van, ezért nem mondhatom, csóválnám a fejem, de a nyakam

nem mozdul, a nyakam merev, és már semmimet nem tudom mozgatni. És van még valami probléma, kérdezi, de már mozdulni sem tudok, és beszélni sem próbálok, probléma van, mert megkövülten fekszek a fehér lepedőn térdemig tolt gatyával. Sírni próbálok, ilyenkor mindig sírni kell, gondolom, de a könnycsatornám is száraz, mint a nyelőcsövem, hát nem sírok, már semmit nem csinálok, csak száradok, és egyre nagyobb súlyal nehezedek a műtőágyra. Eszembe jutnak a korábbi alkalmak, ahogy ugyanígy, ugyanígy fekszem, kiszáradva, mint a hónapok halott, és ugyanígy kérdezik, hogy van-e még probléma, és nem mozdulok, nem beszélek, mert probléma az van, és azt mondom, hogy köszönöm, nincsen, de azt se hangosan, csak tátogok. És akkor a partra vetett bálnák jutnak eszembe, mindig azok, a nagy fekete testük Japán partjain, hogy a bálnák biztos nagyon buták, mert más oka nem lehet, hogy nem tudják megkülönböztetni a partot a víztől, és hogy mindennek ellenére nagyon örülök, hogy én nem bálna vagyok Japán partján. Bár hasonlítok rá egy kicsit, de nem annyira, hogy aggódnom kelljen. Tudom, hogy a bálnáknak is az a bajuk, hogy kiszáradnak a napon, belenézek a műtőlámpába, és égeti a szemem, de tudom, hogy ez mesterséges fény, és ez nagyon megnyugtató. A bálnák mind hülyék, és a nap fényesebb minden műtőlámpánál, ebben a kettőben biztos vagyok, csak azt nem tudom, hogy a bálnáknak van-e segglukuk. Személyesen egy bálnát sem ismerek, ezért nem tudom, mert ha van nekik, és nekem is van, akkor majdnem teljesen olyan vagyok, mint a bálnák. Már ég a szaruhártyám, mármint nem ég, de úgy érzem, mintha égne, és tudom, hogy nem kéne a fénybe nézmem, mert hosszú távon károsíthatja a szemem, elfordítom a fejem, és a nyakam roppan, kitekeredik, és látom, hogy a gatyám még mindig a térdemig le van tolván, és látom, hogy a seggem sima bőre visszaveri a fényt, és akkor jövök rá, hogy a seggem is meg van világítva. Belenézek a másik műtőlámpába, és tudom, hogy a helyzetem elég rossz. Becsukom a szemem, de a szemhéjamon is átüt a fehér, vakító fény, és a segglukamra gondolok, mert érzem, ahogy folyik belőle a vér. Ez azt jelenti, hogy még nem száradtam ki teljesen, és kérnék egy pohár vizet, de még mindig nem jön ki hang a számon, és akkor megint a bálnákra gondolok, a bálnák segglukára, hogy nekik is biztos van, mert ha más nem is, az mindenkinek van, és hogy a bálnák seggluka vajon büdös-e, és vérzik-e néha a vékony és érzékeny hártya sérülése miatt. Arra jutok, hogy biztosan, és ennek nem örülök. Lekászálódok az ágyról, felhúzom a nadrágom, és érzem, ahogy mosolygok, mosolygok az orvosra, a szemüvege lenscéjében látom magam, a szemem vörös, az arcbőröm száraz és vedlik, homlokom fölött kopaszodok, az államon van egy pattanás, de a helyzethez képest jól nézek ki. Látom a lenscében, hogy nyúj-

tom a jobb kezem, és hogy egy másik kéz nyúl a kezem felé, és én megszorítom és megrázom a másik kezét, még mindig mosolygok, és az inggal-lérom is gyűrött. Majd ha kiérek, megigazítom, gondolom, most vizsgál-tak meg, biztos a fekvéstől gyűrődött meg, nem is csoda. Az ajtó felé in-dulok, fölötte fekete betűkkel írja, hogy kijárat, a kezem sápadtan markol-ja a kilincset, lenyomom, kiérek, és menet közben érzem, hogy egyáltalán nem fáj már a segglukam, és ez valamiért rossz érzéssel tölt el. Semmi sem jó, mondanám, de a szám még mindig száraz, megindulok az italautoma-ta felé a váróteremben, és megnyomom a gombot, de nem történik semmi, sírnom kéne, de nem sírok, helyette a bálnákra gondolok megint, hogy hi-ába van segglukuk, ha kiúsznak a partra. Japánban a bálnák mind hülyék, ormótlanok és sötétek, elevenszülők és nagy testű halottak. A legjobb do-log, ami történhet velem, hogy nem mindenben hasonlítok a hülye japán bálnákra. Benyúlok a gatyámba, hogy kitapogassam a lukam, csak hogy biztos legyen magamban, és már nem vérzik, és nem fáj, a luk köré alvadt vér tapadt. Miért éppen az én seggem, gondolom, hogy ezt kérdezném, ha tudnék kérdezni valamit. Azért, mert a te seggeden keresztül vezet az út a vakbeledhez, hallok a hangot, és tudom, hogy nem az én hangom, az én hangom nem ilyen, az én hangom mély és reszelős. A bálnákra gondolok megint, hogy egy bálna ilyen esetben mondana-e valamit, de nem tudom, mert egy partra vetett bálnát sem ismerek személyesen. Szédülök a száraz-ságtól, és ez veszélyes, mert a száradásba bárki belehalhat. Én is bárki va-gyok, gondolom, és az italautomata üvegén egy homályos képet látok. A képen homok van és hullámozó víz, tudom, hogy ez Japán, mert csak Japán nézhet ki így, és a homokon egy nagy fekete tömb hever mozdulatlanul. A fekete tömb körül fekete legyek raja vibrál, és a tömb felszíne sikamlós, visszaveri a fényt. Ég a szemem, vagyis olyan, mintha égne, pislogok, és megint megnyomom az italautomata gombját, és a képen a víz hullámozni kezd, a hullámok elérik a nagy, fekete, mozdulatlan testet a parton, elve-szek egy poharat, amit az automatából kivezető cső alá nyomok. A víz ör-vényleni kezd, a nagy, fénylő, fekete testet magába rántja, szorítom a mű-anyag poharat, és várom, hogy csöpögni kezdjen bele valami. A szám szá-raz, a víz mindent elnyel, a hatalmas, mozgó, kékes massa betölti az egész üveget. Nézem a poharat, és látom, hogy mintha csöppenjen bele valami, valami kék, de leginkább fekete. A számhoz emelem a poharat, az ajkaim közé fogom a műanyag peremet, megdöntöm, és várom, hogy a fekete fo-lyadék a pohár aljától eljusson a számig.

Az utolsó osztályfőnöki óra

Fehér Miklós, négy pont három. Vagy négy per három. Mindig így, mellé a dátum, A vagy B csoport, néha C. Karikázva. De a négyhárom az örök, mert örökké négyhármas leszek, tizenhét másik tanulóval együtt. A gimiben pontosan tizenhét embert utáltam, nem nehéz kitalálni, kik voltak ők. De legalább jókat röhögtünk Bandin, a takarítón, aki mindig pénteken délután háromkor vágta a fűvet az ütött-kopott fűnyíróval, a szociológianárunk állandóan szidta, mert nem tudta túlkiabálni a kinti zajt. Ott volt a dilettáns szerbtanár, akitől én is jobban beszéltem újjugóul meg a magyartanár, aki Pilinszky nevének hallatán elélezett. Akadt még idióta, de őket nem utáltam. Az osztálytársaimat igen. Ahogyan mondani szokás felénk – igazából az én szójárásom, de könnyebb mások szájába adni a hülyeséget –, ekkora egy semmirekellő bandát Európa még nem basszott. Képmutató faszfejek és tizennyolc éves koruk előtt rongyosra kefélt ribancok. Egytől egyig. Imádom, hogy már nem kell velük lennem. Ballagáskor a két osztályfőnökünk – merthogy kettő volt – elmondta a saját kis beszédjét. A fiatalabb egy dr. House-idézetet hozott, tök vicces volt, látszott rajta, hogy nem sokat élt meg az életből, de valami igazán grandiózusz, világra szólót akart mondani. Alapjáraton azért tisztában volt a dolgokkal. Az idősebb nyugodt, kimért hangon, érthetően beszélt. Ugyan nem mondta ki, de olyasmiről hablatyolt, hogy fiatalok vagyunk még, előttünk az élet, ha okosabbak nem is, de tapasztaltabbak biztosan leszünk. Szépen becsomagolva leadta, hogy mindannyian hülyék vagyunk. Akik megértették ezt a finom utalást, azok talán nem annyira, szóval számomra még van remény. Birtam a vén lotyót, de rettegtem is tőle. Amikor németórán karlendítéssel „Sieg Heil!”-ozott, az nekem is sok(k) volt. A kis náci dumája végeztével felkérték Mártát, az osztályelnökönköt, mondjon pár szót a társaság nevében. Nem készült, ökögött-makogott, majdnem elbőgte magát, folyton azt hajtogatta, hogy ez volt élete eddigi legjobb kor-

szaka, nagyon fogunk neki hiányozni, meg hogy milyen gyönyörű volt ez a négy év. Gyönyörű a lófaszt, gondoltam közben én, s mielőtt a fejemben kivégeztem volna a csajt, a fiatalabb oszink szólta, hogy jó lenne, ha a fiúk közül is nyilatkozna valaki. A hímrészleg meg egyből rám nézett. Nem túl nagy dicséret, de birkákon uralkodtam ittlétem alatt. Bégetni meg zabálni tudtak, azonkívül nem sokat. Felkeltem, a németterem táblája előtt álltam meg, Goethe képe alatt. Én készültem, tudtam, hogy ez lesz. Nem írtam le papírra a mondandót, de minden megvolt fejben, úgy egyébként is hatásosabb, simán elhiszik, hogy improvizálok az egészet. Könnyen jött... volna. Dühből, undorból, gyűlöletből. De amikor kiálltam, és elkezdtem fürkészni a szemeket, bezavart egy csipetnyi szeretet. Nagy sóhajok után végül maradtam az eredeti változatnál, csak kissé finomítottam rajta.

Sokáig gondolkodtam, hogy mondjak-e bármit is a négy évet bezárólag, de úgy éreztem, mégiscsak szükség van rá. Ha egyesek netán érzélgősnek tartanak, megtehetik, tudjátok, hogy cseppet sem érdekel. Leszarom, mit gondoltok rólam, de tudom, hogy benneteket érdekel az én véleményem. Azt hiszem, mindannyiunknak voltak jobb és rosszabb napjai a gimis éveink alatt. Nem fogok egyértelműen pozitív hangvételt megütni, mert ambivalens érzések keringenek bennem. Attól függetlenül, hogy legtöbbször megtaláltam a helyem az osztályban, előfordult az ellentéte is, ez harmadikban csúcsosodott ki, mindenki tudja, ekkor halt meg a tesóm. Köszönettel tartozom nektek. Nem azért, mert annyira faszta napokat töltöttünk el együtt, hanem mert úgy érzem, több lettem – ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy jobb is –, mint amikor ideérkeztem. Köszönhetem mindezt azoknak, akik sikeres képmutatásukkal felkészítettek arra, hogy nem lesz mindig minden fenéig tejfel, és hogy sokszor kerülök majd olyan helyzetbe, amikor csak magamra számíthatok, még a barátaim sem tudnak segíteni. Nem akarok senkivel sem rossz viszonyt kialakítani, nem erről van szó, csupán őszinte akarok lenni. Megtanultam, hogy szemtől szembe a legjobb az illet elintézni, akkor nincs kibúvó, nincs hova menekülni. Én is követtem el hibákat – de még mekkorákat! –, de főleg az utóbbi időben azért próbáltam korrektil viselkedni mindenkiel, sokakat méltattam arra, hogy akár józanul, akár részegen, de megmondjam nekik a tutit. Sokkal tartozom a giminek, nem tudom, ti hogy vagytok vele, de ami érdekelt, és úgy gondoltam, hogy arra még szükségem lehet, azt élvezettel olvastam. Nem sokszor puskáztam, persze volt rá példa, a könyvből, a füzetből se olvastam ki az anyagot, ellentétben másokkal, mert ezt nem tartom helyesnek, ráadásul így semmi újat és pozitívot nem sajátított el. Úgy érzem, elsöben jó kis osztálynak indultunk, aztán valami elromlott útközben, hogy a végére megint kikupálódjunk valahogy, nem tökéletesen, de azért megvoltunk. A személyiségemből adódóan én nem igazán alakítottam ki baráti kapcsolatokat, inkább csak nagyon jó osztálytársi viszonyok

mondanám, de ez a jövőben még változhat. Szerintem nem fog, de meghagyom a lehetőséget. Továbbra is az a feltevés, hogy jó, ha öt vagy hat személlyel aktívan fogom tartani a kapcsolatot akár már egy év múlva is. Ez az osztály szerintem bővelkedik olyan emberekben, akikből lehet valaki, egyrészt azért, mert ügyesen tudjuk, tudtuk forgatni a lapokat, másrészt pedig azért, mert – még ha nehezen is vallom be – legtöbbeteknek a képességei is adottak, akiknek meg nem, azok is tudják, hol, kinél keresgéljenek. Magyarul, tudjátok, hol kell nyalni, és ezt most akkor is így mondom, ha itt ül mellettem két tanárember, mert vannak köztünk igazi nyalóművészek. Azt, hogy mindezt ki fogja kibaszni, nem tudom, mindenesetre legtöbbeteknek sok sikert kívánok a továbbiakban. Viszlát, és kösz a halakat!

Nem tudom, mit vártam. Hogy valaki megérti az utolsó mondatom utalását? Vagy hogy mindent elsöprő hangorkán tör ki? Tényleg nem tudom. Értetlen tekinteteket kaptam. A hátsó padból jelentkeztek először zajok. Réka volt az. Hát persze, hogy Réka. Bögött. Ő mindig bögött. Szipopott, próbálta visszatartani, de idegileg teljesen összetört, vöröslöttek a szemei, a saját kezébe temetkezett. Rohant előre, hozzám, átkarolt, úgy megszorított, mint még senki soha, hogy lehet egy lányban ennyi erő? *Szeretlek, istenem, mennyire szeretlek téged, Miki*, mondta sírva a fülembé, és ekkor már én sem tehettem mást, átöleltem, szorítottam én is. Nyitott szemmel néztem a többieket, ezeket a semmirekellőket, akik négy évig velem tartottak jóban-rosszban. Márta is könnyezett. A kis náci tette meg az első lépést felénk, *jajj, gyerekeim*, sóhajtotta, jött, kitérta karjait, nem volt menekvés, hozzábújtunk Rékával, majd a dr. House-rajongó is csatlakozott. Öleltek, mindannyian úgy öleltek, hogy legszívesebben baszdmegoltam volna egy hangosat, de levegőt sem kaptam, aztán Márta felállt, két másodpercre rá a fiúk is, mindannyian. Ott álltam középen, levegő nélkül, lepergett előttem az életem, nem így akarom végezni, a semmirekellők között, nekem több kell, más kell, de egyre erősebben szorítottak, morzsoltak. Repedezni kezdtek a bordáim, üvölteni szerettem volna, *hagyjátok abba, megöltök, ti idióták*, de még a kis náci aurájából is repült kifelé a vérvörös szeretet, felettem tornyosult az egész, közeledett, védekezni sem volt erőm. Látásomat elvakította a bordóvá érett szeretetfelhő, amit nem akartam a magaménak tudni. Megvakultam, már nem észleltem a többieket, csak azt, hogy szorítanak, morzsolnak, én meg repedezek. A bal csuklóm tört el először. A köd levágtá, a helyén egy árnyalatnyival sötétebb lett az aura. Ordítottam, de nem hallották. Lassanként mindenemet elvették. Végtagjaim leváltak a törzsemről, megcsonkítottak. A ködfelhő már fekete volt, nem haltam meg, ott feküdtek alattam a részeim, mígnem már csak a fejem maradt épen, azt ölelték mindannyian. A testem elporladt, be-

szippantotta az örvény. Felemelték a koponyámat, csókolgatták az ajkam húscafatait, az orrlyukaimat, a fülcimpámat nyaldosták, a szemgödreimet pusztították. Csöngették. Véget ért az utolsó osztályfőnöki óra. A terem felrobbant az ovációtól, egyetlen nevet skandáltak mindannyian. *Mi-ki, Mi-ki, Mi-ki!*, ordították esztelenül, s már nem a fejemet emelték a magasba, csak a megmaradt fekete gömböt, sátánisták gyülekezetévé váltak, így indultak el kifelé. A gimnázium folyosóján sorfalat álltak az alsóbb tagozatosok. Az energia megállíthatatlanul áradt felém, úgy éreztem, mindent tudok, amit erről a világról tudni kell, de a szétrobbanásig feszítettek. Uralkodtam. Mindenekfelett. A terem ajtajából vettem még egy utolsó pillantást a tábla fölé: Goethe leasett. Engem meg kitöröltek a földi létből.

Kovács Istenke álmodik

– Spanyolországba kell menni, ott érdemes pincérnek lenni! – tört fel Filipből az őszinte sóhaj, amikor meglátta Kovács Istenkét belépni az ajtón. – Egy ilyen városban, mint Újvidék, lehetetlen egy rendes kávéházat fenntartani. Egyszerűen nem lehet olyan alacsonyra engedni az árakat, hogy az a vendégeknek is megfeleljen. Mert ebben a létbizonytalanságban, ha be is tér egy-egy vendég, nem mernek semmi újat kipróbálni, semmi olyat rendelni, aminek nem tudják biztosan az árát, félnek attól, hogy azután nem tudnák kifizetni. Nem mindenki teheti meg azt, amit maga, hogy megiszik nálam néhány kávé, néhány szódát, esetleg a végén pár sört is. Pedig higgye el, hogy az embereknek erre áldozniuk kellene! A kávéház, hogy is mondjam, azért van, hogy levezesse a feszültségeket, a stresszt, ami az emberben a nap folyamán felgyülemlik. Nemhiába mondták azt a kávéházzal hajdanán, hogy az ember második otthona...

– Én úgy tudom, hogy ezt a kocsmákról szokták mondani – szakította félbe a pincért Kovács Istenke.

– Akkor rosszul tudja! Na, hol is tartottam? Megvan. Tehát, ezzel a feszültséggel, ami az emberben egyre csak gyűlik, ezzel kezd valamit a kávéház.

– Persze, csak ahogyan azt az imént ön is megjegyezte, kedves Filip, ez a feszültségek levezetésének egy eléggé költséges módja. És ha jobban belegondolunk, mi okozza a feszültséget az emberben? Hát a pénz hiánya.

– Na, látja, pont erről van szó! Spanyolországban megbecsülik, megfizetik az ember munkáját, így a munkahelyi feszültséget is van miből levezetni. Itt meg csak, már elnézést a szóhasználatért, baszogatnak bennünket. Pár ezer dinárért a lelkünket is oda kell adnunk, és még arra sem kapunk időt, hogy feltöltődjünk! Képtelenek vagyunk szabadnak érezni magunkat, mert minden a rabságunkra emlékeztet bennünket! Itt van példá-

ul a sajtó... Szinte már nincs is olyan újság, amitől fel ne fordulna az ember gyomra.

– És úgy gondolja, hogy erre is gyógyír lenne Spanyolország?

– Naná! Egyetlen szót mondok magának: spanyolnátha.

– Igen? És pontosan mit is akar ezzel mondani?

– Tudja maga azt, hogy ez a szó mennyire megtévesztő? Mert nem azért használják ám ama betegség megnevezésére, mert az ott, Spanyolországban ütötte föl a fejét, majd onnan terjedt át azután egész Európára! Fenét! Hanem azért, mert a spanyol sajtó volt az első, amely mert írni erről a betegségről... Mindenhol máshol titkolták! Ugye, milyen érdekes?

– Lehet, hogy csak azt szerették volna elkerülni, hogy világszintű pánik alakuljon ki.

– Persze, mert ha nem nevezzük nevén a dolgokat, máris könnyebb elviselni, hogy mindenki kidől mellőlünk? Hanem inkább arról meséljen nekem, Kovács, hogy mi történt önnel az elmúlt napokban? Mikor is látam utoljára?

– Kedden, azt hiszem.

– Talán került engem? Vagy átpártolt valamelyik konkurenciához?

– Dehogya. Ha jól belegondolok, kedd óta nem is jártam kávéházban.

– Mert előtte járt? – próbált viccelni Filip.

– Úgy elmentek ezek a napok, hogy szinte alig tudtam részt venni bennük. De miről szeretne hallani, Filip?

– Nem is tudom, mi van például azzal a postáskisasszonnyal? Hogy is hívják?

– Ljiljana.

– Igen, igen. Szóval? Összejött?

– Hát, ha úgy vesszük, igen. Csütörtök reggelig sok minden történt velünk, de azóta nem hallottam felőle. És ha egy mód van rá, kedves Filip, nem is szeretnék erről többet beszélni.

– Oké, akkor ne beszéljen nekem Ljiljanáról! Beszéljen valami másról! Valami csak történt még magával az elmúlt napokban?!

– Amikor épp nem Ljiljanával voltam, vagy nem őt kerestem, akkor tettük az apámat.

– Ó, sajnálom! Részvétem!

– Rémálom volt ez a hét, Filip, de a végére azért mégiscsak sikerült kilábalni belőle. Mindenesetre adnék magának egy tanácsot, ha ugyan elfogadja egy ilyen mihaszna gazfickótól, mint amilyen én vagyok... Ha egyszer elköltözik innen Spanyolországba – vagy bánom is én, hová –, ne vi-
gyen magával semmit. Annyit sem, amennyi a markában elfér. A testün-

kön már amúgy is túl sok a jel... És ha most megbocsát, akadt egy kis elintéznivalóm.

– Azért, ugye, még visszajön?

– Ha nem bánja, itt hagynám a hátizsákom. Ezért feltétlenül betérek még ma este, a vonat indulása előtt.

Amikor Kovács Istenke belépett a *London Pubba*, épp az ismert helyi zenekar, a Gagarin hangolt. Egy R.E.M. feldolgozást játszottak, a *The One I Love*-ot. A lány már ott ült az egyik asztalnál, és ütemesen járt a lába a zene ritmusára. Nyilván úgy képzelte el az estét, hogy majd végigtáncolják a koncertet, és végül valamelyiküknél álomba kényeztetik egymást – gondolta Istenke. Nem először került efféle szituációba, és ilyen esetekben rendszerint veszített. Mindig olyan kifogást sikerült találnia, amit később a kialakuló vita hevében képtelen volt megvédeni, és végül mindig meg kellett hajtania magát a női akarat előtt.

Úton az asztalhoz most is a megfelelő taktikán gondolkodott, de mivel nem jutott eszébe semmi épkezláb ötlet, úgy döntött, hogy teljesen őszinte lesz. Nem keres kifogásokat, egyszerűen megmondja azt, ami van: hogy *most* kell visszamennie Budapestre, amikor mindent – legalábbis úgy tűnik – elrendezett maga mögött. És elmondja azt is, hogy többé nem szándékozik visszatérni Újvidékre.

– Úgy terveztem, hogy megleplek egy szerelemlakattal – fogadta a lány nevetve Kovács Istenkét. – De mire eszembe jutott ez a nagyszerű ötlet, már zárva találtam az egyetlen vaskereskedést, amit ismerek.

– Talán nem is baj. A szerelemlakat felesleges súly, átrendezi az egyensúlyi állapotokat.

– Épp úgy, mint az alkohol.

– Igen, pontosan úgy. És azt hiszem, elég volt tegnap látnod, hogy milyen is az, amikor elveszítem az egyensúlyérzékemet.

– Nem mondom, hogy nem voltak kritikus pillanatok... Például, amikor féltelmetlenül léggitározatlán a biliárdasztalon, és közben üvöltöttem a *Should I Stay Or Should I Go*-t... De mindent összevetve, nem volt vészes a helyzet.

– Hát, jó is, hogy megemlítetted a Clash-t... – kezdett volna bele a mondókájába Kovács Istenke, ám sehogy sem találta a megfelelő mondatokat. Végül csak annyit sikerült kinyögnie: – Ma este elmegeyek.

– Na, és mi lesz a koncerttel? Látod, hogy a fiúk milyen lelkesen készülődnek.

– Majd egyszer... Máskor megnézem őket.

– De hát most ők is itt vannak, és te is. Keresve sem találhatnánk jobb alkalmat ennél!

– Na, figyelj, beszéljük meg! Itt maradok veled, de a vonatom indulása előtt negyven perccel le fogok lépni, ha tetszik, ha nem, és te nem fogsz engem marasztalni. Rendben?

– Oké, ahogy akarsz. Legyen így – mondta a lány szomorú arccal.
– De neked is meg kell ígéred valamit. Mégpedig azt, hogy ma este jól megtáncoltatsz!

– Ez elég jó alkunak tűnik.

Közben a koncerttérén lassan gyülekezni kezdtek az emberek, egyre nagyobb lett a zsvaj. Kovács Istenkének és a lánynak egyre közelebb kellett hajolniuk egymáshoz, hogy megértsék, mit mond a másik.

A félelmeikről beszélgettek. A lány azt magyarázta Istenkének, attól fél leginkább, hogy egyszer megszűnik az emberek egymás iránti figyelme, hogy eljön az idő, amikor teljesen bezárkózunk, olyan szinten eluralkodik rajtunk az egoizmus, hogy egyáltalán nem vesszük észre a másikat, nem vesszük észre, hogy másoknak is vannak igényei, elvárásai velünk szemben, és vannak szükségleteik is. Egy zenész házaspárról mesélt, akik anyyira el voltak telve önmagukkal, és a családdal szemben olyannyira előtérbe helyezték a karrierjüket, hogy a fiuk harmadik születésnapján jöttek rá arra, siket a gyermek. Ezt követően Kovács Istenke beszélt a lánynak Budapest közönyéről, amelyet a kisvárosi ember képtelen megszokni, de vannak esetek, amikor áldásként éli meg. Majd pedig a saját legnagyobb félelméről, egy régebbi álmáról mesélt, amelyben egyszerre tűnt el körülötte a világ, s ő maga a szűzfű semmiben lebegett. Az álom arról szólt, hogy folyvást ebbe a semmibe, a hiányba ütközött, miközben a hiány folyton változtatta a tulajdonságait. Egyszer olyan volt, mint egy gumiszoba, melynek falairól visszapattant minden akarat, másszor vattaszerrű, puha kegyetlenség.

– Ez még talán az emberi közönytől is szörnyűbb – mondta a lány, és kézen fogta Kovács Istenkét, ezzel is jelezve, hogy itt most félbe kell szakítaniuk a beszélgetést, hiszen közben elkezdődött a koncert.

A koncert nem volt sem rossz, sem pedig jó. Megmozgatta a közönséget, mégsem ért el eszméletlen magasságokat. Kovács Istenke ettől függetlenül jól érezte magát. Olyan volt számára ez az este, mint egy jéggel megtöltött tömlő, amelyet az ember a betört orrához szorít. Egymás után sorjáltak az ismert dallamok, unalomig hajtogatott refrének, virtuóz szólók, és sebeket gyógyítottak, hiányt enyhítettek, feszültséget oldottak fel, attól

függően, hogy kinek mire volt a leginkább szüksége. Így ment ez egészen addig, mígnem elérkezett az idő arra, hogy hősrünk továbbálljon.

Ahogy odaszólt volna a lánynak, akkor jött rá, hogy még mindig nem tudja a nevét. Ám mielőtt még bármit is mondhatott volna, a lány hátrafordult, és közölte Istenkével, hogy indulniuk kell.

A taxi a Nemzeti Színház előtti buszmegállóban várta Kovács Istenkét és a közben mellé szegődő utastársát. A Šafárikról elnevezett kis utca érintésével, a Pap Pál utcán át közelítették meg a Felszabadulás sugárutat. Istenke furcsának találta a sofőr választását, ám annak mégiscsak örült, hogy így eszébe juthatott a kiváló szlovák nyelvész, aki a szlovák nyelv mellett szerbül és magyarul is beszélt, szabad idejében pedig Arisztophanész és Schiller drámáit fordította szláv nyelvre. Csodálta ezeket a Pavel Jozef Šafárikhoz hasonló ízig-vérig kelet-európai zseniket, akik egész életüket az Újvidék–Budapest–Pozsony(–Prága) tengely mentén élték le, és szabadon jártak-keltek az egyes kultúrák között, közben fordítottak, helytörténetet vagy grammatikát írtak emberfeletti szorgalommal. Az egyetemes kultúra utazó ügynökei voltak ők, akik a huszonegyedik századi tunya ember számára elérhetetlen ideálok, de legalábbis nehéz a nyomdokukba lépni. Akárcsak Šafárikot, csodálta a Šid közelében született Magarasevics Györgyöt is, akiről akkor hallott először, amikor Ica néni a róla elnevezett kis utcába költözött. Csodálata pedig folyton nőtt, ahogyan ásott egyre lejjebb Újvidék múltjába – a mélyben szenesedő történetek voltak ennek a csodálatnak a fűtőanyagai. És most is, ahogy az emlékei, ismeretei között botorkált, úrrá lett rajta az a korábbi jóleső érzés.

Közben eleredt az eső, a lány az ablaküvegen végiggördülő vízcseppeket figyelte. A taxis számára is furcsa lehetett ez a két, mélyen a gondolataiba merülő ember. Talán érezhette is, hogy itt most nincs helye semmi felesleges zajnak, így az autórádiót is elnémította.

Némán álltak odakinn, az esővíztől csillogó peronon is. Némán néztek, ahogy lassú kígyóként besiklik az Avala nemzetközi gyorsvonat az átlomásra.

A csöndnek ezernyi fajtája, minősége ismeretes, sokféleképpen kitölt-heti a tárgyak és élőlények közötti űrt. Kovács Istenke újvidéki látogatását – dacára a beszélgetéseknek, a koncertnek, a folyton körötte hömpölygő embermasszának – szinte az elejétől a végéig *csöndben* töltötte, erre akkor jött rá, amikor vonata hatalmas csörömpöléssel áthaladt a Ferencsatorna partjait összekötő vasúti hídon. Percekkel később – talán akkor, amikor Máriamajort érintették – eszébe jutott, hogy a katonai hátizsákot

a Teátrum Kávéházban felejtette. Bár a táska nem tartalmazott komolyabb értékeket, kezdetben mégis vadul kalapált a szíve. Végül kényszerűen betörődött a veszteségbe, és látszólagos nyugalommal sóhajtotta maga elé egy Bodor-novella szentenciáját: „Csomag nélkül érdemes utazni.” Az ablakon túl olykor falvak, kisvárosok fényei villóztak, egyébként koromsötét, csillagtalan este volt. A cipőjét óvatosságból a fejéhez közel, az ülés alatt helyezte el, majd elnyújtózott a koszos műbőrön, és mély álomba zuhant.

Március 15-i jövőkép

Szabadság, szerelem

*„Olvad a hó, tavasz akar lenni.
Mit tudom én, mi szeretnék lenni!
Pebely vagyok, olvadok a hóval,
mely elfoly mint könny, elszáll mint sóhaj.
Mire a madarak visszatérnek,
szikkad a föld, hire sincs a télnek...*

*Csak az én telem nem ily mulandó.
Csak az én halálom nem balandó.
Akit egyszer én eleresztettem,
az a madár vissza sohse reppen.
Lombom, ami lehullt, sohse hajt ki...*

1.

Merengek a tél koszával még beterített reptéri kilátó ablakán keresztül. Az égre nézek. Nem várok semmit a gépemen kívül. Talán csak egy kis irgalmat. Azt várom, hogy Isten megszólít odafentről, és segít nekem ebben a feltüzelt időszakban. Márciusban mindenki olyan kedélyes és reménykedő. Széles melllel szívom be az eindhoveni eső áztatta kalapkarimák illatát. Még érzem a naftalint is benne, boldog vagyok. Közben arra gondolok, hogy most ha otthon lennék, büszkén viselnék kokárdát. Hirtelen hazafi lettem. A tavasz első hónapjában utazni se lehet, szentségtörés volna. Ilyenkor csak hazatérni lehet. Meg kell tanulni megint a verset, amelyben az van, hogy *Talpra, magyar, mert hí a haza!* És eszembe jutnak az általános iskolai ünnepélyes szavalóversenyek, a sötétkék rakott szoknyák, a kerek orrú lakkcipők meg a fehér blúzok. Ilyenkor visszavágyom. Hova? Hazám a nagyvilág, de az otthonom mindig is egy vajdasági kisváros lesz. Honvágy. De hol van az a hon? Világpolgár vagyok. Épp ott, ahol. Itt és most. Nekem mindig oda van honvágyam, ahonnan épp eljöttem. Most épp a holland tengerpartra, ahol tegnap még jóízűen harapdáltam a boldogságot egy könyvvel a kezemben.

Olvadás közben a lábujjaimat a homokba süllyesztve éreztem, hogy a művészet birodalma egyre tágul, az ártatlanságé pedig zsugorodik a Földön, s ami még megmaradt belőle, azt gondosan konzerválni kellene. Nem volna szabad a költészet és a szerelem veszedelmes mezejére csábítani olyan embereket, akik mindenáron szerettek volna megmaradni a racionalitás talaján, de ez a másik világ mégis túlságosan vonzza őket, talán veszélyessége, könyörtelensége, a legmélyebb, legfájdalmasabb sötétségek és a prizmán visszaverődő vakító tarka boldogság közt ingázó hangulatai miatt. És talán a kiszámíthatatlanság miatt, hogy soha nem tudja, hol köt ki ezen a skálán, a remény miatt, hogy talán a teljes vakság után a tömény, szilárd, rágni való boldogságba repít hirtelen.

Hollandia. Akármerre néz az ember, hófehér tengerpart a végeláthatatlanságig. Olyan érzés, mint mikor klinikai halálba esik az ember, vakító fényeket lát és ilyen tájat, majd hirtelen visszatér a sokkoló valóságba a defibrillátor hatásának köszönhetően. Vártam a hatalmas ütést a mellkasomon, hogy felébresszenek, de nem jött. Pedig órákon át csak bámultam a Paradicsomot, egy helyben, nyugodtan, mozdulatlanul, de a tenger ott maradt, a szellő az idő múlásával is ugyanúgy cirógatta az arcomat, és rá kellett döbennem, hogy a valóságban vagyok.

Enyém a világ.

Tegnap még az enyém volt. Nemsokára pedig 800 km/h sebességgel fogok távolodni tőle.

Ilyeneken elmélkedek, miközben lassan megindulok a beszállás felé. Még gyorsan át kell verekednem magam az ellenőrzésen. Orrom sötétbíbor, kezem szederjes, körmeim lilák. Csorognak a könnyeim, vagy megolvadt volna bennem az élet? Félek, hogy gyanús leszek a kísért szememmel a biztonságiaknak, de azzal nyugtatom magam, hogy Hollandiában vagyok, biztos azt hiszik, csak azért vörös a szemem, mert be vagyok tépve. Megállok a hatalmas beltéri plakát alatt, mely egy világtérképet ábrázol. Bámulom, gyönyörködök benne, majd rápillantok a sajátomra, a csuklómon. Egészen olyan, mint az ott, csak ez fekete-fehér. Minden sokkal szebb fekete-fehérben, ám nincs nagyobb betegség a végletes látásmódnál. Eszembe jutott első repülőutam, amikor a térkép készült. D.-vel. Visszarepült a lelkem az időben tizennyolcadik életévem betöltésének napjára. Március 15-én. Tizennyolc év hatezer-ötszázhetvenhét nap. D. az akkori életem egy tizennyolcada volt. Az kevés. Pedig mintha előtte nem is lett volna semmi. Amikor megláttam, tudtam, hogy ezzel a fiúval csak baj lehet, sőt ő maga a desztillált probléma. Azon a napon mindenki „boldogszülinapotokkal” zaklatott, és én örültem neki. Miután nyolc iskolai órán fogadtam a gratulációkat, hogy ebben a nagy, zord világban sike-

rült ennyi évet túlélnem, és még meg sem öregedtem (a szerbiai gyerekeknek nem jár a 15-i ünnepség, szóval igen, nyolc iskolai óra), és kiléptem a gimnázium ajtaján, ott várt. Nem volt a kezében semmi „boldog születnapot” kíséret. Még egy tábla csokoládé sem. Adott egy pusztit az arcomra a várt és imádott csók helyett, majd megkérdezte: „Mi volt ma a gimiben?”

– Semmi – válaszoltam a várt és imádott hat-hét mondatos monológ helyett.

Csalódtam. Ő. A legfontosabb. Elfelejtette.

Már majdnem tíz perce andaloghattunk, szokásunktól eltérően szótlannul, amikor megállt, és elővett egy összetekert, rózsaszín masnival gondosan átkötött papírlapot. Szorosan magához ölelt, megcsókolt, majd a fülembe súgta: „Boldog születnapot!”

Két repülőjegy volt Milánóba a hétvégére.

Azt mondják, az ember soha nem felejt el az elsőt.

„Most pedig megtanítalak szeretni.”

Ezek voltak az utolsó szavai azon a milánói éjjelen.

Reggel egyedül ébredtem, s egy búcsúlevél várt a párnán, ahol az arca kellett volna legyen, amire úgy imádtam pusztit adni, a szeme, ami úgy nézett vissza rám, hogy világgá ment az agyam, a karja, amiben mindennél nagyobb biztonságban és boldogságban éreztem magam, és amely olyan erősen szorított magához, hogy azt hittem, soha nem enged el.

Ennyi állt rajta:

„A te érdekedben.

Szeretlek.”

A repterek gyakran csak pontokat jelentenek az ember életében, a köztes tereket a helyek és emberek között, a senki földjét a már megtörtént és még meg nem történt között. Minden vég egy új kezdet. De mit jelent ez? Nekem azt, hogy egészben kitepték a szívemet, és ki kell szakadnom a tündérmesémből, ezzel reményeim szerint egy új mese kezdődik. Egy új mese, amelyben az alapfelállás az, hogy vége van a Hollandiában töltött egyetemi éveimnek. Nem attól félttem, hogy lezuhanok, hanem attól, hogy megérkezek. Mi fog ott várni? Mi lesz? Nagyobb biztonságban éreztem magam valahol a nagyvilágban, mint azon a helyen, ahol felnőttem. Anyámnak mosolya, kenyérjő Topolya. Visszatérek.

2.

„Kérjük utasainkat, kapcsolják be biztonsági öveiket, és figyeljenek annak az életnek a pillanataira, mely maga is csak egy pillanat. A rossz hír az, hogy repül az idő, a jó pedig, hogy én vagyok a pilóta.”

– Egoista állat – mosolyogtam magamban.

A kétes homályban, melyet egyetlen fémszálas körte világít meg vörösen, élőlények mozognak, férfiak, nők, karon ülő csecsemők. Úgy érzem, fehérek közt én vagyok az egyetlen európai.

27/C, ez vagyok most én. Egy jelzés, ami alapján azonosítanak, ha a pilótának netán öngyilkos hajlamai volnának, és a Parlamentet leszállópályának nézné. Még szerencse, hogy Magyarországon nincsenek ikertornyok. Szóval, ha nem élném túl a már oly sokszor megjárt utat, nem azt fogják mondani a nővéremnek, aki vár a reptéren, hogy meghalt a húgod, a Váradi Ibolya. A kollégáimnak nem azt fogják mondani, hogy sajnálatos módon lezuhant a frissen doktorált munkatársuk, a Dr. Váradi Ibolya. Nem. Annyit fognak mondani, hogy a 27/C nem élte túl. Önmagam most 27/C-re korlátozódik, se többre, se kevesebbre erre a röpke kilencven percre. A 27/A egy entellektüel, biztos valami Goethe-kutató. Látszik a fején. Jellegzetes angol arc, akit csak egyszer kell látnunk, és azonnal elfelejtjük. Középkorú közepszerűség, akinek nincsenek ellenségei, csak barátai, de azok mind utálják. Azt mondja, hogy ő már kimerítette az életet. Ha valaki ilyet mond, mindenki tudja, az élet merítette ki őt. Mélykék szemében látom összes magányom bánatát összegyűlve.

Körülnéztem. Fürkészve, hogy vajon ki lehet a másik szomszéd a még a bejárat felől szállingózó tömegeből.

Ekkor az utastérben közeledni láttam a múlt legnagyobb fájdalmát. Nem akartam hinni a szememnek, de egyre csak jött felém, egyre közelebb és közelebb. Rothadó hulla a hullámsírban nem olyan félelmetes, mint ez a helyzet volt. Évekkel ezelőtt azt hittem, soha többet nem fogok vele találkozni. Nem akartam hinni a szememnek. Ilyen undok dolgok a sötétbe valók, nem a napfénybe. A látvány jeges kézzel szorongatta a szívemet. Végül már egészen ott volt, és elfoglalta a 27/B helyet. A melletttem lévő. Hatalmas napszemüveg volt rajtam, a hajam szőkére volt festve és göndörítve, hat évvel az emlékképek után és egy diplomával a zsebemben voltam. De a tetoválás, a kis, világtérképes tetoválás a jobb csuklómon ugyanúgy ott van, ahogy az övé. Ugyanazt az Invictus parfümöt használja most is, mint ami a milánói utunkon volt rajta. A reptéren fújáltuk magunkra. Olympea és Invictus mindig összetartoznak. A karomon lejjebb húztam a blúz ujját, hogy meg ne lássa, hogy én vagyok a Világ.

Olyan volt, mint egy néma angyal.

Nem ismert meg.

„Hölgyeim és uraim, különleges kedvezményünknek köszönhetően ma maga a sátán lehet útitársuk.”

Kibírhatatlan volt a tudtat, sajogtak a tagjaim, és émelygett a gyomrom az állati pofák közt, a dögletes levegőben. Többnyire maga elé meredt. De egyszer találkozott a tekintetünk. Ettől kezdve nem zárkózott el. Úgy rémlett, mintha ő is azt gondolná, amit én, s mintha ő is tudná, hogy mit gondolok. Ez megvigasztalt.

3.

Beszélni kezdtünk.

Azt mondta, meséljek magamról.

Mély sóhaj és teátrális kézmozdulat után kezdtem mondandómat.

– Látod...! Ez maradt nekem az álomvilágból. Kilencven perc. Eindhoven és Budapest között. Út a hűs, felhőtlen, tengeri levegőből az izzadságszagú, fülledt, kába „haza” felé. Én vagyok az, aki minden tudásban keresi az új tudást, a dicsőségben a nagyobb dicsőséget. Ahol világos az ég, ott nagyobb világosodást. A szerelemnél égetőbb és még nagyobb sötétet. S mi vagyok én? Fekete rezignáció vagyok. Néha vijjogó kétségbeesés. Ritkán objektív szomorúság.

Csönded vagyok.

„Kedves utasaink! Utunk hamarosan véget ér. A süllyedést megkezdtük Budapest, Liszt Ferenc repülőtér 2/A terminálja felé. Üdvözljük önöket a képmutatás ősi hazájában.”

Levettem a napszemüveget, és felgyűrtem a blúz ujját. Már láthatta, hogy én vagyok a Világ.

Már majdnem tíz perce andaloghattunk szokásunktól eltérően szótlánul a repülőgépből a terminál belseje felé, amikor megállt, szorosan magához ölelt, megcsókolt, majd a fülembe súgta: „Boldog szülinapot!”

Estoril

Háborús regény

ivan

Kecske Ildikó fordítása

– Igazán sajnálom, uram, de attól tartok, hogy jelenleg hotelünknek nincs szabad szobája, előzetes foglalás nélkül – közölte együttérzően a recepciós Ivannal, hogy hiába jött.

– Teljesen biztos benne? Nem tehetne semmit ez ügyben? – mondta Ivan meggyőzően, miközben a pultra tett útlevelel kikandikált két-három zöldes színű papírpénz, alátámasztva az érvelését.

A bajszos recepciós azonnal látta, hogy a vendég vagy nem értette jól, vagy ami valószínűbb, nem hisz neki, újra magyarázkodnia és bocsánatot kell kérnie. Sajnálta ugyan ezt a könnyen megszerezhető pénzt, de mivel semmilyen alapon sem fogadhatta el, bánatos hangon tovább folytatta:

– Ismételten mondom, hogy őszintén sajnálom, uram, de ha nálunk nincs szabad szoba, akkor nincs mit tenni... – a hangján és az arcán is világosan látszott, mennyire nehezeére esik kimondania ezeket a szavakat. – Ebben a pillanatban, sajnálatos módon, százszázalékosan megtelt a szálloda.

A vendég bólintott, mint aki helyesel és mindent ért, miközben semmi jelét sem mutatta távozi szándékának. A recepciós, aki épp az ilyen szeszélyes ügyfelek kezelésére lett kiképezve, újra nekiállt a magyarázkodásnak, csak más szavakkal, amikor hirtelen félbeszakította a telefon csörgése.

– Bocsánat, uram, egy pillanatra – kért elnézést a bajszos, mielőtt felvette volna a kagylót.

– Palacio Szálló, tessék... Igen... Igen... Ne aggódjon, asszonyom, nem gond. Köszönöm, hogy értesített. További szép és kellemes napot kívánok...

Mihelyt letette a telefont a bajszos, újra a vendéghez fordult; de már más hangnemben:

– Szerencséje van, uram – és fehér kesztyűs kezével elvette Ivan útlevelet. – Épp most mondtak le egy egyszemélyes foglalást. Van ugyan várólistánk, és bár az lenne szabályszerű, de... ha már itt van...

– Végtelenül hálás vagyok – fogadta el az ajánlatot Ivan.

– Nincs miért – válaszolta a recepciós, most már őszintén sugárzó arcával. Az útlevelemben öt húszas escudo bankjegyet talált, és egy százas szép kis összegnek nevezhető, kiváltképp, ha csak úgy az égből pottyan. Most, hogy meggyőződött arról, hogy egy megnyerő és nagylelkű vendég áll előtte, aki megérdemli az ő teljes figyelmét, folytatta a magyarázkodást:

– Higgye el, ha nem mondták volna le a foglalást, akkor semmit sem tettem volna önért. Mit is mondhatnék, ha még királyi fenségét, Windsor hercegét sem tudtuk azonnal elszállásolni? – mondta félhangon, mintha a vendéggel olyan információt osztana meg, amit nem kell mindenkivel megosztani.

– Mit mond? Még a herceg számára sem jutott hely? – csodálkozott a vendég, most még halkabban.

– Abszolúte így – bólintott a recepciós. – Még neki sem... Nem volt rá mód. A herceg magánlátogatóban volt, bejelentetlenül. Nem volt elég időnk hozzá... Na, de ez most nem is fontos, a lényeg az, hogy még néhány apró, bürokratikus formáságot kell elintéznünk, és máris mehet fel a szállására.

Amíg felvitték a poggyászát a szobájába, Ivan kitöltötte a szükséges úrlapokat. Miután befejezték, üdvözlésképpen megkínálták egy pohárka portóival. Elfogadta, de nem akart leülni. Sétálni akart egyet a hotelban, ahogyan vendéglátójának is kifejtette: „hogy megbizonyosodjon arról, hogy mindaz igaz-e, amit a Palacióról mesélnek a nagyvilágban”.

A bajszos a körbevezetés előtt bemutatkozott:

– Linónak hívnak, én vagyok a házmester. Huszonkét év szolgálat, ebben a hotelban pedig már lassan tíz éve vagyok, a kezdetektől.

Lassú léptekkel haladva, a tapasztalt recepciós ismertette a fontosabb adatokat. Mesélt a szálloda rövid, ám izgalmas történetéről, s közben más érdekes tényekre is kitért: hogy melyik gyarmatról származik a padlódíszítés, honnan hozták a bútorkészítéshez a nemes fát, melyik korszakból való a kínai porcelán, és melyik elhagyatott palotából hozták a társalkodóban levő asztalt... Ha nem lett volna bajsza, a termete és a modora alapján egy háremben élő eunuchra emlékeztetett volna. Olyan kedves és bőbeszédű volt, hogy egy szemlélő azt hitte volna, hogy épp el akarja adni a hotelt.

Ivan nem igazán figyelt a mondókájára. Ő a sétát inkább megfigyelésre használta ki, azokkal a módszerekkel, amelyeket a római kiképzésen magyaráztak neki. A földszinten a függönyökön levő aranyhímzéseket cso-

dálta meg, de csak azért, hogy megállapíthassa, vészhelyzet esetén merre tudna biztonságosan kimenekülni. Nem azért kérte, hogy nyissák ki az ablakokat, hogy megérezze a virágok illatát, hanem, hogy meglássa, milyen a zár, és hogy egyáltalán be vannak-e zárva. Miközben a hotel kertjében sétálva élvezte az érett narancsok illatát, sikerült bemélnie az épület és a kert összes látható kijáratát, az evakuáció útvonalát, és azon pontokat, ahol a kerítés áthatolható. S míg a szobája ajtaja előtt faggatta a recepcióst – megtévesztve őt – a környéken levő érdemes látnivalókról és a lisszaboni vonatjáratokról, addig kikémlelte az első emelet helyiségeinek elrendezését, megbizonyosodott arról, hogy merre vezetnek a folyosók, és hogy hol található lépcsők. Búcsúzásuk előtt, amikor a vendég tűz esetén használható legrövidebb menekülési útvonalokról kérdezősködött, a vendéglátó olyannyira elkábult a sármos és jóképű fiatalember kérdéseitől és figyelmességétől, hogy semmi gyanús nem tűnt fel neki: levezette a vendéget a folyosón, majd a melléklépcsőn a személyzet oldalsó kijáratáig és vissza.

*

Az ide vezető úton Ivan néhány napot Rómában töltött, ahol az Abwehr kirendeltségében egy rövid, intenzív képzésnek vetették alá. Többek között ez alkalommal közölték vele azt is, hogy mit kell tudnia egy titkos ügynöknek a hotelről, amelyben megszáll.

A nemzetközi hírszerzési tevékenység, melyet annyit emlegetnek az utóbbi időben, a Palacioban nem érződik. Mégis széles körben elterjedt az a meggyőződés, hogy az itt lévők többségét, ahogyan a vendégeket, úgy a személyzetét is, a nagyszámú elhárító vagy hírszerző szolgálatok valamelyikének dolgozó rendőrspiclik és informátorok teszik ki, akik a szövetségeseeknek, a tengelyhatalmaknak vagy netán semleges országoknak dolgoznak, és olyanból sincs hiány, akinek több munkáltatója van egyszerre. Az a hiedelem járja, hogy a Palacio a brit kém szervezet központja, habár a hoteligazgató a semleges Egyesült Államok állampolgára, és hogy a németek a szomszédos óceánparti Atlantico Hotelből ténykednek, mely kiváló hely a nyílt tengerre kihajózó hajók megfigyelésére. Ott a gazdaszszony német, és gyakran kitűzi a Harmadik Birodalom zászlaját az épület homlokzatára. Azonban az említett információkat kellő óvatossággal kell kezelni, mivel a kémek világában semmi sem az, aminek látszik, és senki se esküdözhet arra, hogy ismeri a teljes igazságot. Valószínűleg a legtöbbet a hazai rendőrség tud, amely kétségkívül mindenütt jelen van, de tekintettel a hotel és a vendégek kategóriájára, teljes mértékben diszkrét marad.

Közölték vele, hogy a foglalás biztonsági okokból nem az ő nevére fog szólni, de a problémát időben megoldják. Az ő dolga csak az volt, hogy a saját, eredeti, érvényes, megfelelő vízummal ellátott útlevelel igazolja magát, és hogy semmi esetben se mutatkozzon hamisítványokkal, ha nem kap másmilyen utasítást. A rendőrségi nyilvántartásról szóló űrlapot Ivan ugyan szűkszavúan, de pontosan töltötte ki – foglalkozása: *businessman*; a látogatás célja: *transit / England*.

Minden a terv szerint ment.

*

Ivan szobája stratégiailag jól pozicionált helyen volt az első emeleten, volt erkélye, amelyet nem kellett megosztania senkivel, túl magasan ahhoz, hogy egy hosszabb létra nélkül megközelíthető legyen, vészhelyzet esetén pedig az ereszcsonnán vagy összekötött lepedőn viszonylag egyszerűen és biztonságosan le lehetett ereszkedni.

annyi idő alatt, amíg elszívott egy cigarettát, Ivan az ablaknál két lehetséges menekülési útvonalat is beazonosított. Az egyik a földszinttől vezet, az épület mellett az örökzöld erdőn át a viszonylag könnyen átugorható falig, mely egy mellékutcába torkollik. Ez lett volna a nappali útvonal, amely ugyan hosszabb, de nem túl feltűnő. A másik, a rövidebb, az udvar közepén, a tisztáson át vezetett. Mivel a menekülő szinte minden oldalról látható és sebezhető, ezért ez a célszerűbb az éjszakai akcióra.

Talán jól kiszellőzött a szoba, vagy mert hozzászokott, de a rózsavíz illatát már nem érezte. A függönnyt óvatosan összehúzta: mindent szabályszerűen, hogy éjszaka elhárítsa a külső tekinteteket, az ablakokat mindig le kell függönyözni. A telefont nem kapcsolta ki, nem volt rá szükség: a szobában semmi olyan nem hangozhatott el, ami kompromittálhatná, hogy egy vendég belebabrál a telefondrótkba, valakinek feltűnhetett és gyanúsá válhatott volna.

Az ágytámla végénél levő éjjeliszekrényen egy lámpa állt: egy bronzból készült, teltebb nő tartotta az égőt. Mellette egy fekete telefon volt, tárcsázó nélkül, amellet egy könyv. A fekete bőr kötésű fedéllapon azt írta arany betűkkel: BÍBLIA SAGRADA.

A Szentírás apró betűi a vékony, áttetsző papíron a friss nyomtatás illatát árasztották. Ivan figyelmesen lapozgatni kezdte. Nem tartott sokáig, mire megtalálta, amit keresett. Már Máté evangéliumánál talált egy halvány, ceruzával bejelölt szakaszt.

Máté 2:2. Hol van a zsidók királya, aki megszületett? Mert láttuk az ő csilagát keleten, és azért jöttünk, hogy fejét hajtsunk előtte.

Átírta a jegyzetfüzetébe, a legjobb tudása szerint. Nem kellett sokat lapoznia, hogy a következő evangéliumban egy újabb jelzést találjon. Megpróbálta elolvasni és megfejteni.

Márk 8:18. Van szemetek, és mégsem láttok, fületek is van, és mégsem hallotok? Nem is emlékeztek.

Itt megállt. Most már mindent tud, amit tudnia kell. Már csak anynyi maradt, hogy a ceruza végén levő radírral kitörölje a Szentírást csúfító halvány vonalakat, és látszólag érintetlenül visszategye azt az éjjeli-szekrényre.

Az utasítás értelmében az este folyamán még egy sétát kellene tennie a környéken. Hogy kimenjen az udvarról, áttanulmányozza a domborzatot, megnézzze, merre vezetnek az utcák, vannak-e rövidebb utak, melyik irányba tudna gyorsan és biztonságosan lelépni. Kellott volna, de nem tette. Nem volt ereje. A nap végére – a Rómától Barcelonáig, majd onnan Lisszabonig tartó zajos repülőnek hála – hamar utolérte a fáradtságot. Amikor lekapcsolta a villanyt, és fejét a párnára hajtotta, még mindig zúgott a füle. Az ablakon esőcseppek kezdtek kopogni. Hallani lehetett, ahogyan a szél valahol a nyitva hagyott ablakredőnyöket csapkodta. A pamut lepedőnek meleg illata volt, a párna és a paplan, mint amikor melegen belebújik az ember, enyhe levendula- és kamillaillatot árasztott.

*

A következő reggelen vonaton utazott Lisszabonba. A Rosio teret viszonylag könnyen megtalálta. Talált ott egy nyilvános telefonfülkét: a négy üvegekabin a sarkon, a színházzal szemben, amelyek előtt sor állt. Ez a legforgalmasabb nyilvános telefon az egész városban, az utolsó hely, ahonnan egy tapasztalt titkos ügynök telefonálna, de Ivan számára, ismeretlenként, egy útikönyvvel és térképpel a kezében, nincs is jobb hely, hogy észrevétlen maradjon. A megbeszélés szerint onnan kellett először kapcsolatba lépnie a szolgálattal.

A szűk üvegekabinban Ivannak először a két bibliai idézet jutott eszébe. Máté 2:2 és Márk 8:18.

– Lisszabon 22–818 – mondta a telefonos kisasszonynak.

Néhány perccel később egy férfihang szólalt meg:

– Smith.

– Jó napot, Smith úr, itt Thomas Schneider beszél – mutatkozott be Ivan. – Nemrég érkeztem Lisszabonba, és hoztam néhány apróságot önnek, melyet a stuttgarti rokonai küldtek.

Smith úr megörült Ivan hívásának, és meghívta, hogy már másnap látogassa meg. Még azt is felkínálta, hogy érte küldi a cég autóját. Amit Ivan az utasításokkal összhangban, udvariasan elutasított:

– Arra nincs szükség. Megvan a címem, meg fogom oldani a jövetelem. Melyik időpont felelne meg önnek?

– Lehet holnap délután háromkor?

– Megbeszélve. Tehát holnap háromkor meglátogatom a képviselőben – nyomatékosította Ivan a találkát.

Szóval továbbra is minden a terv szerint haladt. Abból kifolyólag, hogy Schneiderként, Smithék rokonainak barátjaként mutatkozott be, a németek tudták, hogy Ivan ügynök jelentkezik, és nem valaki más. Ha megértették egymást, azt azzal erősítették meg, hogy meghívták a kirendeltségbe, bár ezt a hívást neki nem volt szabad komolyan venni. Figyelmeztették, hogy a német nagykövetségre semmiképpen sem szabad mennie. Liszszabonban a Reich képviselője a brittel szemben van, ház ház mellett, és bármelyikbe is megy be az ember a kettő közül, azt még aznap a negyedben járőröző besúgókon keresztül megtudják az illetékes portugál szolgálat székhelyén, és hasonló csatornákon keresztül pedig akár már másnap Londonban és Berlinben is hírt kapnak róla.

A hírszerzőket megtanították arra, hogy mindig számítsanak arra, hogy bármi, ami a telefonban elhangzik, azt biztosan valaki más is meghallotta. Ezzel mindenki tisztában van, aki beszél, aki hallgatja, még azok is, akik lehallgatják. Ezért a telefonbeszélgetések sokszor az ellenség megtevéseztésére szolgálnak, amit úgyszintén mindenki tud. Ez azonban nem jelenti azt, hogy telefonon lehetetlen a hatékony és biztonságos kommunikáció. Előbb a feleknek csak meg kell beszélniük a dekódolás módjait, és a biztonságos kommunikáció már meg is van oldva. Tekintettel arra, hogy egy hírszerző számára kulcsfontosságú képességről van szó, Rómában alaposan kiképezték.

A találka, hiszik vagy sem, az iménti beszélgetésben lett pontosítva. A dátumra vonatkozó szabály egyszerű volt: a napból, amely elhangzik, ki kell vonni egyet. Tehát: a péntek csütörtököt jelent, tizennyolcadika tizenhetedikét, és ha holnapot mondanak – ahogyan ez esetben is –, az a más jelent. Az egyetlen kivétel ez alól az lenne, ha azt mondanák, hogy *ma* jön. Az azt jelentené, hogy „tegnap gyere”, ami már önmagában is jelzi, hogy minden tevékenységet meg kell szüntetni, és meg kell szakítani minden kapcsolatot a Szolgálattal. Ami az időt illeti, a kód elég egyszerű volt: két órával a telefonon megbeszélte idő előtt találkoznak. Smith három órát mondott, tehát délután egykor fognak találkozni.

A valódi helyszínt – a főt és a tartalékot – viszont nem telefonon beszélték meg. Azokat Ivan még Rómában megtudta: térképen és fényképen is megmutatták neki. Mindkét hely Lisszabon szívében volt, és mindkettőt könnyen meg lehetett találni még olyannak is, aki nem ismeri a várost. Közölték vele, hogy amennyiben nehézségekbe ütközne, akár kérdezősködhet is, lévén, hogy forgalmas turisztikai helyekről van szó, ahol a külföldi nem szokatlan jelenség, de vigyáznia kell, nehogy túlságosan felhívja magára a figyelmet. Az első a monumentális boltív alatt volt, ahol a Rua Augusta az Udvarterbe torkollik. Ha valamilyen probléma folytán mégsem jönne össze a találka, akkor azt az utasítást kapta, hogy a kapcsolatot fél órával később a másik, alternatív helyszínen fog megjelenni: a bal oldali kolosszális oszlopsoport második oszlopa előtti járdán, a Nemzeti Színház homlokzatánál. Mindkét esetben meg kell várnia, míg megjelenik egy kék ruhás nő és szemkontaktust létesít vele, utána pedig követnie kell. Ha még akkor sem sikerül felvennie a kapcsolatot, meg kell húzódnia, és a következő napon ugyanazt a telefonszámot kell hívnia, majd új időpontot kérni.

Röviden – feltéve, ha jól megértették egymást – a megbeszélés így hangzik: „Ma délután egy órakor az Udvarteren, a diadalív alatt. Ha nem, akkor fél kettőkor a színház előtt.”

Megértették egymást. Néhány perc múlva, miután Ivan elfoglalta a helyét a diadalív előtt, egy lány, egy igazi szépség, kétségkívül felvette vele a szemkontaktust. Pontosabban: rákacsintott. Ő pedig, az utasításokat betartva hagyta, hogy néhány lépésnyire elkerülje, azután követni kezdte. Szemeit a nő lenge ruhája alatti, ide-oda billegő fenekének két dombjára szegezte, közben pedig vigyázott, hogy megtartsa a kellő távolságot, nehogy túl közel kerüljön hozzá, és feltűnővé váljon, ugyanakkor, hogy ne kerüljön túl messzire sem tőle, nehogy szem elől tévessze. Az egyik pillanatban a lány meglepte: megállt, hátranézett, a válla fölött megnézte cipőjének sarkát, mintha azt ellenőrizné, hogy leesett-e róla a ragasztás, ezzel kihasználva az alkalmat, hogy megnézzze, követi-e még Ivan. Látva, hogy minden rendben, továbbment. Amikor a kék ruha lefordult a sarkon a szűkebb utcába, ahol könnyebb őt szem elől téveszteni, Ivan meggyorsította a lépteit, hogy csökkentse a távolságot. A harmadik kis keresztutca járdája mellett egy fekete Opel állt. Először úgy tűnt, hogy a lány tovább fog menni, de hirtelen beszállt az autóba, nyitva hagyva maga után a kocsiajtót. Ivan csukta be, behuppanva a lány mellé.

Néhány perccel később már egy útvesztőszerű kisutcába hajtott be az autó, ami annyira szűk és kacifántos volt, hogy szinte lehetetlen volt észrevétlenül mozgó járművet követni benne. Ha valaki követte is őket, azt ez-

zel az ügyes manőverezéssel lerázták. Ivan és a kék ruhás lány egymás mellett ültek. A férfi azonban rossz pozitúrában ült, így nem tudta jól megnézni a másikat. A lány az ablak felé fordult, szemét a padlóra szegezve, akár egy özvegy; kalapja árnyékában még szebbnek tűnt, mint a téren. Nem adott lehetőséget a férfinak, hogy beszélgetést kezdeményezzen vele, mert rövidesen, mikor az Opel megállt, hogy elengedje a sárga villamost, a lány váratlanul kinyitotta az ajtót, és azt mondta Ivannak: „Maradjon ott, ahol van, kérem.” Aztán köszönés nélkül kiszaladt, majd eltűnt az épületek közötti sötét sikátorban.

A villamos elment, az autó pedig jobbra-balra, le-föl forgolódott, mire végül egy sík kisutcára nem leltek. Nyugat felé vették az irányt, a folyó partján az óceán irányába haladtak, aztán strandok mellett mentek el, nyugtatóan gyönyörű szubtrópusi tájon, és az országút szélén lévő kis tengerparti helységeken. Körülbelül fél óra múlva a sofőr hirtelen utasához szólt, németül:

– Húzódkodjon lejjebb, kérem – mondta olyan hangon, mint aki nem ismer engedetlenséget. – A létesítményt, ahova megyünk, valószínűleg figyeltetik. Ne keljen fel, amíg nem szólok.

Az alapján, amit Ivan félig fekve, arcát a bőr ülésen pihentetve látott, letértek az autópályáról egy kis útra, és egy erdős rész felé tartottak. Néhány perc után megálltak, kapunyikorgás hallatszott, majd az autó továbbment. A kerekek hangjából ítélve kavicsos úton hajtottak át. Pillanatokkal később, a sötétség és a benzingőz a tudtára adta, hogy egy garázsba értek. A motor elhallgatott. A sofőr kiszállt, és kinyitotta a hátsó ajtót.

– Kiszállhat, mein Herr.

A műfordítás mint kísérleti hermeneutika

Hizsnayai Tóth Ildikó műfordítóval, a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékének oktatójával Rizsányi Attila beszélget

Rizsányi Attila: Szlovákia volt a díszvendége az április 21-e és 24-e között megtartott 23. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválnak, amelynek részeként az OSZK, a Pozsonyi Egyetemi Könyvtár (UKB), az Irodalmi Tájékoztató Iroda (LIC) és a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke Dunán Innen, Dunán Túl... Szlovák–magyar és magyar–szlovák párbeszéd a fordításirodalomban címmel szervezett egy kamarakiállítás. Kurátorként megfogalmazott gondolataiban a fordítástörténeti mozzanatokon túl rámutat a szemléletmódok pluralitására, illetve ennek kapcsán említi meg az AquaPhone kortárs művészeti projektumot.

Hizsnayai Tóth Ildikó: Nemrégiben jelent meg az AquaPhone tíz évének könyves dokumentuma, idén tizenegyedik alkalommal tartják meg, ezúttal is júniusban. Párkányban, illetve környékén működik egy tevékeny polgári társulás. A hídnak ott kultikus szerepe van, s az esztergomiak is bekapcsolódtak ebbe a projektumba: a klasszikus mérnök-hídőr mellé kitalálták a kulturális-hídőr szerepet, ehhez kapcsolódik egy kortárs művészeti akció, egy performansz. Ennek a kiötlője egy párkányi születésű, a szüleit is ott elveszítő, Svájcban élő mérnökinformatikus: Frühauf Károly nemcsak ötletgazda, hanem az anyagi támogató is. Minden évben kiválasztanak egy magyar, szlovák vagy német szerzőt, aki megír egy kis dialógust, történetet, és ezt minden évben ugyanaz a szerzőpáros megzenésíti, ezáltal egy új kompozíció is születik. A rendezvény úgy zajlik, hogy az esztergomi és a párkányi hídfőnél megáll egy-egy versmondó és egy-egy zenész, majd hangosítás mellett három nyelven megy végbe a dialógus, ugyanis a szövegeket a másik két nyelvre is lefordítják, tehát háromszor elhangzik, miközben kortárs zene szól. Ez az AquaPhone vagy hanghíd, hanghidalás nagyon régi hagyományra épül: amikor 1944-ben a visszavonuló német csapatok felrobbantották a hidat, egy olyan hosszú időszak

volt, amikor semmilyen kommunikáció nem volt a két város között, pedig az mindig is működött. Még bonyolultabb volt a helyzet, hiszen utazni sem lehetett, rendkívül korlátozott volt a kapcsolattartás Szlovákia és Magyarország között. Állítólag, egy párkányi polgár elmondása szerint, alkonyatkor lementek a Dunához, lehajoltak közel a víz felszínéhez, és suttogtak, a hangot pedig átvitte a víz a túlpartra, így értekeztek az emberek. Nem tudom, hogy ez mennyiben helyi legenda, de egy olyan metaforája az általam elképzelt kulturális párbeszédnek, amely még tárgyiságában is létezik, s szép ívét adja a tényleges és a rendszerint implicit kulturális dialógusnak. A szlovák–magyar kulturális térben a Duna inkább elválasztó jellegű, mindig határként jelent meg, akármennyire is részei vagyunk egy közép-európai térnek, ahol a nemzeteket összekötő szerepét szokták hangsúlyozni. A Magyarország és Szlovákia közötti határnak csak 172 kilométerét, mintegy negyedét képezi a Duna, ennek ellenére erősen formálja a magyarokról alkotott elképzelést, ennek megvannak az irodalmi és köznapri lenyomatai is. Mivel ismerem az AquaPhone-t, illetve Esztergom és Párkány ikervárosiasodó jellegét, külön tárlót szenteltem ennek a kiállításon, mellette pedig meghallgatható volt a 2014-es felvétel.

R. A.: Mintha ez a koncepció azt sugallná, hogy a határokat nem átlépni, hanem átalakítani kell, összekötő kapocsá.

H. T. I.: Mindig is működött – valamiféle metaforákban fejezzük ki magunkat – a hídszerep, maga is éppen egy *Híd* című folyóiratnak készíti az interjút, s jól ismeri a helyzetet: főleg a kisebbségek azok, amelyek megkapják azt a rangot, hogy közvetítenek. Ezzel több problémám is van, azon túl, hogy nagyon elhasználódott és lejáratódott a dolog. A híd önmagában nem köt össze semmit, egy tárgy, a rajta való közeledés tesz élővé egy adott kapcsolatot. Nekem mindig az volt az érzésem, hogy mi, kisebbségi-ek vagyunk a hidak. Sokszor két nyelven sem értjük azt, hogy a homogén nyelvi környezetben élők mit nem értenek, mi ez a kölcsönös közömböség, érdektelenség, az egymás nyelveinek és irodalmainak nem értése. Kétszeresen is hátrányos helyzetbe kerülnek azok, akik szerintem kétszeresen is kompetensek – ez bennem lévő dolog volt, és miközben a kiállítás anyagát készítettem elő, noha nem erőltettem a gondolatot, minden tematikus tárló azt a képletet adta nekem, hogy aki itt közvetít, az kisebbségi, még hozzá szlovákiai magyar. Hiszen a vegyes, heterogén közegből származók nemcsak beszélni tudnak egymással, hanem meg tudják szólítani egymást, ez pedig nem ugyanaz, mint megérteni egy nyelvet. Ezt mi tudjuk, s nem különböző motivációs tényezők miatt: már a dédanyám élete is így működött például. Az AquaPhone projektum beemelésével azt is láttatni akar-

tam, hogy nemcsak a profik, a hivatásos közvetítők cselekszenek, hanem a laikusok is, hiszen egyszerű emberi igény egymással kommunikálni.

A kiállítás összeállításához teljesen szabad kezet kaptam, s fontosnak tartottam, hogy a fordítók kapjanak megnyilatkozási felületet: tehát maga a dialógus, ezen belül a közvetítő, a profi közvetítő, a fordító, a laikus, a nagypapa a felrobbant híd árnyékában. Megszólítottam a fordítókat, kifejezetten személyes szöveget kértem, hogy minden borító mellé el tudjunk helyezni ilyen jellegű gondolatokat, amelyeket nemcsak fordítók, hanem más háttéremberek, szerkesztők, kötet-összeállítók írtak.

R. A.: A pozsonyi magyar tanszék évkönyveiben, a Nova Posoniensiában megjelent tanulmányaiból számomra az olvasható ki, hogy jelentősnek tartja a fordító hermeneutikai szerepkörét, a kiállítás kapcsán pedig azt írta, hogy a magyaroknak és a szlovákoknak a közös nyelve a fordítás. A fordításképe kapcsán egy harmadik szempont lehet, hogy a kiállításon középpontba került a szlovák–magyar fordítás története is.

H. T. I.: Számomra tényleg a kísérleti hermeneutika terepe a fordítás, ha mint tevékenységről kell róla beszélnem, de én egy mai ember vagyok, a kiállítás viszont diakrón keretben is kívánta láttatni a kérdést. A szlovák irodalom magyar fordítása alapvetően megjelent, de szerettem volna ennek a reciprokját is megmutatni, ezért kerestem meg az első vers és az első próza fordítását, de ott voltak a tárlókban az első szlovák nyelvű hungarológiai munkák is. Ennek az oldalnak megvannak a maga sajátos jegyei, hiszen régebben a szlovákok magyarul, nem pedig fordításban ismerkedtek a magyar irodalommal. Azért kezdődött el egyáltalán a magyar irodalom szlovákra történő fordítása, mert a magyar kultúrpolitika erőltette: az elsőként lefordított *Szózat* szlovák változata is ennek jegyében született, kulturális térítő szerepe volt, éppen emiatt más esetekben nem is mindig az irodalmi színvonal került előtérbe. A későbbi időszakot bemutató tárlókban megjelentek a sokszorosan lefordított fontos művek is, Jókai vagy éppen Mikszáth kötetei, utóbbit mondhatni agyonfordították: Mikszáthnak van olyan regénye, amelynek öt fordítása is van, ebből egy regionális, sárosi nyelvjárásban íródott, az utóbbi pedig pár évvel ezelőtt készült.

Láthatjuk tehát, hogy állandóan van igény újra- és újraolvasni egy új fordításban Mikszáthot, s egyébként fordításértelmezőként számomra káprázatos helyzet, hogy ennyi variánssal dolgozhatok. Azok közé a fordítók közé tartozom, akik nem idegesek attól, hogy újra lefordítják a *Zabhegyezőt*, ezzel nőtt annak a munkának a változatjellege, minden fordítás átmenetileg végleges. Az én mércém a nyelvi teljesítmény: zavarónak érzem, ha nem tartja kézben a szöveget a fordító, vagy ha éppen túlszonglörködői a

dolgokat. Olvasóként úgy értékelem, akkor jó egy fordítás, ha nem nézem meg, hogy ezt meg már ki fordította. Nevetségesen naiv olvasó vagyok tehát, a fordítást is az olvasás egy speciális formájának látom: olyan olvasónak tartom magam, aki le is jegyzi az olvasmányélményeit, egyfajta olvasónapló is a fordítói bibliográfiám. Azért is tartom fontosnak azt, hogy ennyire naivul állok hozzá, instiktíve dolgozom, amikor fordítok, és a kísérleti jelleget állítom előtérbe, mert időközben fordításelmélettel foglalkozom, de én azt akkor nem használom. Van egy polgári foglalkozásom, tanár vagyok, mellette kutatással foglalkozom, és persze ez szervesen van jelen az emberben, de sohasem éreztem, hogy fordítás közben a tudományos szemlélet előtérbe kerülne. Mivel íráskészségre, irodalmi érzékenységre is szükség van hozzá, a műfordítás nem is tanítható, én sem tanultam közvetlenül, csak workshopok, speciális kollégiumok keretében lehet vele ismerkedni, vagy egy jó kiadóban: az ott zajló beszélgetések, műhelymunkák aurájában lehet sokat tanulni, ezt még volt szerencsém megtapasztalni. Két fázisa van a műfordításnak: az első, amikor olvasó vagyok, majd a másik, amikor felteszem a filológusi pápaszemem és ráncha szedem, jól át is írom magamat. Műfordítani annyit tesz, mint írni.

R. A.: A párhuzamosan futó fordítói és a tanári-tudósi pálya kapcsán érdekes a megjegyzése, hogy a műfordítás közvetlen módon nem tanítható, mégis ki kell állnia az évfolyamok elé, és a fordításról beszélni.

H. T. I.: Korábban a klasszikus tanárképzés keretében vezettem műfordítói szemináriumokat, ez ma már nincs, a kiadványszerkesztő szakosok pedig pragmatikus szövegek fordítását tanulják. Ezt én szerkesztői fordításnak nevezem, mert – ezzel biztos maguk is szembesülnek otthon – rejtett fordítók a szerkesztők, meg szinte mindenki kisebbségi kontextusban, még a takarítónők is. Észre sem vesszük, nekünk ez normális, csak akkor jövünk rá, amikor egynyelvűek csöppennek az életünkbe. Aki elmegy egy sajtótájékoztatóra vagy rendezvényre, mindent az adott ország nyelvén vesz fel, majd nagyon gyorsan le kell adnia, ráadásul magyarul: mi más ez, ha nem egy kemény fordítói állás. Viszont a leendő kiadványszerkesztőknek tartott kurzusokon lazán kezeljük a kérdést, afelé irányítom őket, hogy ne szorosan a fordításra gondoljanak munka közben, tehát azt a transfert kívánom kivenni, amit a tolmácsfordítói szakon erősíteni szeretnék.

A tolmácsfordítói szak eleve két pályára készít elő, noha nagyon kevesen vannak azok, akik mind fordítóként, mind pedig tolmácsként megállják a helyüket. Esetükben a műfordítás szintén csak kiegészítő tárgy mesterszakon, és nincs is túl nagy érdeklődés, nincsenek is ilyen típusú meg-

rendeléseik. A leendő műfordítók rendre a tanárszakosok közül kerültek ki, s most hadd mondjam el, hogy a könyvfesztiválra három volt diákom is fordított könyveket. Nagy volt egyébként a nyomás, nincs túl sok mozgósítható fordító, holott nagy szövegmennyiségről volt szó.

A műfordítás szempontjából tehát az egyetemen már nincs is szükség a munkámra, de nagyon szívesen elmegyek workshopokra, nyári írótáborokba, ez a legkellemesebb része a fordításoktatásnak: fölé hajolni a kéziratnak és szempontokat felvetni, azután ott remek megoldások születnek, végül mégis az a fontos, mit fogad be a szöveg. A kezdő fordítók gyakori hibája, az enyém is az volt, hogy imádtam a megoldhatatlan feladatokat, pedig sokszor nehezebb megmozdítani egy figurát úgy, hogy egyszerűen felálljon és becsukja az ajtót: nemritkán a szikár szövegek vannak aláaknázva a fordító számára. Megmondom őszintén, nem értem a sokszor előtérbe helyezett szóválasztási kérdéseket, nem szoktam spekulálni a szótári előfordulásokon, és itt visszatérhetünk a *Rozsban a fogóra*: ugyan ki vette el a hangos panaszkodók fiatalkori élményét, ott van a polcon a *Zabhegyező*, vegyék le és olvassák. Emellett a lefordíthatatlanságokról is gyakran szó esik: azt bármikor be tudom bizonyítani, hogy lehetetlen fordítani, de ettől függetlenül kell vagy szeretnék, éppen ezért beszélek kísérleti hermeneutikáról, egy játéktérnek fogom fel az egészet.

R. A.: Jóval túlmutat ez a nyelvi közvetítésen, az eredeti szövegben megjelenő nyelvi fordulatok pedig ezt a játékjelleget fokozhatják tovább, mint ahogy Pavel Vilikovský A gonosz önéletrajza című kötetében is, ahol becézések kialakulása kerül középpontba. Itt szerintem újabb szerepeket kell ellátnia a fordítónak.

H. T. I.: A fordítónak van egyfajta kettős látása, de hihetetlenül egyedül van, a legjobb barátja a szöveg. A szöveget én addig babrálom, amíg szóba nem áll velem, s akkor rögtön van egy partnerem, akivel dialógusban vagyok – csak ilyen perszónifikálva tudok erről beszélni. Úgy képezelem ezt el, mint tükrök végtelen sorozatát, egy beláthatatlan *mise en abyme*-et, tehát végtelenített dialógusként, ez egyre mélyebbre hatol a szövegbe, amely nagyon jó vitapartner tud lenni. Nem tudom, mennyire tűnik ez hitelesnek, de így tudom leírni élményszerűen azt, amit csinálok. Ilyenkor szövegek beszélgetnek szövegekkel, a bennem lévők az eredetivel, és visszaszólnak, nyakaskodnak.

A gonosz önéletrajzában van egy szlovák szóvicc, abból bontja ki az elbeszélő, hogy gyermekkorában a baráti társaság egy egész kifejezőmódot alakított ki erre alapozva. Természetesen ezt külön meg kellett csinálni magyarul, de az egész regény neveit hasonlóan. Vilikovskynál – nagyon szeretem őt fordítani – mindig adódik egy ilyen, s egy érdekes szerzőről

van szó, aki fordító is, és a szocializmus éveiben tényleg a fióknak írt, azóta azonban évente ad ki köteteket. Fantasztikus, hogy mennyi mindent tud a szlovák nyelvről, az összes előnyét kihasználja; egy lamentáló író, és a szlovák másként lamentál, mint a magyar: én ezt nem tudom úgy csinálni, és mégis meg kell tudni csinálni. Elméleti szerző is, s ugyan nem megcsinált szövegekről van itt szó, az írása mögött mégis érzek egy újabb réteget, továbbá egy olyan figura, aki nagyon szereti a neveket, amivel én elméletben is foglalkozom. Az említett részletben pedig felsorolja mindazokat a lehetőségeket, amelyeket az onomasztika állít. Mindezt nyilván nem lehet fordítóként élő írásban hozni, éppen ezért nem tudok olyan iparos kérdésekre válaszolni, hogy egy nap hány oldalt hozok; szeretek fordítani, éppen ezért nem élek belőle, mert az megölné ezt bennem.

R. A.: A Könyvfesztivál kapcsán jelent meg egy cikk, amely szerint Vörös István úgy látja, hogy a magyar olvasó számára a szlovák irodalom idegenebb, mint a német vagy a francia. A szlovákiai kortárs irodalom magyar fordítójaként szintén így látja a helyzetet?

H. T. I.: Egy helyen azt találtam mondani, hogy a szlovák recepció sokkal élénkebben érdeklődik a fordításban megjelenő magyar irodalom iránt, méghozzá az idők során folyamatosan, de fordítva ez nem működik. Sokszor irigylem is azokat, akik magyar irodalmat fordítanak szlovákra, mert egy jó kiadónak fordítottam jó szerzőket, jó könyveket, s tudom, hogy menedzseltek is, holott Vilikovský olyan kvalitású író, aki mögött nem kellene túl nagy hátszéllel beszélni. Mondtam is a kiadónak, hogy írjuk a borítóra: a szerző cseh, végül is az apja az volt, nem lenne ellenére, és akkor biztosan nagyobb lenne az érdeklődés, de azt mondták, hogy ez túl éles meglátás. Noha az évfordulókhoz és világnapokhoz hasonlóan sokan ezt is feleslegesnek tartják, szerintem a könyvfesztiváli díszvendégség nagyot dobott az ügyön, csak kicsit kevés idő volt rá: ha nincs a fordítói szalon, ami ettől függetlenül működött, ebből nem lett volna semmi, mert nagyon sok és komoly munka van benne. Elképesztően sok szöveget mozgatott meg a vendégszereplés, a könyvbemutatókon remek laudációk hangzottak el, nem protokolláris olvasatok voltak ezek, az érdeklődés erős volt, de nem tudom, hogy mennyi olvasója lesz mindennek. Persze, a kortárs irodalom csak egy réteget érint, nem tömeggyártásról van szó, viszont a létrejött dialógusok nem akárcik között zajlanak.

R. A.: Az egyéves előkészületi fázis során a fordítás mellett a válogatás folyamata is külön szempontrendszer követelt meg.

H. T. I.: Karádi Éva szerkesztő elmondása szerint már régóta fontolgatták ezt a díszvendégséget, s az érintett irodalomnak egy bizonyos for-

dítói állapotba kell kerülnie – valamit fel is kell mutatni az érdeklődőknek –, s úgy látták, hogy ez a jelen esetben adott. A budapesti Szlovák Intézet szervezett továbbá egy börszét is, ahol prezentációkat készítettünk magyarországi kiadók képviselőinek, hogy ezáltal helyzetbe kerüljenek ebben a tekintetben, ha nem is rendelkeznek ilyen jellegű kapcsolatokkal. Ezután elindult egy folyamat, amelyben a kiadók megkeresték a szerzőket, fordítókat, továbbá a minisztérium is pályázatokat írt ki, de ezen túl persze az is kellett, hogy legyen jó irodalmi anyag fordításra. Azt mondom, tíz évvel ezelőtt nem lehetett volna mindezt megvalósítani, pedig az nem nagy idő, viszont két fontos dolog történt időközben. Egy magánkiadó hosszú évekig szervezett egy anonim prózaíró pályázatot, amelyre rengeteg anyag érkezett be a legnagyobb meglepetésre, végül a befutott írók inkább középmezőnybe kerültek, a díjazottak gyakran vidéki, egyszerű, ismeretlen fiatal emberek voltak; a másik pedig az, hogy egy civil szerveződés alapított egy irodalmi díjat, amely egy egészen elképesztő jelentőséggé nőtte ki magát. A pályázat mellett az Anasoft litera hozta elő tehát azokat a neveket, akik tíz éve seholy sem voltak, ma pedig többkötetes szerzőkként kerülhettek be a börszére is, miközben tudjuk, mennyire nehéz betörni az irodalmi térbe, a szlovák könyvpiac pedig kisebb, minden kezdeményezés jelentősebb mozgásokat vált ki.

R. A.: A Facebook-oldalán található rövid szövegek közzététele egyértelműen egyfajta közéleti szerepvállalást jelent, s talán inkább az egyetemi oktatói profilba illeszthetőek be, mint a műfordítóiba, noha rendre érintenek például nyelvi vagy fordítói kérdéseket is.

H. T. I.: 2009 óta vagyok jelen a közösségi oldalon, azóta átestem az összes facebookos gyermekbetegségen, majd rájöttem, hogy milyen remek publikációs felület. Érdekes műfaj zsebkendőnyi területen hozni a mondanivalót, újabban például elkezdtem címeteket is adni, mert rájöttem, mennyire helytakarékos. Mindig nyelvi természetű dolgokról írok, illetve provokatív jellegű is tud lenni a szöveg, kommunikációs stratégia tekintetében is jól átgondolom, azután itt beszélgetés is kialakulhat. És úgy látom, hogy nem csak én látom fontosnak ezt a felületet.

Nagy a kísértés az én esetemben, aki a szerkesztőknek beszél fordításról, hogy egy kis rendet vágjak a szlovákiai magyar sajtóban, mert egészen egyszerűen megállapodatlanok. Magának volt egy előadása a pártok nevével kapcsolatban, ahol előugratta azokat a kérdéseket, amelyekkel én már találkoztam. Megállapodatlan a nyelvi állapot, az ügyeletes szerkesztőtől, újságírótól függ, hogy egy adott napon mondjuk egy intézmény neve hogyan jelenik meg. Pedig jó lenne, ha nem így volna, nem azért, hogy legyen

elvágólagos rend, hanem mert a neveknek az a sorsa – különösen a hosszú intézményneveknek –, hogy rövidüljenek, rövidítésként lehessen használni őket. De nem lehetek preskriptív, csak deskriptív: leírom, azután elmélkedem róla, akár a hallgatókkal.

R. A.: Március elején sztrájkot tartottak a pozsonyi Comenius Egyetemen, tanárként részt is vállalt benne, még hozzá egészen sajátos módon, s ennek is volt természetesen facebookos lenyomata. Elsősorban tanárként vagy állampolgárként tartotta fontosnak ezt a lépést?

H. T. I.: Korábban a középiskolai tanárok tartottak sztrájkot, de ők három hét után kénytelenek voltak visszatérni a munkahelyükre, a pedagógus ugyanis nem sztrájkolhat, közvetlenül kárt okoz a diákjának, holott tarthatatlan a közoktatásban uralkodó állapot. Nem szeretem, és soha nem mondom a kormány kapcsán azt, hogy hatalom, s elfogadhatatlan, hogy nem álltak szóba a tiltakozókkal. Követtem az eseményeket, azt is láttam, hogy a szenátusunk alulról jövő kezdeményezés nyomán állást foglalt, illetve javasolta, hogy vegyük át a stafétát, töltsük meg tartalommal. Csodás ötlet volt, és nagy hanyagság a kormány részéről, hogy hagytak minket játszani: nem egyszerű munkabeszüntetésről volt szó, nagyon kreatív műhelyek jöttek létre. Azt találtam ki, hogy a felsőbb évfolyamok adjanak elő tolmácsolásórán a fiatalabbaknak: ennél jobb ötletem nem volt az idén, nem is gondoltam, hogy ezzel helyzetbe hozom őket, hiszen tenni akartak, nagyon felkészültek, csak szakmai konzultánsként voltam jelen abban a néhány hétben. Természetesen nem gondolom, hogy sztrájkjal bármit el lehet érni, azt viszont el kell dönteni, mikor cselekszem. Már most nagy baj van, ráadásul az oktatás nem a mának dolgozik, hanem a holnapnak: vakrepülés, amit csinál minden tanár, nem tudhatjuk azt, milyen munkalehetőségei lesznek annak, akik most gyerekként belépnek ebbe a rendszerbe. Akkor vagyok jó tanár itt, ha olyan hallgatók kerülnek ki a kezem alól, akik többet és mást tudnak, mint én, azért kell edzőszellemisségűnek lennem. Hozok egy sportos példát: egy világbajnok cseh hármassugrónak magasugró volt az edzője. Azért tudok én szinkrontolmácsokat segíteni, ösztönözni, mert fordító vagyok, nem is titkolom, hogy nem vagyok tolmács, de a legjobb módszertan: odafigyelni a másokra és tanácsokat adni, teljesítményre sarkallni őt.

Dr. Seuss magyar hangja(i)

Az első magyarra fordított Dr. Seuss-könyvről

„Humankind cannot gain anything without first giving something in return. To obtain, something of equal value must be lost. That is alchemy’s first law of equivalent exchange.”¹

Hiromu Arakawa (Fullmetal Alchemist képregény)

Kis magyar fordítástörténet

Azzal, hogy idén megjelent Szabó T. Anna fordításában Dr. Seuss, vagyis eredeti nevén Theodor Seuss Geisel két fontos könyve is, előtérbe került az író alakja és munkássága, amely jobbára valamilyen filmes vagy animációs adaptáció kapcsán kap nagyobb nyilvánosságot magyar nyelvterületen, miközben a világban töretlenül népszerű és kultikus szerző, akinek könyvén generációk nőnek/nőttek fel, szeretik/szerették meg az olvasást. Az, hogy újabb két könyv fordítása jelent meg magyarul, egyértelműen eseményszámba megy, hiszen gigászi munka egy ilyen karakterisztikus világ átültetése másik nyelvre. Amikor Szabó T. Anna fordítását említik, akkor az előzmények közé sorolják Tandori Dezső munkáját², amely a *How the Grinch Stole Christmas!* (1957) alapján készült. Szabó T. Anna a *Cat in the Hat*³ (1957) és az *If I Ran the Circus*⁴ (1956) című köteteket fordította. De hogy ezeknél a kiadványoknál sokkalta régebben is jelent már meg magyarul Dr. Seuss-könyv, az csak nagyon kevesek számára ismert. Pedig Vajdaságban 1952-ben ültette át magyarra Gál László Geisel *Thidwick the Big-Hearted Moose* (1948) című klasszikus verses formájú me-

¹ Az ember nem juthat semmihez anélkül, hogy ne kelljen adnia valamit cserébe. Amit megszerzünk, azzal valami egyenértékűt elveszítünk. Ez az alkímia első törvénye: az egyenértékű csere.

² Theodor Seuss Geisel: *Hogyan lopta el a Görcs a karácsonyt*. Arktisz Kiadó, Budapest, 2000

³ Theodor Seuss Geisel: *Kalapos Macska*. Kolibri Gyerekkönyvkiadó, Budapest, 2016

⁴ Theodor Seuss Geisel: *Ha lenne egy cirkusom*. Kolibri Gyerekkönyvkiadó, Budapest, 2016

seregényét, mégpedig *Muki szarvas, a szívés házigazda*⁵ címen. Annak el-
lenére, hogy nem a legemblemikusabb műről van szó, a geiseli poéti-
ka több jellemzőjét is hordozza: a *Kalapos Macska* behatárolt szókinccse,
de a *Ha lenne egy cirkuszom* fura, különös állatainak előképe is felbukkan
a *zinn-a-zu bird* alakjában. A fordítás nehézségét nem csupán a sűrített
nyelv, a behatárolt szókinccs, a neologizmusok, a számos hapax legome-
non vagy a rímes forma, hanem az organikus egészet alkotó illusztrációk
is okozzák, amelyet minden esetben Geisel maga készített emblematikus
és összetéveszthetetlen stílusában. Dr. Seuss meseregényeiben hangsúlyos
a társadalmi jelenségek iránti érdeklődés, de a környezettudatosság (pl.
The Lorax) vagy etikai, morális és szociális kérdések is hatványozottan ér-
dekeltek. Karrierje korai szakaszában több mint 400 politikai karikatú-
rát készített, amely nemcsak világnézetét, de rajzolási technikáját is nagy-
ban befolyásolta. Egyik monográfusa szerint esztétikai felfogása a kö-
vetkező: „Geisel megfogalmazása szerint a legjobb gyerekkönyvek azok,
amelyek figyelembe veszik azokat a kategóriákat, amelyeket ő a gyerekek
hét alapvető szükségleteként határoz meg, és amelyek a következők: sze-
retet, biztonság, a valahová tartozás, eredmény, tudás, változás és maga
az esztétika. »Szórakozni akarnak. Játszani akarnak. Képtelenséget akar-
nak«” (PEASE 2010; 77). Ez a játékos-nonszensz attitűd nyelvi alapozású,
amely csupán az angol eredetiben érzékelhető teljességében. A már fen-
tebb is említett nonszensz formák, neologizmusok, a zseniálisan puritán
rímelés, a ritmikusság, az angol nyelv sűrítő ereje, az olykor extrém módon
redukált szókinccs (a *Cat in the Hat* mindössze 236 angol szóból építkezik),
az ikonikus illusztráció különleges képletet alkot. „Hogy ennek magyari-
tása miként lehetséges egyáltalán, az személyes megítélés kérdése, a rajzok
viszont változatlan formában kerülnek elénk: lévén hogy a képek nyelve-
zete univerzális” (RÉVÉSZ 2016) – jegyzi meg Révész Emese recenziójá-
ban, ráirányítva a figyelmet arra a szempontra, hogy mivel a képi világ és
a szöveg univerzális és elválaszthatatlan, ez nagyrészt köti is a fordítót a
képhez, az ahhoz való hűséghez. A fordítók ezért kompenzálni kénytele-
nek, Tandori nemegyszer a rímeket áldozta be, Szabó T. Anna pedig min-
den alkalmat megragadott, hogy érzékeltesse a seussi univerzumot (amel-
lett, hogy a gördülékeny rímelésre is nagy hangsúlyt fektetett). Ennek a
kompenzációnak az eredménye egy inverz szöveg lett (a szó szerinti fordí-
tás értelemszerűen lehetetlen), amelyben azokból a megoldásokból – ame-
lyek Dr. Seussnál köznapiak – transzformált Szabó T. Anna rendkívülit,

---

⁵ Theodor Seuss Geisel: *Muki szarvas, a szívés házigazda*. Testvériség-Egység, Újvi-
dék, 1952

ilyen eset például a *Ha lenne egy cirkuszomból a Spotted Atrocious* (kb. Foltos Kegyetlenség), amely Balkörmű Dúvadként jelenik meg a magyar kiadásban. Ezek a nehézségek már a címek fordításakor jelentkeznek. Alább néhány példán szemléltetjük, milyen megoldásokkal álltak elő a fordítók különféle nyelveken.

Forrásnyelvi cím	Célnyelvi variáns
<i>Cat in the Hat</i> (1957)	<i>Der Katz mit dem Latz</i> (fordította Hans A. Halbey – 1979)
<i>Cat in the Hat</i> (1957)	<i>Ein Kater macht Theater</i> (filmcím – 2003)
<i>Cat in the Hat</i> (1957)	<i>Der Kater mit Hut</i> (fordította Eike Schönfeld, Gerhard Seyfried – 2004)
<i>Cat in the Hat</i> (1957)	<i>Mačak sa šešišrom</i> (fordította Ana Đorđević, Danko Lara Radić – 2007)
<i>Cat in the Hat</i> (1957)	<i>Kalapos Macska</i> (fordította Szabó T. Anna – 2016)
<i>Thidwick the Big-Hearted Moose</i> (1948)	<i>Tidvik: dobroćudni jelen</i> (fordította Viktor Dmitrijev – 1952)
<i>Thidwick the Big-Hearted Moose</i> (1948)	<i>Muki szarvas, a szívós házigazda</i> (fordította Gál László – 1952)
<i>Thidwick the Big-Hearted Moose</i> (1948)	<i>Tidvik: dobrodušni jelen</i> (ukránra fordította Mikola Kočič – 1953)
<i>Thidwick the Big-Hearted Moose</i> (1948)	<i>Ohitoyoshi No Ōshika</i> (fordította Watanabe Shigeo – 1969)

Ōshika, a balek. A japán Ohitoyoshi szó jólelkűt jelent, de egyben pejoratív is, olyan személyre vonatkozik, akit könnyen be lehet csapni, irányítani.

Ugyanazon kiadónál, ugyanabban az évben készült a szerb és magyar fordítás, amelyet az ukrán követett 1953-ban. Utóbbi nem az eredeti szövegből, hanem a szerb fordításból készült, ennek tudható be a címadás hasonlósága is, amely megtartja az eredeti nevet, és míg a szerbben jó szándékú jelzővel látja el, addig az ukrán verzióban a jólelkű jelzőt kapja Thidwick. A magyar fordításban nincs jelölve a forrásnyelvi szöveg, ezért nem tudni biztosan, hogy Gál az eredeti szövegből dolgozott, vagy ő is a szerb fordítást vette alapul, esetleg fordítva. Csak feltételezhetjük azt, hogy mivel gyökeresen eltér a magyar kiadás a szerbtől, valószínűbb, hogy Gál László az angol eredetiből dolgozhatott.

Muki és Thidwick

Dr. Seussnál egyaránt fontos a szó és az értelem, a forma és a tartalom. Ezért sem lehet egyszerű kódolási modellel megrajzolni e könyvek fordításának kihívásait. Bizonyos szemszögből Gál elvégezte fordítói feladatát, hiszen cselekményében megegyezik a két történet, máshogyan fogalmazva: a szövegszintű fordítási ekvivalencia megvalósult, és nem kizárólag veszteség ismerhető fel, kompenzáció is akad, főként jelentésbővülés alakjában. A fordítás sikerességének emellett az is lehet az egyik indikátora, hogy mennyire képes megmaradni az olvasók tudatában, mennyire lesz ismert, olvasott. Ennek egyik kulcsa a célnyelvi szöveg minősége, az olvasók megszólítása, de ugyanannyira fontos a forrásnyelvi textus is, éppen ezért fontos látni azt is, hogy nem ez a meseregény Geisel legfontosabb és legmaradandóbb műve. A rövid meseregény cselekménye nem túlságosan szerteágazó: Muki-Thidwick saját jószívűségének áldozatává válik, amikor jó szándékúan megengedi egy bogárnak, hogy az a szarván utazhasson, azonban rövid időn belül egy egész állatsereglet költözik Muki agancsára. Ezek az állatok nem csupán visszaélnék a vendéglátó jószívűségével, hanem jóformán átveszik felette a hatalmat: pl. referendumot tartanak arról, hogy Muki átúszhasson-e a tó másik oldalára, hogy ott megszerezze a túléléséhez szükséges jávorszarvasmohát. Tizenegy az egyhez arányban győznek a nemek, így a vendégek gyakorlatilag halálra ítélik házigazdájukat. Amikor a szarvasnak végleg elege lesz, akkor érkeznek a vadászok, akik üldözőbe veszik őt. A megoldás is akkor érkezik, amikor végképp sarokba szorítják Mukit, aki ekkor lehullajtja agancsát az élősködőkkel együtt. Muki így megmenekül, vendégei pedig a Harvard klubjának falán végzik, kitömve. Teljes, totális igazságszolgáltatás történt, nincs nyoma a kortárs meseregények (akár a magyar gyermekirodalmi példákat is említhetjük, pl. Darvasi László *Trapitijét*) amnesztikus hozzáállásának. Ennek legfőbb oka az, hogy a klasszikus állatmesék sémájára épül a történet. Seusst érdekelték az ezópusi helyzetek, de az eredeti ezópusi meséket nem találta a gyerek számára befogadhatónak. És míg Geisel eredeti történetének zárлата egyértelmű etikai tanulsággal szolgál, Gál László fordítása során a tanmesei hagyomány szerinti summázatot közöl. „His old horns today are where you knew they would be. His guests are still on them, all stuffed, as they should be”, amelyre Gál magyar fordítása még egy réteget ráépít: „A tanulság? Egy közmondás, van ám sok értelme, / Nálunk – hivatlan (sic!) vendégnek ajtó mögött helye!” Barátai megpróbálják észhez téríteni Mukit a meseregény egy pontján. Azt javasolják neki, hogy szabaduljon meg az élősködőktől, és utazzon velük délre, ahol

ilyenkor is elérhető a táplálék, de mivel ő erre nem hajlandó a jó házigazdaság miatt, kiközösítik a csordából, és magára hagyják. Ezután a narrátor kérdést intéz az olvasókhoz, egy elsöre, külső szempontból teljesen egyértelmű döntési helyzetet alakít ezáltal *internné*, megélhetővé:

„Well what would YOU / do if it happened to YOU?”

„Hát te, a jó Muki helyén, ugyan mit is tennél?”

Ezt követi a meseregény egyik kulcsjelenete, amikor Muki elindul, hogy átússza a tavat, azonban hivatlan albérlői szavazás útján meggátolják ebben, mondván: „These horns are our home and you’ve no right to take / Our home to the far distant side of the lake!”, „Agancsaid a mi várunk! – Az angol így mondja”.⁶ A demokratikus úton halálra ítélt Muki (a szarván utazók szavaznak, hogy az északi parton maradjanak, ahol nincs számára élelem) felett egymásnak csukott szemmel gratuláló, elégedett szavazók képe valóságos politikai szatíra, Geisel karikaturista korszakát idézi, és a rövidlátó politikai sikernek örvendező politikusok propagandisztikus zsánerképét parodizálja.

A műnek sok interpretációja ismert: Seuss könyve az önvédelem és magántulajdon kérdéskörétől kezdve, az önzetlenség, a jócselekedet határaitól, szatirikusan beszélve a demokráciáról, a társadalomról állít valamit egyes értelmezők szerint, de akár a migrációs kérdéseket feldolgozó parabolaként is értelmezhető. Ezen felül a történet végén látható kép, amelyen a Harvard falára kifüggesztett állatokat mutatja, Geisel egy másik művészeti projektjét is felidézi, amely az *Unorthodox preparátumok kollekciója* nevet viseli.⁷ Hogy Dr. Seussnak mekkora hatása volt a tömegkultúrára, azt bizonyítja az is, hogy a *thidwick* szó (igeként) bekerült az amerikai szlengbe, mégpedig egy meghívott vendég által újabb vendégek invitálását jelentve: „Hank’s girlfriend Thidwicked us by inviting her whole damn office to our Halloween party.”⁸

---

⁶ Itt nem csak az „Én házam az én váram”, de az „An Englishman’s home is his castle” szólás érvényesíthető, utóbbi egy ősi angol törvényre utal, amely a mai, modern világ (főként az USA) fegyvertartási szabályait, a birtoklás jogát alapozta meg. Bővebben: <http://www.phrases.org.uk/meanings/an-englishmans-home-is-his-castle.html> (2016. 06. 20.). Ez a mozzanat abból a szempontból is fontos, hogy Geisel gyerekkönyveinek hangsúlyos vonása a társadalomkritikai olvasat, ezzel a jelzéssel Gál is erősíti ezt saját fordítói interpretációja által.

⁷ Lásd: <http://www.drseussart.com/unorthodox-taxidermy-description>

⁸ Hank csaja thidwickelt minket azzal, hogy meghívta az egész átkozott irodát a halloweeni bulinkra. Lásd: <http://hu.urbandictionary.com/define.php?term=Thidwick>

A magyar kiadás belső oldalán elmarad az „EXTRA MOOSE MOSS FOR HELEN” (extra jávorszarvasmoha Helennek)⁹ ajánlás, amely Geisel első feleségének szól. És bár a főhős és számos szereplő neve változott meg (illetve nevesültek), a helyszín a Winna-Bango-tó és környéke, változatlan maradt. Gál vállalkozása ugyanis leginkább magyartításnak nevezhető: a szokatlan seussi világot inkább egy otthonos, magyaros univerzummá kívánta fordítani, ezért válhatott Thidwickből Muki is. Azonban akármennyire is próbálkozott, egy jávorszarvas sosem lesz magyar nyelvterületen őshonos állat, főképp, ha egy Winna-Bango nevű tó mellett lakik.

A következő táblázat Gál László névadásait tartalmazza:

Bingle Bug	hangya, kis hangya, hangyácska, Csípősi úr
Tree Spider	pók
Zinn-a-zu bird	Csicseri
Zinn-a-zu bird's wife	feleség
Zinn-a-zu bird's wife's uncle (a woodpecker)	a feleség nagynénje – Harkály néne, Harkály-nenő
Herman the squirrel and his family	Mókus Miki, Maki, Piri, Pöttyi
Bobcat	Mici macska
Turtle	teknős
Fox	Ravaszdi, a róka
Mice	Cin-Cin úrfi
fleas	Ugrondi, a bolha
Bear	Mackó Péter
Three hundred and sixty two bees	Zümi méhcsaládja

A legtöbb új név meglehetősen közhelyes, elcsépel, ami tévesztésnek tűnhet a nagyon egyedi és innovatív seussi nyelvhez mérten, amelynek a furcsaság, különösség az egyik origója. A *Zinn-a-zu bird*höz mérten a Csicseri igencsak szintelen megoldású név, a *Bobcat*ből, vagyis hiúzból pedig domesztikált szobacica, Mici macska született, a harvardi vadászok egyikét pedig Vadász Jánosként nevesíti. Ez a háziasított, macskává fokozott hiúz Gál László fordítói ars poeticájának emblémája lehet, a domesztikáció (Lawrence Venuti) mentén. Ez a domesztikáció a nevek többségére érvényesnek tekinthető, a már ismert gyermekirodalmi, sztereotip szemanti-

⁹ Jómagam hajlok még ennek a mondatnak a következő fordítására is: jávorszarvasmoha-repeta Helennek.

kai rétegeket érinti.¹⁰ Mégis maradnak elidegenítő elemek a fordításban: a Winna-Bangó-tó mentén „mezőt-réteget” járó rénszarvacsorda is kissé esetleges megoldás, főként az illusztrációval összevetve, ahol erdő és hegyvidék látható.¹¹ A *moose-moss* a forrásnyelvi szövegben mindvégig moss, vagyis moha marad, a fordítás itt variációkat mutat: zuzmó, virág is lesz a szarvasok eledeléből. A kettő közül a zuzmó tűnhet adekvátabb megoldásnak, azonban akármelyik szó lenne a befutó, kizárólagos használata az angol eredeti ritmusából, lüktetéséből is visszaadhatna valamennyit, ugyanis Seuss nyelvének alapvető eszköze az ismétlés, a szóismétlés, és ahogyan sok más jellemző, ez is elvész a fordítás során. A magyarítás, a magyar irodalmi hagyomány megmozgatása a „Hej, jó uram, Muki szarvas, / Tűz a nap melegje...” vagy a „szótt-font a pók” kifejezéseken keresztül érhető tetten. Ennek a túlzott hangsúlyozása anakronisztikusnak hat, és figyelmen kívül hagyja Geisel nagyon is modern nyelvét. Ilyen negatív példa lehet az „ős szarvas-nemzetség”, „jobb lett vón” vagy a „Kegyed olyan szívélyes úr...”. Utóbbi esetben a kegyed használata is problematikus (a kelmed talán megfelelőbb választás lenne az érdektelen férfi jelentésű Muki kontextusában). Ilyen mértékű kulturális referenciák a forrásanyagban nincsenek jelen, ezért érezheti az olvasó ilyen szempontból túlzónak a célnyelvi variánst. Természetesen az angol nyelv is megváltozott 1948 óta, így Thidwick történetében is van olyan kifejezés, amely ma már egészen más kontextust teremt, mint eredeti jelentésében. Ilyen szemantikai változáson ment keresztül a polyszemikus „gay” kifejezés, amely a Zinn-a-zu madár boldog, vidám énekét jelölte a könyvben. Ezzel szemben ma főként homoszexuális jelentésben használatos a szó. Teljesen eltűnik Gál fordítása során a számok, számnevek, mennyiségek sajtáságos megnevezése: „Lives a huge herd of moose, about sixty or more”, „And he plucked out exactly two hundred and four!” (hair), „swarm of three hundred and sixty-two bees” – ebből Gál csak a második mondatot tartotta meg „Kétszáznegy szál szőr” formában. Természetesen a nyelvek eltérő struktúrája és működése nem teszi lehetővé a tökéletes grammatikai megfeleltetést, azonban talán nem érdemtelen az ilyen hangsúlyos jelenségek érzékeltetése. Akárcsak az alliteráció esetében, amely pl. „bullets bang-bouncing” vagy a „moose-moss to munch” szerkezetekben is látható. Ezek fontosságát Gál László felisme-

¹⁰ Innen nézve a *Zinn-a-zu bird* akár a Zimme-zumm madárként is működhet.

¹¹ Sőt, a történet végi üldözéscsúcspontban „Up canyon! Off cliff! Over wild rocky trail! With bullets bang-bouncing around him like hail! Up gully! Through gulch!” jelenik meg, Gál fordítása ezt az „árkon-bokron”, „hegyen-völgyön” szókapcsolatokkal helyettesítette. Sőt, ha további referenciákat keresünk, akkor meg kell említeni, hogy a Harvard többszöri említése, a zászlóra tűzött H betű a magyar fordításban teljesen érintetlen marad.

ri és megpróbálja kompenzálni elmaradásukat olyan szöveghelyeken, ahol lehetőséget lát rá, így született a „vad vadászok vették körül” szerkezet is. Amellett, hogy a történetet követi a fordítás, a sorok számával intenzíven variál: kezdetben bővít, a befejezés felé haladva már a redukálás jellemző. A rímelés komplexitása helyett a magyar kiadásban gyakran ragrímek használatára kényszerül a fordító.

Konklúzió

A sikertelen próbálkozások okán megkérdőjeleződik Geisel életművének fordíthatósága. Georg Steiner sok vitát kiváltó könyvében egy helyütt így fogalmaz: „Ennek ellenére abszurditás a fordítás érvényességének a kétségbe vonása, csupán amiért valóban nem mindig lehetséges, és mert tökéletes sohasem lehet. Az viszont csakugyan tisztázásra szorul, mondják maguk a fordítók, hogy esetenként milyen mérvű hűsége kell törekedni, vagyis az igazi kérdés az elvégezendő feladatok különbségéből adódó fordítói szabadság mértéke” (STEINER 2005; 219). Gál László is belátta, hogy valódi szöveghű, akár szó szerinti fordítás lehetetlen, ehhez a legteljesebb mértékben idomítható és hajlítható célnyelvre lenne szükség. Azt, hogy a könyv a „magyarra átültette” jelzéssel jelent meg, nagyobb szabadságot biztosított a fordítónak, amellyel ő élt is. Közhely azt állítani, hogy minden fordítás egyben értelmezés is, azonban ha innen szemléljük Gál fordításának sikerességét, akkor elmondható, hogy értelmi, morális szinten ugyan átmentette Dr. Seuss eredetijének jelentésrétegeit, azonban a nyelvi-poétikai jellemzők többségét nem érzékelte, vagy ha igen, akkor ez a fordítás során nem hagyott nyomot a magyar szövegen. Arra törekedett, hogy száz százalékban magyar szöveget teremtsen, de a megvalósítás kétséges sikerű: olykor poros, avíttas lett a végeredmény, amely erős kontrasztot rajzol ki a forrásnyelvi szöveg erőteljes geokulturális meghatározottságával, világlátásával, összetévesztetlen hangjával és vizualitásával. Úgy tűnik, túl sok minden veszett el, és a cserébe nyert dolgok túlságosan haloványak és múltékonyak. Természetesen nem lehet elvitatni ennek a fordításnak az irodalomtörténeti jelentőségét, hiszen tudomásunk szerint ez az első Dr. Seuss-könyv magyar nyelven, és ezért helyet kell kapnia a gyermekirodalom történetében.

Aki fordítással foglalkozik, annak nem jelent újdonságot az alkímia és a fordítás közötti reláció.¹² Mindkét tevékenység központi kategóriá-

---

¹² Még a fordítás (nyelvészeti) szakirodalmában is ott az alkímia szókinccse, elég ha arra gondolunk, hogy a Jakobson nyomán interszemiotikai átváltási folyamat jelentésben használt transzmutáció (verbális jelek nonverbális jelekkel történő interpretációja) szó nemcsak nyelvtudományi, hanem alkímiai kifejezés is egyben.

ja az ekvivalencia, amely szükségszerűen áldozatokat és veszteséget is jelent. *Muki szarvas, a szíves házigazda* esetében az egyenértékű csere törvénye nem valósult meg. Egyik oldalról a fordító választásaiból származó hiányok, másik oldalról pedig a forrásszöveg fordítás iránti immunitása szabotálja a vállalkozást. Megállapítható, hogy Gál László fordítása nem tudta megközelíteni Dr. Seuss művének színvonalát, a fordító számos finom megoldást, fontos poétikai jegyet hagyott érintetlenül. A két textus lexikai állománya csak részben felel meg, grammatikai struktúrái pedig teljes mértékben eltérnek. A formális megfelelésre törekvés teljes kudarcot jelentett volna, így Gál a dinamikus ekvivalencia szellemében végezte el a feladatot, a *closest natural equivalent* (Eugen Nida) szinte teljes figyelmen kívül hagyásával. Egy teljesen magyar, domesztikált nyelvet és mesevilágot akart megalkotni, de a forrásnyelvi szöveg és az illusztrációban megbújó idegenség meggátolta ezt, hiszen a célnyelvi kultúra bizonyos preferenciákat birtokol ugyan, de egyértelműen távoliként, idegenként gondolja el (jávorszarvas, indián hangzású földrajzi név). Az így konstituálódó kvázi-magyaros célnyelvi szöveget a természetesség hiánya jellemzi, az olvasó nem fogadja el saját nyelvi szöveggént, akármennyire is érezhető ambíciója a fordításnak a célnyelvi kulturális mintázatok rávetítése a magyar szövegre. Mindezek alapján pedig legvégül megkérdőjeleződik maga az is, hogy tekinthetünk-e fordításként egyáltalán Muki szarvas történetére, vagy pedig valamely más nyelvi közvetítési módozatként kell értelmeznünk azt.

Irodalom

PEASE, Donald E.: *Theodor SEUSS Geisel*. New York, Oxford University Press, 2010

RÉVÉSZ Emese: *Légy szabad és álmodozz!* <http://barkaonline.hu/futtyoges-es-nahatozas/5351-legy-szabad-es-almodozz> (2016. 06. 20.)

STEINER, Georg: *Bábel után. Nyelv és fordítás 1*. Corvina, Budapest, 2005

A cigány magyar irodalom (ki)alakulásáról

Tényleges ismeretek a cigány magyar irodalmi hagyománnyal kapcsolatban csak a 20. században kerültek felszínre. Meglehet, hogy már a 19. században is született egy-egy folklórgyűjtés vagy publikáció, de ezek nagy része írásos formában nem maradt ránk. Így csak feltételezhetjük a cigány magyar irodalom keletkezési körülményeit.

Szuhay Péter megállapítása szerint (SZUHAY 2000) a cigányság, lemaradva ezzel a parasztnépességtől, hosszú időn keresztül kimaradt a népoktatásból, s csak több évtizeddel később kezdett iskolába járni. Miközben a parasztok a századelőn olvasóköroket, színjátszóköroket alakítottak és működtettek, népszínműveket állítottak színpadra, népies műdalokra és nótákra vigadtak, addig a cigány közösségek tagjai hosszabb epikus szövegekkel, mesékkel, történetekkel, mondákkal, anekdotákkal szórakoztatták egymást, s családra szabott szövegű balladákat énekeltek egymásnak. Ennek következtében a folklórirodalom is tovább élt kulturális közegükben, mint a parasztok környezetében, s így elmondható, hogy a cigány közösségek tagjai továbbra is aktív folklóralkotók.

A kutatók érdeklődését elsősorban a cigány mesék keltették fel. A mese virágzó fennmaradását a cigányság irodalmában annak közösségi funkciója magyarázza. Szuhay Péter szerint (SZUHAY 2000) a mesét talán az 1960–70-es évekig valóban komolyan vették az emberek. Ám az utóbbi évtizedekben a varázs- és novellamesék elbeszélése igencsak kikopott a cigány közösségek kulturális gyakorlatából, s szinte csak a mesegyűjtők megjelenése teremt egy-egy mesemondási alkalmat.

A cigány „magas” irodalom kezdeteit az 1960-as évekre tehetjük, mely a népköltészet, a folklórirodalom nyomán indul el, és sokszor vissza is tér ehhez stílusában vagy nyelvi fordulataiban (SZUHAY 2000). A szerzők kezdetben főként irodalmi folyóiratokban kaptak publikálási lehetőséget. Elsők között került kiadásra a Choli Daróczi József által szerkesztett *Rom Som* folyóirat, melyben először jelentek meg cigány alkotók versei, nyelv-

szeti tanulmányai, népköltészeti alkotásai. Ezt követően igény jelentkezik a cigány kultúrával foglalkozó sajtótermékek megjelenésére, s több olyan közéleti-kulturális lap lát napvilágot, amely rendszeresen közöl irodalmi szövegeket is. Ezek sorában először a *Romano Nyevipe*, az MCKSZ (Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége) kiadványa tűnt fel, melyet hamarosan követett Osztójkán Béla főszerkesztésében a *Phralipe* című, hasonló nevű szervezet lapja. 1991-től létezik a Roma Parlament lapja, az *Amaro Drom*, a Cigány Tudományos és Művészeti Társaság pedig a *Khetano Drom* című lapot adja ki Rostás-Farkas György szerkesztésében. A Lungo Drom szervezet nevével megegyező nevű lapot jelentet meg, a kisebbségi szellemiségű lapként megjelenő *Cigányfűró* című folyóirat pedig Balogh Attila szerkesztésében jött létre (SZUHAY 2000).

Az 1970-es évektől egyre több cigány szerző tűnt fel és kezdett publikálni. Ám Szuhay szerint (SZUHAY 2000) már a kezdetekkor érzékelhetővé vált egy alapvető konfliktus. Ugyanis a Magyarországon élő cigány alkotók többsége nem beszéli a romani nyelvet, ezért műveiket magyarul írják, s az említett folyóiratok is szinte kizárólag magyar nyelvű szövegeket közölnek. A cigány nyelven írók és olvasók így elestek a publikálási, tájékozási lehetőségektől, s ők egy cigány irodalmi nyelv létrehozására törekedtek, hogy műveik minél szélesebb olvasóközönséghez jussanak el. A szembenállás feloldására gyógyírként szolgált a kétnyelvű (romani és magyar nyelvű) kötetek megjelenítése és a magyar nyelvű szövegek romanira, illetve a cigány nyelvű alkotások magyarra való fordítása. Choli Daróczi Petőfit és József Attilát, Rostás-Farkas Adyt és Kosztolányit fordította korábban cigány nyelvre, de mára Nagy Gusztáv lefordította Madách *Az ember tragédiáját*, Choli Daróczi az *Újszövetségből* Máté evangéliumát, Rostás-Farkas Saint-Exupéry *A kis hercegét*, Vesho Farkas Zoltán Arany János Hamlet-fordítását, Ruva Farkas Pál Faludi György börtönverseit, de emellett számos költő versét ültették át ők, illetve Bari Károly romani nyelvre.

Önálló kötettel a cigány magyar alkotók közül elsőnek Bari Károly jelentkezett 1970-ben. A *Holtak arca fölé* című verseskötetének átütő sikerre több cigány író töntözött arra, hogy felvállalja származását, s előálljon saját kéziratával.

A cigány magyar mesehagyomány

Mesegyűjtés, mesekutatás

A folkloristák már az 1880-as években elkezdtek mesegyűjtéssel foglalkozni, ám az igazi fellendülés e téren az 1950-es évekre tehető, amikor is megjelentek azok a technikai eszközök, amelyek megkönnyítették a gyűjtési folyamatot.

Görög Veronika szerint (GÖRÖG 1994) Magyarországon a cigányok közti nyelvhasználat szempontjából a következő csoportokat lehet megkülönböztetni:

- a cigány–magyar kétnyelvűségben élőket,
- az archaikus román–magyar kétnyelvűségben élőket
- és a legnagyobb csoportot, a magyar nyelvű cigányokat.

A megjelent munkák nyelvi szempontból ehhez igazodva osztályozhatók, megjelent:

- kizárólag cigány nyelven előadó mesemondók mesekincse,
- kétnyelvűségben élő (cigányul és magyarul egyaránt mesélő) előadók mesekincse,
- kizárólag archaikus románul mesélők elbeszélései,
- archaikus románul (azaz beás cigányul) és magyarul mesélők mindkét nyelvű mesekincse,
- kizárólag magyarul tudó cigányok magyar nyelvű meséi.

A cigány nyelvű cigány mesék gyűjtői közül Bari Károly (akit költőként és műfordítóként is ismerünk) közölte a legnagyobb mennyiségű anyagot. Az általa végzett gyűjtések időtartama körülbelül huszonöt évre terjed ki. Másik kiemelkedő alakja a cigány mesekincs gyűjtésének és vizsgálatának Vekერი József, aki a szanszkrit nyelvvél való foglalkozás során orientálódott a cigány nyelv felé (GÖRÖG 1994).

A magyar nyelven mesélők (illetve a magyarul is mesélni tudó kétnyelvű cigány mesemondók) eleinte nem képezték a kutatók vizsgálódásainak tárgyát. Görög Veronika mesekutatásokkal foglalkozó tanulmányaiban olvashatjuk, hogy „[l]eggyakrabban a magyar parasztság folklórájának kutatói bukkantak rájuk, amikor a parasztmesélők között végzett munkájuk során találkoztak egy-egy elismert, jó hírű cigány mesemondóval, és a teljesség kedvéért tőlük is vettek fel néhány vagy akár több mesét is” (GÖRÖG 1994). Az 1950-es évektől kezdve több magyar folklórkutató és gyűjtő fordult egyre nagyobb érdeklődéssel a cigány mesemondók felé, hiszen a paraszti életforma változásainak hatására egyre nehezebbé vált a magyar mesemondók felkutatása.

A mesegyűjtés területén végzett kiemelkedő munkájáért meg kell említenünk Erdész Sándor nevét is, neki köszönhető ugyanis a legnagyobb meserepertoár, ami egyetlen mesélőtől származik. Egy néprajzi felmérés során talált rá a Szabolcs–Szatmár megyei Ámi Lajosra, aki egy írni-olvasni nem tudó cigány ember volt, kinek Erdész kétszázhatvan-két előadott meséjét rögzítette, és később publikálta azokat. Ez a három vastag kötetet betöltő mesekincs a világ egyik legjelentősebb egyéni repertoárja.

Az Ámi-kötetek megjelenése után, az 1970-es évektől kezdve egyre nőtt az olyan gyűjtők és gyűjtemények száma, melyek egy-egy cigány mesemondó teljes meseanyagát vizsgálták és tárták fel.

Görög Veronika elmélete szerint, ami a mesék besorolását illeti, a cigányul elmondott és lejegyzett meséknek a cigány folklórhoz való besorolása nem okoz gondot. Ezzel ellentétben a magyar nyelvű cigányok és a két nyelvű cigány mesemondók anyagainak beazonosítása nem ennyire kézenfekvő. Mint mondja: „A magyar folklórkutatás a közelmúltig a Magyarországon élő cigány mesemondók magyar nyelven elmondott meséit magától értőden a magyar mese-korpusz szerves részének tekintette. Ezt az álláspontot nemcsak meg lehet kérdőjelezni, de ma már meghaladottnak lehet tekinteni, minthogy a cigány meseanyag önállósága egyre inkább elismert tényé válik. Ugyanakkor, a két repertoár közötti szoros kapcsolatok és az erős kölcsönhatások kétségtelenül kimutathatók, és ezen összekötő szálaknak jövőjében további vizsgálatok tárgyát kell képezniük” (GÖRÖG 1994).

Hitelesség, eredet

A cigány folklórkutatások eredete, hitelessége ma is vitatott kérdés. Heinz Mode, aki a cigány mese gyűjtés egyik jeles képviselője, s egy négykötetes cigány meseantológia kiadója, úgy véli, hogy a cigányoknak olyan sajátos kultúrájuk van, amely elsősorban a folklórból jelenik meg. Mode nézetei szerint a cigányságnak köszönhető az indiai eredetű mesekincs Európában való elterjedése. Ugyanakkor sajnálatosnak tartja, hogy a cigány mesék vizsgálata eléggé mostohán kezelt területe a nemzetközi folklórkutatásnak, illetve hogy a cigány meseanyag hiányzik a nemzetközi mesekatalógusokból és a világ népeinek folklóráját bemutató reprezentatív gyűjteményekből. Határozottan támadja azokat a nézeteket, amelyek képviselői kétségbe vonják az önálló cigány kultúra és folklór létezését (GÖRÖG 2003).

Ez utóbbi felfogás képviselője viszont Vekerdi József, aki ragaszkodik azon elméletéhez, amely szerint a cigányok a környező népek mesekincsét veszik át, vándorlásuk során magukkal viszik, akár három-négy országon keresztül is, de ezeket a műveket két-három nemzedék alatt elfelejtik, és újakra cserélik fel. Vekerdi úgy véli, hogy a cigányság egyirányúlag kölcsönzi más népektől a műveket, és passzívan befogadja azokat (VEKERDI 1985).

Görög Veronika kétségbe vonja Vekerdi álláspontját, szerinte nehéz elképzelni, hogy egy olyan zárt közösségben, mint a cigányoké, ahol a mesemondás mindennapos dolog, az ismert és kedvelt meseanyag egyszer csak kiesik a tudatukból, és másikkal helyettesítődik (GÖRÖG 2003).

Hagyományozás, mesemondási szokások

A mese egyéni műfaj, de közösségi jellegű, közösségi előadáshoz kötött. A társas összejövetelek, a nagyobb ünnepek, családi események megfelelő lehetőséget nyújtanak a szóbeli hagyományok átadására, a szóbeli alkotások terjesztésére, a különböző változatok kialakítására. Hiszen a közösségben az egyéni emlékezés a közös szerves része, s a hagyományozódás folyamatában a közösség részese az alkotásnak.

A cigány mesélési szokásokban három jól elkülöníthető, eredeti funkciót lehet felismerni (BARI 1990)¹:

1. A fizetségért történő mesélés

Ez a mesélési forma a vándorló cigányok számára lehetőséget adott a pénzkeresésre. A vásárok alkalmával főként tréfás mesékkel szórakoztatták az embereket, a búcsút tartó helyeken pedig leginkább legendameséket mondtak el vallásos hallgatóiknak. A gazdagabb uradalmak is szívesen felfogadták a jól mesélő cigányokat azért, hogy szórakoztassák a különféle egyhangú munkákat végző napszámosaikat. A mesék általában izgalmas, fordulatokban gazdag varázsmesék voltak. A fizetség nemcsak pénz lehetett, hanem étel, ital vagy éppen dohány. A fizetségért történő mesélés alkalmán nagyon fontos volt azért is, mert lehetőséget nyújtott a cigány és más népek kultúrája közötti kapcsolatra is.

2. A hagyományozási, szórakoztatási célból saját közösség előtti mesemondás

A család, a saját közösség előtti mesemondás formája jelentősen eltér a fizetségért történő meséléstől. Itt a cél is eltérő volt, az ősi hagyományok, mitikus gondolatok, közösségi szabályok és az összegyűjtött ismeretek átadására is szolgáltak. A zárt oláh cigányok közösségében a mesélés kezdetekor és befejezésekor is istenhez szóltak, fohászkodtak. Ezekben a kezdő és zárósorokban a szerencse megnevezése szinte mindig elhangzott. Ez azon a régies elgondoláson alapult, hogy a kimondott és megnevezett Szent Isten elúzi a mesék által megidézett gonosz világ ártó alakjait, szerencsét hoz a közösségnek és a hallgatóságnak. Ezekben a közösség előtti mesélési alkalmakon általában varázsmesék és tréfás mesék hangzottak el.

---

¹ Dolgozatom írásakor a hivatkozásban jelölt tanulmányhoz csak az interneten fellelhető formájában tudtam hozzáférni, s így feldolgozásakor a következő online felületen megjelent szövegre támaszkodtam: BARI Károly 1990. Bevezetés. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/romak/az_erdo_anyja/pages/001_Bevezetes.htm (2014. június 5.).

3. *A halottvirrasztási mesélés*

A cigány mesemondási szokások harmadik típusa a virrasztóbeli mesélés. A virrasztás összefogja a szűkebb s tágabb rokonságot, de a barátok, ismerősök körét is. Az összegyűlték a halott tiszteletére elhalálozásának napjától a temetése napjáig minden éjszaka, napnyugtától napkelteig virrasztanak. A virrasztás legfontosabb eseménye a mesemondás. Nyáron a halottas ház udvarán tüzet raknak, körülülük, télen a lakásban szorul össze a népes virrasztó társaság. Az első éjszakán elmondják a halott jó tulajdonságait, az elhalálozás okát, körülményeit, a rég nem látott rokonok elmesélik egymásnak a távollétük alatt történt eseményeket. A mesemondás éjjél körül kezdődik, ám a következő napokon már mesével indul és fejeződik a virrasztás. A virrasztóknak csak italt szolgálnak fel, éjjél előtt bort, azután pedig pálinkát. Ha mód van rá, külön helyiségben gyülekeznek a nők és a férfiak.

A virrasztás célja a halott őrzése, ez összekapcsolódik a halottól való nagyfokú félelemmel, illetve a halott iránt érzett tisztelettel. Az éjszakai együttlétek legszigorúbb szabálya az alvás tilalma, s az ébrenlét megőrzésének egyik módja a mesemondás. A mesét az kezdi, akit felszólítanak, s miután elmondott egy-két mesét, továbbadhatja a szót. A tradicionális halottvirrasztáson leginkább férfiak meséltek, s főként vidám történetekkel szórakoztatták a virrasztókat. Gyakran a halott vált az elhangzott mesék főszereplőjévé, a vele megtörtént események felidézése is bekerült a mesék közé, mint igaz történet (SZAPU 1984).

Mesetípusok, műfaji megoszlás

Vekerdi József tipológiáját alapul véve (VEKERDI 1985; 6–9) a cigány mesemondók és közönségük számára a *paramicsi*, a tündérmese a legnépszerűbb műfaj, melynek hőse leggyakrabban egy alacsony származású, szegény fiú, aki megöli a sárkányt, és kiszabadítja a királykisasszonyt.

A paramicsi szokásos változatai:

- a király három lányát elrabolják a sárkányok, a szegény legény kiszabadítja őket,
- a vizet elzáró sárkánynak a királylányt viszik eledelül, a legény megöli a sárkányt,
- a királylányt erővel feleségül veszi a sárkány, az asszony kitudja a sárkány rejtett erejének hollétét, a legény elpusztítja.

Ezekben a történetekben gyakori az olyan főszereplő is, akit varázsszerek vagy varázserejű személyek segítenek kalandjai során, s ezáltal tesz szert olyan képességekre, amelyek segítségével képes lesz megállni a helyét azokban a szituációkban is, amelyekben minden más próbálkozó elbukik.

Ez a mesetéma lehetővé teszi a kalandos, fordulatos cselekményt, az egyéb epizódok beiktatását, s könnyen kombinálható más mesetípusokkal.

Maga a sárkány szó magyar eredetű a cigányban, és szerepköre, valamint fejének száma (hét) szintén a magyar mesehagyományt követi. Szintén a magyar mesében betöltött jelentéssel azonos a boszorkány, a táltos ló és a tündér neve és szerepe is. Utóbbi rendeltetése azonban gyakran eltér a magyar mesében betöltöttől, ugyanis a cigány mesék némelyikében jötevő helyett gonosz csábítóként tűnik fel a színen.

A tündérmeséket a humoros mesék követik a népszerűségi listán, ezek cigány elnevezése *törtineto*. Részben ezek a történetek is a magyarból származnak, vagy követik a magyar eredetit. Pl. Terülj, terülj, asztalkám.

Az ördög eszén túljáró cigány elterjedt motívuma sem a cigány szellem eredeti alkotása: magyar meséket követ minden változtatás nélkül, amelyekben a cigányoknak gyakran jut humoros szerep. Jellemző a cigányokra, hogy nem cigány környezetük róluk alkotott képét szívesen veszik át.

A tréfás történetek műfajában pajzán, vaskos humorú epizódokkal is találkozhatunk. A hallgatóság élvezi ezeket a groteszk humorú történeteket, melyeket a nők és a gyerekek jelenlétében is fenntartás nélkül mesélnek. Ezek gyakran valós elemeket is tartalmaznak, legalábbis a mesélő állítja, hogy megtörtént esetet beszél el. Számos gyűjtő ezeket a történeteket tartja a legjellemzőbb cigány mesei műfajnak. Ezekben érvényesül legkevésbé az idegen minták hatása, és ezek a legjobban összefüggő cigány történetek.

Igen népszerűek továbbá az ördöggel vagy a kísértetekkel való találkozásokról szóló történetek. A cigányok mindkettőben erősen hisznek. Leginkább saját történeteiket adták elő.

Az európai népmesekincs kategóriái közül a vallásos történetek és az állatmesék hiányoznak a cigány népmeseanyagból.

A mesék szerkezeti sajátosságai

Elsősorban a legtehetségesebb mesemondók meséiben találkozunk igen különös szerkesztésmóddal. Ezt a sajátos szerkesztésmódot a motívumok szabályoktól mentes, eltérő felhasználási módja eredményezi, teszi különlegessé.

Veckerdi három típusba sorolja a motívumok szerepének megváltozását (VEKERDI 1985; 9):

1. Motívumok áthelyezése eredeti összefüggésükből más mesébe

A cigány mesemondókat nem köti semmilyen szabály, ellentétben a magyar mesemondókkal, akik meghatározott sorrendben teszik egymás

mellé a mese motívumait. Például a sárkánytól megszabadított királyné motívumát a magyar mesében rögtön a királyné feleségül vételének kell követnie, s megengedhetetlen, hogy másik sárkány elrabolja. Ezzel ellentétben a cigány mesében több motívum is beiktatható a kiszabadítás és a nász közé. Ilyen mese például a *Virágbul lett királyfi* (GÖRÖG 1992; 135–143)², melyben a királyfi elnyeri a királyné kezét, ám az esküvőre várni kell, mert a királyfi segítője bajba kerül, s csak az ő kiszabadításával járó újabb kalandok után esküdhetnek egymásnak hűséget a szerelmesek.

2. Motívumok megcsonkulása

Leggyakrabban a mese végén találkozunk csonkulással. Ha a mesélő elfelejtette a mese végét, befejezetlenül hagyja a motívumot, és egy oda nem illő fordulattal zárja a mesét.

3. Hasonló motívumok halmozása

Számos cigány mesében a kalandok nem képeznek összefüggő egységet, hanem összefüggés nélkül sorakoznak egymás után. A cigány mese nem központi mag köré épül (nem koncentrikus), mint az európai, hanem lineáris szerkezetű, azaz felsorakoztat. Ez a szerkesztésmód lehetőséget nyújt arra, hogy hasonló motívumok (többszörös bonyodalmak, többszörös próbatételek) halmozásával nyújtsák a történetet. A cigány mese az érdekességre, a történet kalandosságára összpontosítja a figyelmet, emiatt gyakran háttérbe szorul a meselogika.

Meseerkölcs

Vekerdi József mesevizsgálatai során megállapította, hogy az európai és a cigány népmese között alapvető különbség van a mesék erkölcsi tartalmát illetően. Míg „az európai népmese rendeltetése az erkölcsi világrend igazolása a való világ igazságtalanságaival szemben” (VEKERDI 1985; 13), addig a cigány mesékben ez a funkció háttérbe szorul, és a kalandosság kerül első helyre, amely nincs alávetve erkölcsi kívánalmaknak. Ezzel indokolható az a meghökkentő jelenség, hogy egyes cigány mesékben szokatlan kegyetlenséggel találkozunk a főhős vagy a pozitívnak beállított mellékszereplők részéről. A cigány mesékben előfordulhat, hogy az édesanya levágja fia kezét, mert az megette előle a krumplihéjlevest, mint ahogyan az *A szegény asszony fia* című mesében olvasható (GÖRÖG 1992; 7–18), vagy az apa megöli pajkos gyermekeit, és a kemencébe hajítja őket. Sokan megbotránkoznak azon, hogy a cigány hallgatóság jóízűen nevet

---

² GÖRÖG Veronika (szerk.): *Szalonnafa*. Varsányi cigány népmesék. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992

ezek a kegyetlen fordulatokon, de ez nem a hallgatóság erkölcsi érzékének hiányából ered: a mesehallgató cigány közönség nem magát a kegyetlenséget fogadja tetszéssel, hanem a kalandosságot, a radikális megoldásokat, függetlenül ezek erkölcsi tartalmától (VEKERDI 1985).

A cigány mesékben előforduló tragikus végkifejlet hasonlóan értelmezhető, mint a sajátos erkölcsi szemlélet. Az európai népmesében szinte sohasem találkozni negatív végkimenetelű mesével, a cigány történetekben viszont ez megszokott eljárás. Ilyen mese többek között *A köbhögős béka* című (GÖRÖG 1992; 116–123), melyben a békafi egy királylányt vesz feleségül, de a menyasszony nem bírja kivárni az átok leteltét, s ezért férje még az átváltozás előtt meghal.

„A cigány mesék sajátos erkölcsi szemlélete nyilvánul meg a hősök emberi gyengeségeinek felmutatásában is” (VEKERDI 1985; 14). Míg az európai mesék sarkítják a szereplők jellemét, eszményítik, csak pozitív tulajdonságokkal ruházzák fel mesehőseiket, addig a cigány mesék hősei a földön járnak, s időnként gyengék vagy gyávák is lehetnek, elbújhatnak a sárkány elől, megölhetik a segítőiket, vagy elhagyhatják a szerelmüket. Így van ez *A tojásból lett fiú* című mesében is (GÖRÖG 1992; 163–166), ahol a főhős a neki szánt királylányt elhagyja egy tündérért, aki egyébként a király boldogtalanságának okozója, ugyanis tündértársaival napról napra lelegeli a királyi rétek virágait.

A mesék nyelve és stílusa

A környezet nyelvi hatása mindenkor erősen érvényesül a magyar cigányság mesekincsében. Különböző mesegyűjtők elmondása szerint Magyarországon a kétnyelvű mesélők körében kivétel nélküli tapasztalat volt a terepmunka során, hogy magyarul jobban tudtak mesélni, mint cigányul.

Vekerdi észrevételei alapján megállapíthatjuk (VEKERDI 1985), hogy minden cigány nyelvű mesemondó bizonyos állandó fordulatokat mindig magyarul használ cigány nyelvű mesékben is (például *hetedhét országon is túl, szívemnek szép szerelme* stb.).

Néhány egyéb formulát cigányra fordítva használnak pl. *gelasz-mendegelijasz* (mentek, mendegéltek), vagy *induliszárdasz dromeszke* (útnak indult).

Egyes állandósult szófordulatoknak nincs magyar megfelelőjük, ezek a cigányság önálló stílussteremtő képességét bizonyítják, s ezek országonként mások.

A szereplők szavainak idézésére ugyanolyan megoldások szolgálnak, mint a magyarban. Elsősorban az „azt mondja” szerepel, melyet meglehetősen gyakran használnak. A kérdezi, megkérdezte, feleli szavak nem sze-

repelnek idézéskor, mert nem ismeretesek a cigány nyelvben. Helyettük is az „azt mondja” szerepel a mesékben.

Cselekmény-továbbvivő stílusfordulatként leggyakrabban az „akkor” szót használják. Leggyakoribb mondatbevezető szócskák: na, hát.

Az állandó stílusfordulatok közül legerősebben kötött a mese kezdő- és záróformulája. Magyarországon minden cigány nyelvi csoport a magyar *Hol volt, hol nem volt* mesenyitó formula cigány nyelvű megfelelőjét használja. A folytatásban a magyar mesék színesebbek, változatosabbak: pl. *hol volt, hol nem volt, hetedhét országon is túl, ott ahol a kurta farkú malac túr, az Óperenciás-tengeren túl, az üveghegyen is túl, volt egy százszentendős öreganyám, annak is egy százrácú pendelye, minden ráncában száz bolha* stb. Ezt a változatosságot a cigány mese nem követi, általában a *hetedhét országon is túl* formulát használja. A cigány mese nyelvileg is, stilisztikailag is jóval egyszerűbb megoldásokat alkalmaz. A helyzet vagy környezet részletes leírását, a szereplők lelkiállapotának ismertetését a cigány mese mellőzi, a cselekmény leglényegesebb elemeire szorítkozik a leírás. Ahogy már említettem, a cigány hallgatóságot a kalandosság érdekli, nem a körítés.

Mivel a cigány népmesekincs leírásakor a gyűjtők nem végeztek stilisztikai korrekciót a rendelkezésükre álló meseanyagban, ezért beszélt nyelvi elemek is bőven találhatók az egyes mesékben. Gyakori jelenség, hogy különböző kifejezések belekerülnek a szlengből a mesébe, s emellett sokszor találkozhatunk trágár kifejezésekkel is a mesék olvasásakor.

Pl.: „A király tisztára ki van akadva.” (BARI 1994; 63)³

„Az ördög bassza meg az anyádat.” (BARI 1994; 141)

„No, dörzsölöm a serpenyődet! Baszom a kenyeredet!” (BARI 1994; 131)

„Mondja a király a kocsisnak:

– Szállj le, kocsis, és eredj, szakítsd le nekem azt a virágot!

Ment, de sehogy se tudta leszakítani.

– Hát nem szakíthatom ezt – mondja – sehogy!

– Híjnye, kurva legyen az anyád! – mondja. – Kurva anyádat! Hát hogy nem tudsz leszakítani egy kis virágot?” (BARI 1994; 77)

Mivel a cigány mesemondó közösségi alkalmakkor mesél leginkább, a figyelem fenntartása érdekében ki-kiszól a hallgatóközönséghez. Ezen kiszólások a lejegyzett mesékben is megtalálhatóak. Pl.: „No, eszem a szívedet...”, „Én is láttam!”, „Én is ott voltam!” stb.

³ BARI Károly: *Az üvegtemplom*. Cigány népmesék. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1994

Ilyen kiszólásoknak tekinthetők a mesebevezető és mesezáró formulák is, melyek némely mese elején és végén találhatóak. Ezekben a mesélő valakinek ajánlja meséjét, elmondja, kitől hallotta az előadásra kerülő mesét, esetenként pedig áldást mond, s bemutatkozik a hallgatóságnak, a gyűjtést végző kutatónak. Ezen szövegek gyakran fonódnak össze a mesekezdő, illetve mesezáró formulákkal. Íme néhány példa Bari Károly *Az üvegtemplom* című mesegyűjteményéből:

„Volt, ami nem volt,
mert ha nem lett volna, nem mondatott volna.
Becsületes emberektől hallottam,
még becsületesebbeknek elmondtam.
Pestről egy jó cigánynak,
mert eljött hozzám, Bigyók Gabihoz, Kolozsvárra,
hogy mondjak neki mesét. Én mondok.”
(BARI 1994; 39)

„Becsületes emberektől hallottam,
még becsületesebbeknek elmondtam.
A jó Istenke segítsen nektek,
hogy még sok évig hallgassátok a meséimet!”
(BARI 1994; 109)

„Legyen nekünk szerencsés ez a szent este!”
(BARI 1994; 167)

„Ez az este, ha nem jött volna,
a mese se lett volna.”
(BARI 1994; 201)

„Olyan lagzit csináltak, hogy még a kutyák is bort ittak. Ettek, ittak, mulattak. Én is ott voltam.”
(BARI 1994; 215)

„Volt, ami nem volt,
mert ha nem lett volna, nem is mondatott volna,
mióta a nagyapa
egy szelet húst vágott
a tőkén
és meghágta nagyanyámat
egy térden a jégen,
mint egy német a díványán.”
(BARI 1994; 265)

„Ez a mese így volt. Majd ha a Szent Isten megsegít minket, akkor holnap este majd megint mondani fogok nektek egyet.

A Szent Isten segítsen meg minket!”

(BARI 1994; 179)

Kiadások

BARI Károly: *Az üvegtemplom*. Cigány népmesék. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1994

GÖRÖG Veronika (szerk.): *Szalonnafa*. Varsányi cigány népmesék. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992

Irodalom

BARI Károly: Bevezetés. In Bari Károly: *Az erdő anyja*. Cigány népmesék és néphagyományok. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1990. 5–24. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/az_erdo_anyja/pages/001_Bevezetes.htm (2014. június 5.)

GÖRÖG Veronika: A cigány folklór. In Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 2*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1994. 122–147.

GÖRÖG Veronika: A cigány mese és Babos István mesei világa. In Fazekas Zsuzsa (szerk.): *A három muzsikus cigány : babócsai cigány mesék : Babos István meséi*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003. 27–53.

SZAPU Magda: *Halotti szokások és hiedelmek a kaposszentjakabi oláh cigányoknál*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1984

SZUHAY Péter: A cigány irodalom. In Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Press Publica, Budapest, 2000. 37–41.

VEKERDI József: *Cigány nyelvjárási népmesék I*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1985

A hüpomnémata-írásban lakozó Juhász Erzsébet

Az epiktétoszi értelemben felfogott írás mint meditáció, mint az önmagára irányuló gondolkodásbeli gyakorlat a valósággal való szembenézését a már tudott újraaktiválásában látja, azaz egy már ismert szabály, példa, ismeret felelevenítésében és az erre való reflektálásban. Az írás az „öntrenírozás” (Plutarkhosz) és az ön-, illetve világmegértés terepe, egyszerre menedék és a gondolkodás gyakorlatához kötődő etikai funkció is. Foucault ennek az ethopoiétikus írásnak a megvalósulását a hüpomnématában és a levelezésben látja, megállapítását pedig az I. és a II. század írásos dokumentumainak a vizsgálatával támasztja alá (FOUCAULT 1999; 333).

Juhász Erzsébet esszéi természetesen nem ennek a kornak a hagyományára („a már egyszer kimondottak iránti tisztelet[r]e, a diskurzus ismételt előcsalogatás[ár]a, a régiek és az autoritások szavainak gyakori idézés[ér]e” [FOUCAULT 1999; 334]) reflektálnak. Az *Úttalan utaim*, de különösen az *Esti följegyzések*¹ című esszékötetei mégis – terjedelmüktől függetlenül – hüpomnémataként, „számadási könyv[ként], közügyekről szóló regiszter[ként], emlékeztetőül szolgáló egyéni feljegyzés[ként]”² (FOUCAULT 1999; 333) működnek, hiszen egyrészt szembeütő Juhász Erzsébet írói módszerében az „áthagyományozódott logosz-töredékek”

¹ Noha jelen értekezés vizsgálati szövegekpusztát alapvetően Juhász Erzsébet hüpomnémataként is olvasható esszékötetei (*Úttalan utaim*, *Esti följegyzések*) képezik, mégis a koncepció bizonyítása leginkább az *Esti följegyzések* határhelyzetekkel foglalkozó szövegeire épül, egyrészt terjedelmi okok miatt, másrészt amiatt is, mert úgy tűnik, ezekben az esszékben sűrítetten és esszenciálisan jelenik meg a hüpomnémata-írásra jellemző ethopoiétikai és meditációs gyakorlat. Juhász szépirodalmi textusaira időnként történik utalás, ennek oka, hogy a vajdasági származású szerzőnél az esszék és a regények egymással erős dialógusba lépnek, tulajdonképpen ugyanannak a gondolati-eszmei és társadalmi helyzetnek, létállapotoknak a termékei.

² A hüpomnémata fogalmát szigorúan a foucault-i értelemben használom, az értekezésnek nem tárgya annak eldöntése, klasszikafileológiai értelemben mennyire adekvát a foucault-i szemantika.

(FOUCAULT 1999; 334) összegyűjtésének mint egyfajta meditációnak az intenciója, melynek megvalósulása, gyakorlása egy olyan eszközt, gyűjteményes füzetet, könyvet ad végül a kezébe, „mely által megteremtődhet az önmaga önmaga iránti legadekvátabb és legteljesebb viszonya” (FOUCAULT 1999; 334). A két kötet tehát a szerző olyan általa olvasott, lényegesnek tartott idézeteknek és az ezekre adott finom reflexióknak, valamint személyes emlékeinek a tárháza, melyek azonban nem csak a Juhász Erzsébet nevű szerző számára szolgálhatnak érvekkel és eszközökkel például a nehéz élethelyzetekben (a gyászban, háborús állapotokban, a bezárt, kisebbségi létállapotban, magányban stb.) való túljutáshoz – ami egyébként a jaspersi értelemben vett határhelyzetekkel és a kudarcra való szembenézéssel és foglalatossággal is jelenti. Az autobiografikus hang és elemek ellenére nem személyes visszaemlékezések, nem személyes naplók, tehát nem „önmagáról szóló elbeszélések”, melyek a kimondhatatlant akarják rögzíteni, hanem éppen a már olvasottat, tapasztaltat, tudottat másolják le és írják újra, így céljuk sem az emlékek, a tudás kiállításának, hanem „az önmagaság konstitúciójának az elvégzése” (FOUCAULT 1999; 334). A tudás, az ismeret és a hagyomány kiállításának statikusságával, merevségével helyezkedik szembe ez a fajta olvasó-író magatartás, és az úton levésre, a folyamatszerűsége, a mozgásra, a konstituálódásra és végül egy *lakozásra* hívja fel a figyelmet.

Az Egy évad a balkáni pokolból beszédes alcímet viselő *Esti följegyzések* „nem a nappal védelmének” (BLANCHOT 2005; 198), egy biztonságos, elégedett szubjektumnak az írásos dokumentumai. Ezek a rövid, alig néhány bekezdésnyi, de tömör esszék az éjszakából, a sötétségből, egy „veszélyben eltöltött időszak és végsőkéig kitaposott” (BLANCHOT 2005; 198), szélsőséges tapasztalatából szólnak meg. Blanchot *Az irodalmi tér* című kötetében egy helyütt (BLANCHOT 2005; 198) idézi Rilke egyik Clara Rilkéhez írt levelét, melyben a műalkotáshoz kötődő, eleve benne rejlő kockázatról értekezik, mely nem más, mint a műalkotás valódi tétje. A kockázat állandó fenntartásának és igenlésének célja az azokhoz való elhatolás, amelyeken már nem lehet, és nem is szabad túllépni. Juhász Erzsébet esetében ez a fajta alkotásfolyamat- és esztétikumkonceptió egy történelmi-társadalmi léthelyzetbe ágyazódik, a *balkáni pokol* teremti meg azokat a pontokat, melyek kapcsán kezd el műalkotásról, művészetéről, az alkotó (olvasó-író) létezés módjairól, lehetőségeiről beszélni, melyhez szorosan kapcsolódnak a közép(-kelet)-európaiság, kisebbségiség, a nacionalizmus és a provincializmus kérdéskörei is. *Az Esti följegyzések* tehát az éjszakából, a sötétségből íródnak, rajtuk keresztül a törté-

nelem értelemnélkülisége, örülete³ és a szubjektum szorongása, bizonytalansága, idegensége körvonalazódik, mégsem tekinthető a reménytelenség beszédének, hiszen a folyamatosan (újra)olvasó-író, gondolkodó, meditációs gyakorlatának köszönhetően egy olyan biztos anyagot teremt (nevezzük ezt most múltnak), amihez – a jövő bizonytalanságával szemben – hozzáférni (azt elővenni), tehát viszonyulni lehet.

Az *Esti följegyzések* az éjszakából, a sötétségből megszólaló hangja a Márai-naplók olvasásával nyit, de a kortalan diskurzusokat összegyűjtő „tétova jegyzet”-könyv (JUHÁSZ 1993; 8) – a teljesség igénye nélkül kiragadva néhány, ám nagyon is jellemző példát – Heller Agnes-, Danilo Kiš-, Ivo Andrić-, Camus-, Sartre-, Grendel Lajos-, Kalapis Zoltán-, Kosztolányi-, Pilinszky-, Krasznahorkai-, Mészöly- és Babits Mihály-szövegidezeteket is tartalmaz, tehát kulturálisan tág horizontból próbál élet- és élményanyagához, reflexióihoz megfelelő kiindulópontot és leginkább önmaga számára a jelenvaló *balkáni pokol*ban magatartásmintákat keresni. Mint ahogy az említett, Márai bizonyossága című kötetkezdő esszében is írja: „hátha talállok benne valamiféle magatartásmintát arra vonatkozólag, hogyan viszonyul *egy életet írásra és olvasásra feltevő ember* a háború borzalmaihoz”⁴ (JUHÁSZ 1993; 6). Ilyen modell tehát Juhász Erzsébet számá-

³ A Juhász Erzsébet-i esszékörpusz egyik fontos vonatkozási pontjának tekinthető Danilo Kiš, az az utolsó jugoszláv író, akivel – az életrajzi adatok ismeretében, illetve a szerző megnyilatkozásai alapján tudható – az *Esti följegyzések* írója személyesen soha nem találkozott, mégis az *egyik legeslegjobb barátjának* (vö. JUHÁSZ Erzsébet: *Esti följegyzések*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság–Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993. 21–22.) tartja. Olyan halott (!) barátjának, aki, akárcsak Közép-Európa mint imaginárius, szellemi régió, a hüponnémata-író számára az önismerethez és orientációhoz (vö. JUHÁSZ, I. m., 25.) segítséget nyújt. Juhász Erzsébet (a Közép-Európa írójának) történelem- és művészetfelfogását a szintén erre a térségre erősen reflektáló Kiš koncepciójából eredeztethetjük. Vö. „De hát mi más lenne az irodalom, mint éppen ez: sikoly és kérdés, a pascali hátborzongató ürbe meredő ember új meg új és mindig válasz nélkül maradó kérdései, másfelől pedig a saját korunk, a mi időnk áttekintése a lehetséges történelmi távlatból, úgy értem, valamilyen lehetséges szociális és szociológiai szemszögből, hogy az írás révén és magával az írás aktusával kirajzolódják a történelem vágóhídjára vetett ember, a történelemére, ami semmiképpen sem az élet tanítómestere, hanem üvöltözés és dühöngés, egy idióta motyogása.” (KIŠ, Danilo: Remény és reménytelenség között = Uő: *Kételyek kora*. Kalligram–Forum Könyvkiadó, Pozsony–Újvidék, 1994. 89–92.)

⁴ (Kiemelés tőlem – B. O.) A magatartásminták keresésével kapcsolatos explicit megnyilatkozások behalózzák az *Esti följegyzések* szövegterét, és a különböző idézeteket vagy megidézett szerzőket, műveiket egy, az önmaga konstituálódását végző szövegidentitás közös diskurzusába rendezik. Lásd még például: „Camus **Pestis** című regényét azzal a tagadhatatlan szándékkal vettem kézbe a minap, hogy ha magam nem is leszek képes átvenni a regény főszereplőjéből sugárzó keménységet és tartást, legalább, amíg a könyvet olvasom, ráhangolódok e magatartásra, s nem kell a magam gyöngességével és alig-alig elfojtható kétségbeesésével küszködnöm.” (Jelenbe vettve = I. m., 73.)

ra többek között Márai, jóllehet tudja, a legfontosabb dolgok elvégzésében menthetetlenül magára marad az ember (JUHÁSZ 1993; 6), mégis a naplókön keresztül megkonstituálódó személyiség hitelessége, önismerte a hüponémata-író, az életét szintén olvasásra és írásra feltevő, vajdasági szerző számára követendő példaként szolgál, ennek alkotásba vetett hitéhez, bizonyosságához viszonyítja önmaga, kisebbségi létéből fakadó bizonytalanságát.

Noha úgy tűnik, hogy létezik egyfajta ellentmondás abban, hogy a kortalan diskurzusok gyűjteménye, jegyzéke által próbál a szubjektum önmaga számára jelenlét lenni, Foucault szerint abban, hogy ezek a „szét-szórt logosz-töredékek [mégis] hozzájárulnak az önmagaság konstitúciójához” (FOUCAULT 1999; 334–335), valójában három lényeges tényező játszik közre. Ezek a tényezők egyrészt az írás és olvasás elválaszthatatlan összetartozása, másrészt a különböző idézetek közötti szelekció szabályozott gyakorlata, és harmadrészt ezeknek a feljegyzetteknek a belsővé tétele (FOUCAULT 1999; 334–335).

Az esszékötetektől, de ugyanígy a szépprózákból, regényekből (különös tekintettel a Szenteleky-regényre, a *Műkedvelőkre*, illetve a közép-európai „korlát- és határelményt” [FARAGÓ 2001; 95] kirajzoló *Határregényre*) egy olyan Juhász Erzsébet-i szubjektum körvonalazódik, akinek alapvető létérzékelése a szorongás és az örökös bizonytalanság, ami pedig folyamatosan egészül ki egyfajta elvágódástudattal. Ennek a tudatnak és létérzékelésnek az irodalomtörténeti hagyománya a vajdasági magyar literatúrában hangsúlyosan Szenteleky Kornél művészetével kezdődik – nem meglepő tehát, hogy alakja, munkássága köré Juhász Erzsébet regényt is sző –, ám míg a regényíró Juhász Erzsébetnél a Vajdaság Kazinczyjának nevezett irodalomszervező orvos vidékkel szembeni spleenes, szentis gyöttrődése⁵, illetve elvágódása⁶ jóval metafizikusabb értelmet nyer, addig az esszéiben

⁵ BENCSIK Orsolya: A halál és a vidék találkozása két műkedvelőben – Juhász Erzsébet portalanítja Szenteleky Kornélt = *Forrás*, 2013. március. 107., 6. lábjegyzet. („Vö. például Szenteleky az *Úgy fáj az élet* című lírai novellákat tartalmazó kötetének az olvasóhoz írott bevezetőjével: »Panaszok, sóhajok, ámulások, vágyak, rajongások, nyöszörgések, elkábulások, csüggedések, álmok, emlékezések, meglátások, hazugságok, dalok, jajok, tünődések, mámorok, hívések, várások, lázadások, elfáradások, mindig csak érzések és érzések és érzések. [...] ez a könyv csupa líra, szerénytelen alanyi költészet tisztességes poétikai formák nélkül. [...] én élni szeretnék e szomorú könyvben. [...] gyógyíthatatlanul szomorúnak érzem az életet.« – SZENTELEKY Kornél: *Úgy fáj az élet*. A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség kiadása, Újvidék, é. n. 3–5.”)

⁶ BENCSIK, I. m., 107., 7. lábjegyzet. („Ahogy ironikus módon Balázs Attila írja Szentelekyről, a Vajdaság Kazinczyjáról, e »furcsa kis vékony, kitinpáncélos bogárkák«-ról: »Egy örökké valamiféle szívárványos szigetekre elvágódó, azonban halál-

megszólaló hang szorosabban kapcsolódik ehhez a szentis gyötrődéshez, jóllehet ez a hang és magatartásmód egy másfajta kontextus eredménye. Hiszen „[a]z irracionális közeg, a háborús, traumatikus, politikai-gazdasági szituáció, melyben mindez megjelenik, bizonyos értelemben az önsajnálát elemeivel együtt is adekvátnak tekinthető, a már említett metafizikai síkot pedig éppen ezek a határhelyzetek magyarázzák, és az *Úttalan utaim*, vagy éppen az *Esti följegyzések* gyakran panaszosnak, sértődöttnek tűnő passzusait folyamatosan finomítják” (BENCSIK 2013; 107). Ezek a nehéz élethelyzetek vagy határhelyzetek nyitják meg tehát az utat az olvasó-író Juhász Erzsébet számára a hüponémata-írás felé, hiszen, ha elfogadjuk Foucault értelmezését, a hüponémata az, ami a jövő bizonytalanságából, a jelenbe vetett szorongásból a múlt felé – mint amihez „könnyedén, minden lelki zavar nélkül oda lehet fordulni” (FOUCAULT 1999; 335) – mozditja ki a szubjektumot. Természetesen a hüponémata-írásban az olvasás és írás mint egymástól szétválaszthatatlan tevékenység posztulálódik, és ehhez kapcsolódóan az önmagaság olyan felfogása, mely ezt az önmagaságot csak és kizárólag a másokhoz fordulásban, a más magatartásokból való merítkezésben képzelel el. A végtelenített olvasásból fakadó szétforgácsolódást és lelki nyugtalanságot, szorongást, „a figyelem ingadozását” (FOUCAULT 1999; 335), illetve a „vélemények és a szándékok sűrű változtatását” (FOUCAULT 1999; 335), (mely a „jövő gondja” [FOUCAULT 1999; 335] felé tereli az olvasót), az írás megakadályozza, hiszen az ismereteket egybegyűjti, elhelyezi, ezáltal önmagát is egybegyűjti, egyúttal múltat teremt, amihez lehet viszonyulni. A hüponémata-írásban „a lélek [...] »belefordul« a múltba” (FOUCAULT 1999; 335), maga a forma struktúrájából és működéséből következik a szerző számára egyfajta egzisztenciális, és bizonyos értelemben erkölcsi helyzet. Juhász Erzsébet esszéi kísérletek a szétforgácsolódó, a határhelyzetekkel szembenéző szubjektum nyugalmának, önmagaságának mint biztosnak – és ezzel összefüggésben egy lakozásnak, „behúzódás[nak], az ön felé haladás[nak], az önhöz mint menedékhelyre történő visszavonulás[nak]” (LÉVINAS 1999; 127) – a megteremtésére, sikerük pedig azon múlik, hogy szerzőjük az olvasottakat átírva mennyiben képes ezeket belsővé tenni („igazságukat a saját igazságává tenni” [FOUCAULT 1999; 337]), azaz mennyiben képesek ezek a textusok együttesen valóban hüponémataként működni.

---

lág a disznósívalkodásos bácskai porban és porlepte akácokban maradó, ott bujkáló, biciklizető és révedező, széplelkűségében itt-ott elcsorduló, utána rendre pocsék hangulatú falusi orvos, aki ebből a poros-ragacsos, önnön termékenyítette bácskai anyagból megalkotta a vajdasági helyi színek ellentmondásos elméletét.« – BALÁZS Attila: *Világsarok* +. z.Étna, Zenta, 2011. 20.)

Az esszékötetekben a kortalan diskurzusok, az össze nem tartozó idézetek gyűjtése egy olyan heterogenitást eredményez, melyben a széttartást, a szubjektum szétszóródását, a figyelem és a lélek nyughatatlanságát a szelekció szabályozott gyakorlata kontrollálja, ami megkonstituálódó önmagaságában magán hordozza az önkényesség szubjektív gesztusát is. Ez a magatartásmintákat kereső, a valósággal való szembenézést a régiek és a már ismert újramondásában látó önkényesség (mint szelekciós és meditációs gyakorlat) mentes a teljesség igényétől. A hüponémata-író Juhász Erzsébet a részmegértés tudatával emel ki passzusokat, szentenciákat, aszerint, hogy azok mennyiben működőképesek, vélhetőek igaznak, nyújthatnak erkölcsi példát, követhető magatartásmintát a nehéz életszituációkban, határhelyzetekben, melyeknek reális terét az *Esti följegyzésekben* a *balkáni pokol* metaforával illeti. Így elsődlegesen a háború és a kisebbségi lét, a kiszolgáltatottság megértésének, elviselésének szempontjából lesz *értékes* számára a *halott barát*, Danilo Kiš, akinek *po-etikája* másolódik át ethopoiétikus írásában. Ugyancsak a kisebbségi lét kapcsán idéződik meg és emelődik be például Krasznahorkai *Sátántangója* mellett Heller Ágnes *Pályaudvaron élni* című írása, mely által Juhász Erzsébet továbbírja a közép(-kelet)-európaiság, az átmenetiség, a talajtalanság és lakhatatlanság léttapasztalatát. A helleri *pályaudvaron élni* mint „döntés, hogy a jelenben élünk” (JUHÁSZ 1993; 134) a vajdasági szerző számadásjegyzetében a „telepen élni” (JUHÁSZ 1993; 132) metaforává (nem döntéssé, hanem adottsággá) lényegül át, olyan örökös, *életfogytiglan* tartó jelenidejűséggé, átmenetiséggé, melyben a jelen elérhetlenségének nyomasztó, szorongató – a balkáni pokol sajátosan otthonos-idegen – tapasztalata fogalmazódik meg.

Az esszékötetek heterogenitása ellenére is megképződő homogenitás a sikeres hüponémata-írás eredményének tekinthető, hiszen eleve a különböző meditációs objektumokat⁷ *befaló, megemészítő*⁸ „személyes írás gyakor-

⁷ Az *Esti följegyzések* Arcok és álarok című esszéjében Juhász Erzsébet Hamvas „meditációs objektum” fogalmát is beemeli. Csak röviden, alátámasztásul álljon itt az idézet: „Hamvas **Anthologia humana** című kötetének bevezetőjében olvasom a következőket: [...] »Az az egészen kevés gondolat, amelytől sohasem válik meg [az ember], amely minden időben gondolkodás tárgya, örök és kimeríthetetlen forrás, vezető irányelv: meditációs objektum. Objektuma állandó szemlélődésnek, mindig újból és újból való megrendült csodálkozásnak.« [...] Ez a fogalom, hogy »meditációs objektum« telibe talált, s mielőtt belekezdtem volna az **Anthológiának** az olvasásába, máris a magam személyes meditációs objektumává álltak össze mindazok az élmények és gondolatok, amelyek bennem Rembrandt **Utolsó önarckép**éhez fűződnek.” – (I. m., 35.)

⁸ Foucault Senecát citálva („...amit felhőrpintünk, ne hagyjuk, hogy egészben maradjon – nehogy idegen maradjon. Emésszük meg őket; másként emlékezetünkbe jutnak, nem szellemünkbe” – FOUCAULT, I. m., 336.) használja a feljegyzett dol-

lata során a szubjektivizáció ezekből a heterogén fragmentumokból egységet alkot” (FOUCAULT 1999; 336), a sikeres írás egy testté válik azzal, amit az olvasás létrehozott, tehát a különböző „logosz-töredékek” igazságát saját igazságává teszi. Annak ellenére, hogy az esszékötetekben – mint ahogy az *Úttalan utaim* kapcsán Virág Zoltán megállapítja – „[a] mobilitás csatornáinak eltömődése, a saját terek leépülése, a tágabb körű otthon módszeresen ellenőrzött destrukciója a remények teljes szertefoszlását hozza, a képzelet kihagyásait, szüneteltetését jelenti be” (VIRÁG 2010; 116), mégis a meditáció, az olvasás és az asszimiláló, szelektáló, szubjektivizáló írás aktusa által megteremtődik egy olyan Juhász Erzsébet-i identitás, mely a jövő bizonytalanságával, a jelen átmenetiségével, a *balkáni pokollal* szemben képes „feltételez[en]i a lakhely eseményét, az életelemekből [...] kiinduló visszavonulást, a ház bensőségességébe való behúzódást” (LÉVINAS 1999; 125). Ez a ház maga a hüpomnémata.

Irodalom

- BALÁZS Attila: *Világsarok +. zEtna*, Zenta, 2011. 20.
 BENCSIK Orsolya: A halál és a vidék találkozása két műkedvelőben – Juhász Erzsébet portalánítja Szenteleky Kornélt = *Forrás*, 2013. március. 105–112.
 BLANCHOT, Maurice: *Az irodalmi tér*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2005. 198.
 FARAGÓ Kornélia: Utószó. Közép-európai határjáték = JUHÁSZ Erzsébet: *Határregény*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001. 95–101.
 FOUCAULT, Michel: Megírni önmagunkat = *Uő: Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk Alapítvány, Debrecen, 1999. 331–343.
 JUHÁSZ Erzsébet: *Műkedvelők*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985
 JUHÁSZ Erzsébet: *Esti följegyzések*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság–Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993
 JUHÁSZ Erzsébet: *Úttalan utaim*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1998
 JUHÁSZ Erzsébet: *Határregény*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001
 KIŠ, Danilo: *Remény és reménytelenség között* = *Uő: Kételyek kora*. Kalligram–Forum Könyvkiadó, Pozsony–Újvidék, 1994. 89–92.
 LÉVINAS, Emmanuel: *Teljeség és végtelen*. Jelenkor, Pécs, 1999. 125–127.
 SZENTELEKY Kornél: *Úgy fáj az élet*. A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség kiadása, Újvidék, é. n. 3–5.
 VIRÁG Zoltán: A mindig maradás állomáshelyei – Juhász Erzsébet prózájáról = *Uő: A szomszédság kapui*. zEtna–Basiliscus, Zenta, 2010. 107–120.

---

gok belsővé tétele, a korpuszá válás kapcsán az emésztés-metafaorát. (Ily módon „[a]z írás »szöveiteink és vérünk részévé« alakítja a látottakat vagy hallottakat.” – I. m., 337.)

„...a szerelemnek ebben a merőben irodalmi lángolásában...”

Herceg János levelei Juhász Erzsébethez

A levél – azaz felkínálni magunkat
a másik pillantása számára

A szerelem nyelvéhez sokféleképpen közelíthetünk. Roland Barthes véleménye szerint a szerelmi nyelv működéséhez és tanulmányozásához nélkülözhetetlen a filozófiában, művészetekben, tudományban való jártasság.

A levélben történő megnyilatkozást tekinthetjük az írójáról és annak helyéről készült portrénak is, hiszen az író nézőpontja tárul fel a levélben, a másik féle nem. Barthes azokat a beszédtröredékeket, melyeket a szerelmes fél alkot, alakzatoknak nevezi, és megállapítja, hogy a szerelmes beszéde „mindig csak apró, véletlenszerű események kiváltotta nyelvi rohamokban jelenik meg” (BARTHES 1997; 15). Elmélete rámutat arra, hogy a szerelmes frázisokban beszél, ír, és ezekre az alakzatokra a körvonalazottság és az emlékezetesség jellemző; nyelvi jelenetekről van szó, melyek folyamatosan megjelennek, előtűnnek a beszédben. Barthes szerint a szerelmes beszéde nem épül, alakul rendszerré, nem válik művé (BARTHES 1997).

Juhász Erzsébet író, irodalomtörténész, kritikus hagyatéka¹ három boríték nélküli és három borítékolt Herceg János-levelet őriz. A Doroszlóról, Herceg János Mosztonga-parti házából 1985-től 1986 novemberéig küldött levelek olykor Juhász Erzsébet újvidéki címére, olykor a *Képes Ifjúság* szerkesztőségébe érkeztek. Az írógéppel írott levelek mindegyike autográf aláírással ellátott.

A levelek közül hármat lehet datálni, a többit a megszólítások személyesebbé válásából, a magázásból tegezésbe való átváltásból, valamint

---

¹ A Juhász Erzsébet-hagyatéka három topolyai intézményben, a Juhász Erzsébet Könyvtárban, Topolya Község Múzeumában és a Helytörténeti Levéltár gyűjteményében található.

a levéltartalom, -mondanivaló alakulása alapján lehet időrendi sorrendbe rakni.

Az akkor 76–77 éves Herceg János a 38–39 éves Juhász Erzsébetnek küld leveleket. A hagyaték csak a Herceg által írottakat őrzi.

A levelezést megelőzte egy Herceg János-írás 1984 augusztusából a *Dolgozó*kban, melyben a *Gyöngyhalászok* című Juhász Erzsébet-kötetről ír. Az egyik datálatlan Herceg-levél reflektál erre a tényre: „a való világ határain túl pontosan összeillettek a dolgok azzal az elkerülhetetlen ténynyel, hogy nekem kellett Téged felfedeznem a vak és süket kritikusok jelentős hallgatása után, hogy majd aztán kórusban tulkiáltsanak. Ne érts félre, nem holmi literátori dicsekvés szól belőlem, hanem csak a felismerés, hogy ennek így kellett lennie, s én mintegy a kényszernek engedtem, nem tehettem mást.”²

Az első levél megszólítása, azaz a „Kedves Ersike!” után a magázás tegezésre vált, ami a későbbi megszólításoknál is jól érzékelhető: „Te édes, drága, édes, Te, minék nevezzelek...”, „Édes Zsizsi”, „Tegnap este Veled voltam, drágám, édes kicsikém!”, „Zsizsi, édes Zsizsi”, vagy „Tessék, édes Erzsike”. A Zsizsi becenév Herceg János-szövegekből származik. Herceg János egy datálatlan levelében, amely 1985 és 1986 között íródott, oldja fel a név származását és jelentését. „Édes Zsizsi – mert így foglak szólítani ezentul, a legszebb jelzőket is belesűrítve ebbe a keresztségbe, s ha máskor és másutt is találkozol velem, senki se fogja tudni, hogy az Te vagy, csak Te. Be kell vallanom, hogy egy novellámból léptél ki váratlanul, csupán a kettős mássalhangzó változásával, mint ahogy senki és semmi nem ismétlődhet változatlanul. Veled jártam én Párizsban, s Veled szenvedtem el az elhidegülés fájdalmát is abban a novellában, míg ennek az átalakulásnak is meg voltak a maga – most már érthető – jelzései, egy közelítő s egy elutasító mozdulatban, időben is azt hiszem pontosan akkor, amikor még semmit se tudtunk” (Herceg János datálatlan levele).

A másik teste

Roland Barthes elemzése kimutatta, hogy vannak üres, azaz kódolt szerelmes levelek, de vannak jelentéssel teliek is, amelyekben megvan az akarat és az óhaj arra, hogy a vágyat kimutassa az illető (BARTHES 1997). A vágyat arra, hogy a feledésbe merült, elfelejtett személyre ismét emlékezzék. A másik teste által kiváltott gondolatok a fürkészás által jönnek létre. Ezt Barthes akként magyarázza, mint fürkészt, kutatást a má-

---

² A leveleket betűhíven közlöm.

sik testében, amely megszünteti a félelmet. Ez a fürkészás, megfigyelés terjedhet a nagyon apró testrészekre is, és abban a pillanatban, amint a Másik gondolkozni kezd, megszűnik a fürkészás. *A vágy okának leolvasását* egyenlíti ki a fürkészással Barthes. „...édes és elragadó anélkül, hogy édeskés lenne, épp ezért megérdemli, hogy szenvedélyesen szeressék, a józan ész határán is túl, kockázatot is vállalva és minden egyebet, ami ezzel együtt jár. Szemlesütő, halkszavu kislányosságán oly erősen átsütő, szinte érzékelhető vonzásával még külön is szeretni való” (Herceg János levele dátum nélkül). A vágy okának leolvasása tetten érhető a következő datálatlan levélben is: „megárt a sok, a bőség édes mákonya, ahogy egy kis képzavartól se visszariadva árad Belőled, hangod oly változatos modulációjában, s a kényeskedőn is hizelgő halk nevetésedben, a szép szemed fénye mögött bujkáló ragadozót is tisztos távolságban tartva...”. Herceg János az 1985. november 25-én keltezett levelében visszaemlékszik arra az *Üzenet*-számra, amelyben Juhász Erzsébet írását olvasta Kosztolányi Dezső munkásságáról. Juhász Erzsébet magiszteri dolgozatát írta ebből a témából, és az *Üzenet* 1985. februári–márciusi jubileumi Kosztolányi-száma hozta az írást az *Aranyárákány* című regényének képrendszeréről. „Érdekes, hogy az egész vastag szám anyagából semmi sem maradt bennem, csak a Te neved. El nem olvastam, persze, mert hát hol voltunk még akkor egymástól, de bennem maradt a neved. Előkerestem, elolvastam, a dátumot is megnéztem, amikor elemzésed íródott, s megnyugodtam az 1976-os dátum láttán. Nem mintha nem lett volna érdekes a tüzetes elemzés a maga vonulataival, Te magad voltál érdekes benne. A doktor kisasszonyos elmélyült igyekezeted, amivel mintha a mozdulataidat illusztráltad volna, ahogy a kedélyed és lelkiállapotod hol megállítana, hol szökellésre készítetne, úgyhogy ebben az egész gyermekkorod benne van a térdharisnyával, a kék szoknyával és fehér bluzzal, miközben minderre a szélben szálló nagy hajad teszi fel a koronát...” (1985. november 25.).

Kimondhatatlan szerelem – „a szerelemnek ebben a merőben irodalmi lángolásában” (datálatlan Herceg-levél)

A levélírásban, melynek a témája a szerelem, a szerelmi érzés kimutatásának, kifejezésének vágya mutatkozik meg. „Ha a szerelemről akarunk írni, a nyelv *zűrzavarával* szembesülünk: az örülés területével, ahol a nyelv egyszerre *túl sok és túl kevés*, egyszerre terjengős (az *én* korlátlan kiterjeszkedése, az érzelmi alámerülés révén) és szegényes (a sémák miatt, amelyekre a szerelem ráfanyalodik és amelyek ellaposítják az írást)” (BARTHES 1997; 123). Herceg János a téma kapcsán egy komondor lépteihez hason-

lítja önmagát: „Te édes, drága, édes, Te, minek nevezzelek, Petőfi után szabadon, de még többet mondva, ha lehet, s tartózkodóan mégis, a szerelemnek ebben a merőben irodalmi lángolásában, amikor nem is tudom, mivel tudnálak lebeszélni rólam, hogy csak én szeresselek, titokban és messziről, s Neked ne kelljen érzelmeid tartalék erejét értelmetlenül rám pazarolnod, mert amit én adni tudok, az ugyanis kevés, nem több az öreg komondor lassu sompolygásánál, ahogy a gazdája lába alá fekszik, s csak néha vakkantja el magát, ha valaki jön, de nem fél tőle senki, fogatlan, nem harap már, csak a hangját hallatja, s így nem haragja csak alakja emlékeztet az egykori ádáz házörzőre, akinek azonban, minek is tagadná, jólesik a jó szó s a simogatás, el is vonul utána elégedetten morogva az eresz alá, ahova odasüt a nap, pardon, miket beszélek, hiszen árnyékba megyen most már, az kell neki ennyi napsütés után, s így vagyok én is...” (datálatlan Herceg-levél).

„Eszztétizálás helyett az alkotás” (Herceg János-levél, 1985. október 10.)

Herceg János leveleinek fontos momentuma a megszólított Juhász Erzsébet írásművészetéhez fűzött véleménye, sugallatai. A tanítás vágya vezérli Herceget; ahogy ő fogalmaz, „az értelem cenzúrája alól” szeretné felszabadítani Juhász Erzsébet írásmódját, az egyik datálatlan levelét is ennek szenteli. „...bevallom, magam se tudom egyelőre, hogy is tudnálak rávezetni tökéletesen szabad, minden meggondolástól mentes szabad közlésre. [...] Ne hidd, hogy Joyce, aki erre képes volt, valami különös tehetséggel született bele korának irodalmába. Egyszerűen bátor mert lenni, s szabadjára engedte a nyelv áradását, hogy a szavak önálló életre keljenek. Te a Gyöngyhalászokban közel kerültél ehhez a készséghez, ha egyelőre csak finom hangutánzásba rejtett előadásban is, éppen ezzel a rejtéssel utját állva az asszociációk teljesen szabad folyásának”. Majd az 1985. október 10-ei levelében a szabadabban áramló írás mellett egy másik, általa problémának vélt dologra is felhívja a figyelmet: Juhász Erzsébet kevés írására. „Azt mondd, az életedet tetted fel az irodalomra. Hát akkor miért irsz aránylag keveset? Nagyon az az érzésem, hogy a forma fontosabb Neked, mint a mondanivaló, s az előbbivel is elégedetlen vagy. Vigyázol a hangodra, az előadásra, azt formálgatod félszegen, ahelyett hogy gátlástalanul mesélnél, hiszen minden tehetséged, megmutatkozási vágyad és mesélő kedved megvan hozzá.”

A Herceg-levelekben a sok biztató és útbaigazító sor után végül megtörik a levélíró beszédmódja, és az eddigi finomkodó nyelvezet után kortörténeti, társadalomkritikai attitűd olvasható ki az önfeltárulkozó élet-

rajzi elemekből. „...ne hidd, hogy holmi önelégült fölény beszél belőlem, mint aki birtokában van a határozott és szabad megnyilatkozásnak. Ezer akadály, fékje volt – és van – a munkámnak ebben a szűk és sötét és kilátástalan bezártságban. S amikor huszvalahány évesen megértettem, hogy nem lesz belőlem soha senki és Pestre mentem, vidék helyett a központ nagyobb sugárkörébe, egy idő múlva elvesztem, nem találtam a helyemet, mint akiből nemcsak a közös nyelvnek kell szólnia és mindennek, ami ezzel együtt jár. Egyszerre azon kaptam magamat, hogy másként látom a világot, másféle kötöttségből, a közelebbi történelem eltérő konzekvenciáival, s álmomban megint katona voltam a jugoszláv királyi hadsereg pilótiskolájában, s együtt énekeltem körbeállva a többiekkel két gyakorlat szünetében: Sta je tamo sto se beli u daljini, u gori... Persze, ez a kötődés nem volt elég erős ahhoz, hogy átálljak. Nemcsak nyelvi szegénységem miatt, sok minden más is visszatartott az anyanyelvemnél. S miután anyagi helyzetem nem engedte meg, hogy azt mondjam az Ünnepep című családi képeslap főszerkesztőjének, Bethlen Margit grófnőnek: Kegyelmes asszonyom, menjen maga az édesanyja kinjába és ne kényszerítsen engem steril és kiherélt témák megírására, mert az olvasó azt kívánja, fogtam magam és hazajöttem a biztos tudat ellenére, hogy nem lesz belőlem soha semmi” (Herceg János-levél, 1985. október 10.).

Juhász Erzsébet Herceg Jánosnak küldött levelei nem ismeretesek. Egyetlen Juhász Erzsébet-megnyilatkozás kapott nyilvánosságot ebben a témában, a nekrológ, amelyet Herceg János 1995-ös halálhírére készített *Nem tudnék nekrológot írni Herceg Jánosról* címmel.³ A nekrológ megidézi Doroszlót, a Mosztonga partján elterülő Herceg János-házat, melynek kertjében, közös beszélgetésük alkalmával megelevenedett a vajdasági magyar művelődéstörténet és irodalom; a füzesek és a nyárfások alatt tette azt a vallomását Herceg János, hogy ha nem írna, nem tudná elviselni a magányt. „Valahogy mégsem lehetett kételkedni abban, hogy ez a kis paradicsom mégsem szüntetheti meg azt a magányosságot”, véli Juhász Erzsébet, melyet „egy író érezhet itt nálunk, a Vajdaságban” (JUHÁSZ 1995).

Irodalom

BARTHES, Roland: *Beszédtöredékek a szerelemről*. Atlantisz, Budapest, 1997

JUHÁSZ Erzsébet: *Nem tudnék nekrológot írni Herceg Jánosról* = *Napló*, 1995. február 1. <http://naplo.org/index.php?p=hir&modul=tegnaplo&chir=626> (2015. december 13.)

---

92 ³ A kézirat Topolya Község Múzeumának gyűjteményében található.

A szélhámos és a gyilkológép szíve

Neil Gaiman *Soseholjának* és China Miéville *Krakenjének* elemzése

A kortárs angolszász fantasy olyan befogadó közeg, ahol egymásra találhat a detektívregény, a kémregény és a tündérmese. Ez a műfajköziség olyan beolvasztásokat eredményezhet, ahol ezen újonnan született hibrideket vizsgálva máshonnan ismerősnek tűnhet a szerkezet, a cselekmény is emlékeztethet már olvasottra, vagy esetleg stilisztikai hasonlóságot lehet felfedezni két, látszólag egymástól távol álló műben. Ebben az állandóan változó és fortyogó környezetben alkot a londoni származású Neil Gaiman és a norwichi születésű, de ugyancsak Londonban élő China Miéville. Kettejük számos kapcsolódási pontja közül először egyet emelnék ki, amely maga London. Ez a helyszíne Gaiman *Soseholjának* és Miéville *Krakenjének*, itt fonódik össze a valóság és a fantasztikum, és veti ki hálóját a gyanútlan főszereplőkre. Ebben a kettős világban jelenik meg egy népmesei gyökereket felmutató szereplő, előbbiben még szélhámosként, utóbbiban hatékony gyilkológépként. Dolgozatomban ezen két karaktert szeretném elemezni, megvizsgálni, visszakeresni és bizonyítani azon állítást, miszerint az előbbi karakter az orosz folklórból származtatható népmesében, a *Halhatatlan Koscsej*-ben olvasható ellenségnek, azaz Koscsejnek egy variánsa, míg az utóbbi karakter a szerb folklórból megtalálható népmesében, a *Garázda Bas-cselik*-ben a hős ellen hadakozó ellenfélnek egy horrorba oltott változatát jeleníti meg.

Gaimant eredetileg egy sorozat megírására kérte fel a British Broadcast Company 1996-ban, ami a későbbiekben, miután a sorozat – szintén *Sosehol* címen – lefutott, regény formát kapott. A történet a kilencvenes években játszódik Londonban, ahol egy Skóciából Londonba munkát vállalni érkezett fiatal férfi, Richard Mayhew egy véletlen folytán élete kalandjába botlik, amikor segíteni próbál egy hajléktalannak tűnő fiatal lánynon, Ajtón. Ezen döntésének pedig hosszabb távú következményei lesznek, mint amelyekre Richard valaha is gondolt.

Az író által létrehozott fiktív világ két részre bontható, a Felvilágra, arra a Londonra, amelyet mindenki ismer, és az Alsóvilágra, ahol a regény döntő többsége játszódik. Richard csetlő-botló, újdonságokra rácsodálkozó karakterét követi a narratíva, ezáltal behelyezve az olvasót a szövegbe. Így ez utóbbi fiktív teret vagy egy segítővel, mint amilyen Ajtó és de Carabas márki, vagy egy beavatási próba kiállta után lehet megközelíteni. Ez klasszikus jellemzője a portal fantasy műfajának, vagyis ahogyan Farah Mendlesohn megfogalmazza *Rhetorics of Fantasy* című munkájában, „a karakter elhagyja ismerős környezetét, és egy portálon keresztül egy ismeretlen helyre jut” (MENDLESOHN 2008; 49). A kötet Ajtó személyében magát az egyik világból a másikba való átlépés metaforáját személyesíti meg, mert a lány egy olyan alsóvilágbeli családból származik, amelynek minden tagja azzal a képességgel volt megáldva, hogy ajtókat és zárat tud kinyitni, legyenek azok az Alsó- vagy Felvilágban.

Ajtó családját azonban, egyedül őt hagyva életben, megöli egy gyilkos páros, Mr. Croup és Mr. Vandermar. Az örület két helyi apostola nem akarván félmunkát végezni, üldözőbe veszi a lányt, hogy aztán elvihessék őt az emberölést megrendelőhöz. Ajtó, miután megszökött a két felbérelt martalóc elől, elkeseredettségében a zsvány de Carabas márkihoz fordul segítségért, Richard hathatós közreműködésével. Gaiman a következőképpen írja le az első találkozást a karakterrel: „Nagy, divatos fekete kabátot viselt, ami nem volt se szalonkabát, se viharkabát, ez alatt rongyos ruhát, a lábán pedig magas szárú fekete csizmát. Szeme fehéren világított rendkívüli sötét arcában. Egy pillanatra kivillantotta fehér fogait” (GAIMAN 2014; 42). Ezen rövid részlet alapján úgy tűnhet, a márki fekete bőrszínű, valamint Paterson Joseph, aki sorozatbeli megszemélyesítője volt, szintén ezt támasztja alá, ugyanakkor úgy vélem, létezik egy másik olvasat is, amely megnyithatja a filológiai diskurzust, hogy hogyan köthető de Carabas márki az orosz népmesekincshez.

A magyar nyelven is olvasható A. Ny. Afanaszjev által gyűjtött *A tűzmadár* című orosz népmese-gyűjteményben található *Halhatatlan Koscej* története, amely az Aarne–Thompson–Uther mesekatalógus alapján a 302-es¹, „A szív nélküli óriás” típus. A fent említett népmesében az ellenfelet, Koscejt lehetetlen elpusztítani, ezért a főhős, Iván cárevics csellel puhatolja ki gyengeségét. Iván cárevics anyja szegezi Koscejnek a kérdést: „»Miben rejlik a haláloed, Halhatatlan Koscej?» – »A halálom – felelte –, egy seholsincs helyen van: áll ott egy tölgy, alatta ládika, a ládi-

---

¹ Multilingual Folk Tale Database. <http://www.mftd.org/index.php?action=atu&act=select&atu=302> (2016. 05. 30.)

kában nyúl, a nyúlban kacsa, a kacsában tojás, és a tojásban a halálom” (AFANASZJEV 2006; 158). Ahhoz, hogy a leendő összehasonlítás teljes körű legyen, fontos kiemelni még a következő részletet is: „Halhatatlan Koscsej, a csontember” (AFANASZJEV 2006; 157). Ezen leírás alapján feltételezhető, hogy Koscsej fehér színű, mint a koponya, és szemüregai feketék. Koscsejt végül Iván cárevics pusztítja el, amikor „két tenyerével összezúz[t]za a tojást, és Halhatatlan Koscsej meghal[t]” (AFANASZJEV 2006; 159).

Azonban Carabas márki koscsejszerűsége korántsem annyira egyértelmű. A fentebb elhangzott első benyomás a szereplőről, „[s]zeme fehéren világított rendkívüli sötét arcában” (GAIMAN 2014; 42) ellentmondani látszik Koscsej jellemzőinek. Ezen esszé azonban úgy értelmezi de Carabas márki alakját, mint – Gaiman élve az újraértelmezhetőség és újírás lehetőségével – aki egy fordított Koscsej. Egyfelől, külsőleg mintha ellentéte lenne a népmesei ellenfélnek, a csontemberi mivolt eltűnik, helyette egy sokkal nyugtalanítóbb, már-már szinte *unheimlich* figura lép színre. Másfelől a márki, mielőtt Ajtónak tenne szívességet, meglátogat egy öreg tetőlakót, Old Bailey-t, akinek „húsz éve tett egy nagy szívességet” (GAIMAN 2014; 47), így eljött, hogy behajtsa. A márki „kabátja zsebébe nyúl[t], és egy ezüstdobozt húz[ott] ki; a tubákszelencénél nagyobb, a cigarettásdoboznál kisebb volt, és mindkettőnél jóval díszesebb” (GAIMAN 2014; 47). A regény ezen pontján ez egy jelentéktelen történésnek tetszhet, azonban miután Mr. Croup és Mr. Vandermar végez a márkival, ez az aktus mégis jelentést nyer. A tetem a csatornába jut, ahonnan a csatornanepek kihorgásszák, és a lebegő vásáron szándékozzák eladni a holttestet. Old Bailey megvásárolja a márki testét, majd „az ezüstdobozt de Carabas márki mellkasára helyezte, s idegesen a halvilláért nyúlt, azzal csapta fel a doboz fedelét. Az ezüstdobozban vörös bársonypárnán egy nagy kacsatojás világlott halványzölden a holdfényben. Old Bailey felemelte a villát, és szemét lehunyva lesújtott vele a tojásra” (GAIMAN 2014; 201).

A következő jelenetben a „márki szennyvizet okádott a londoni falra, barna foltokat hagyva a szürke kövön” (GAIMAN 2014; 201). Koscsej nem halhatott meg egészen addig, amíg valakinek nem állt a hatalmában, hogy összetörje a halálát rejtő tojást, ezzel ellentétben de Carabas márki tojásának rejtekében nem a halála volt, hanem az élete. Így meglekélésével a halott szereplő újra élhet, ez a szélhámós, gaimani „Koscsej” átver mindenkit.

China Miéville regénye angolul 2010-ben jelent meg, az Agave Könyvek jóvoltából magyarul pedig 2013-ban. Miéville-ről előljáróban annyit, hogy erőteljesen baloldali szerzőnek tartja magát, szenvedélyes vá-

roslakó, és törekvése, hogy minden kötete más műfajban jelenhessen meg. A *Kraken* intrusion fantasy, vagyis a fantasynek egy olyan típusa, ahol Mendlesohn szerint „a világ szövete a betolakodás miatt felszakad, amelylyel felborítja a normalitást, ez ellen fel kell lépni, tárgyalni kell vele vagy legyőzni, visszaküldeni oda, ahonnan jött vagy ellenőrzés alatt tartani” (MENDLESOHN 2008; 359). A narratív térben a fiktív tér megváltoztatja a valóságnak értett helyszíneket, a kortárs London elegyedik saját mágikus birodalmával, „ahol szekták vívják vallásos bandaháborúikat, a kultuszrendőrség az apokalipszis elhárításán fáradozik, és groteszk orgyilkosok dolgoznak az embernek már semmilyen értelemben nem nevezhető maffiafőnöknek” – olvasható a borító hátulján.

Billy Harrow a londoni Természettudományi Múzeum Darwin Központjában kurátorként dolgozik. Egy idegenvezetése során, amelynek fontos állomása lett volna a preparált, 8,62 méter hosszú architeutis dux, óriáskalmár megtekintése, a terembe vezető ajtó kinyílta után szembesült azzal, hogy a „kilencméteres tartály, a több ezer liter sós víz és formalin, a döglött óriáspolip mind nyomtalanul eltűnt” (MIÉVILLE 2013; 23). Az ügyet a rendőrség kezdi vizsgálni, majd elemi erővel csap le az a hihetetlenül összetett miéville-i világ, ahol a legapróbb részletekig minden ki van dolgozva.

Az egyik alvilági csoportosulásnak a vezetője, egy életét tetoválásként más hátán tengető, magát Tetkónak nevező bűnöző útjára bocsát két bergyilkost, hogy kerítsék elő Billyt. Tetkónak meggyőződése, hogy a főhős az elrabolt óriáspolipról, amelyet kultuszistenként tisztel, olyan információval rendelkezik, amivel ő nem. A két gyilkológép, Goss és Subby a nyomára is bukkan Billynek, amikor csomagként behatolnak a férfi lakásába, és ott kihajtogatják magukat: „Valami megkönnyebbült morranásokkal türemkedett kifelé, áporodott izzadság- meg fingszag terjengett” (MIÉVILLE 2013; 91). Ez az auditív metonímiaként (is) működő belépő hiányzik a *Halbatatlan Koscsej*ből, ellenben olvasható a *Garázda Bas-cselik*ben.

A történet a Vuk Stefanović Karadžić gyűjtéséből származó népmesét tartalmazó gyűjteményben, *A kilenc pávalány és az aranyalmafában* jelent meg. A népmese az Aarne–Thompson–Uther mesekatalógus alapján szintén a 302-es típusba tartozik. A garázda Bas-cselik megjelenésekor „nagy zaj támad[t], kiáltozás és éneklés hallatszott, és úgy villámlott, hogy szinte lángba borult a palota környéke” (KARADŽIĆ 1987; 53), mintegy előrevetítve az auditív metonímiaként működő belépőt a *Kraken*ben. A lény, amelyet a „rettenetes szörny” (KARADŽIĆ 1987; 54) jelzős szerkezettel ír le a mese, Miéville interpretációjában valóban azzá válik.

A szörnyeteg nyelv általi leírhatatlansága és megnevezhetetlensége mind a népmese, mind pedig a regény jellemzője. Utóbbiban az író a horror eszközeivel erősíti fel, ezzel lovecraft-i szörnyet szabadítva Londonra, amely többek között a nyelvet megkerülve teremti meg a félelmet és a rettegést. A népmesében az ellenfél nyomtalanul távozik, ahogyan Miéville Bas-cselik figurája sem rögzíthető térben vagy időben: „Goss és Subby [...] osonkodtak végig Albion egész történelmén, néha nyomtalanul eltűntek tíz, harminc évre, egy áldott évszázadra, hogy egyszer csak felbukkanjanak, *szépjóestét, namiabelyzet*” (MIÉVILLE 2013; 105).

Szintén a népmeséből származtatható a Bas-cselik hőssel szembeni engedékenység háromszori ismétlődésének strukturális átvétele. A *Garázda Bas-cselik*ben a legkisebb fiú kiszabadítja apósa rabságban sínylődő szörny-szülöttét, az három étellel ajándékozza meg, amit később büntetésként elvesz. Olvasatomban ez a cselekedetsorozat a *Kraken* mélystruktúrájában a következőképpen található meg: „első életnek” tekintem azon időszakot, amikor Billy kurátorként dolgozott. Az első adományozott életében a poliphívók prófétája lesz, majd a másodikban szakadárként menekül a korábban őt megmentő Dane-nel Goss és Subby elől; a harmadik kapott életében a polip szövetségesévé válik, hogy azután, ahogyan a népmesében is, visszatérjen az első adott életéhez, a kurátorihoz. Ezekben az életekben hol közvetve, hol közvetlenül találkozik a miéville-i Bas-cselikkel, Gossszal és Subbyval, hogy aztán a szörnyeteg, elvéve Billy népmesei életeit, elpusztuljon.

Előtte azonban érdemes megvizsgálni, hogyan használja fel Miéville ezt a népmesei karaktert. Egyrészt, miután Goss és Subby elviszi Tetkóhoz Billyt, a férfi megmentésére érkező Dane egy vascsővel kiüti Subbyt, majd célba veszi Goss arcát is, mire „átható kondulás hallatszott, mintha fém csapódott volna fémnek. Goss meg sem tántorodott” (MIÉVILLE 2013; 108), az a feltevés nyer megerősítést, hogy Miéville a szerb népmesét használta és nem az orosz variánsát, mert a Baš čelik jelentése acélfejű. Másrészt a regénybeli szereplők szintén tudomást szereznek a Bas-cselik különös mivoltáról – „Goss, akiről azt beszélték, valahol máshol tartja a szívét” (MIÉVILLE 2013; 322) –, de a narratíva nem veszi át a népmese cselekményét. A szív az évszázadok folyamán mindig jelen volt Subby szeméjében, amelyet végül Tetkó hordozója öl meg, megsemmisítve egyúttal Gosst is, miután Subby nyakába dőf egy ollót. A *Garázda Bas-cselik*ben a címszereplő árulja el a főhős feleségének a megölési módját: egy hegy-ségben élő róka szívében lakó madárban van a vitézsége. A miéville-i Bas-cselik proppi szerepkörét, a károkozót betöltve és megtartva, szívének megsemmisítésével elpusztul, ellentétben a gaimani Koscejjel.

Az újraolvasásnak és újraírásnak egy olyan példáját mutatja be a két regény, amely a kortárs angolszász fantasy jellemzőjének tekinthető. „A szív nélküli óriás” népmesetípus két variánsa elég alapot szolgáltat arra, hogy szinte ennyire gyökeresen eltérő karaktereket lehessen gyúrni belőlük.

Kiadások

GAIMAN, Neil: *Sosehol*. Agave Kiadó, Budapest, 2014

MIÉVILLE, China: *Kraken*. Agave Kiadó, Budapest, 2013

Irodalom

AFANASZJEV, A. Ny.: *A tűzmadár. Orosz varázsmesék*. Magvető Kiadó, Budapest, 2006

KARADŽIĆ, Vuk Stefanović: *A kilenc pávalány és az aranyalmafa*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987

MENDLESOHN, Farah: *Rhetorics of Fantasy*. Wesleyan University Press, Middletown, 2008

Audiovizuális komponensek a regényben

Bartis Attila *A vége* című regénye keretes szerkezetű, és két egységesen működő, egymással harmonizáló részre tagolódik. A mű számai szerteágazóak: magukba foglalják az identitáskeresés nehézségeit, azt, hogy miként talál vagy találhat magára egy olyan ifjú, aki elvesztette az anyját, az apja pedig a politikai rendszer áldozatává vált. A regény hajtóereje az apa kálváriájának története, ezzel párhuzamosan bontakozik ki az anya halála után bekövetkezett űr kitöltésére tett kísérlet is.

Zsadányi Edit *A csend retorikája* című munkájában a csendalakzatokat a nyelvi kultúra által elfojtott tartalmak visszatéréseként értelmezi. Olyan tartalmak ezek, melyeket nem szívesen veszünk tudomásul (ZSADÁNYI 2002; 8). Ebből a szempontból közelítve a Bartis-regényhez azt vizsgálom, hogy milyen pragmatikai funkciókban jelenik meg a hallgatás, miként artikulálódik a csend. Ezzel párhuzamosan a fotográfiák helyettesítő funkciójáról is szót ejtek. Elemzésem több szempontot is figyelembe vesz, de csak részleges értelmezésre törekszem.

A nyelvi kompetencia – a narrátor megkérdőjelezése

A regény főhős-narrátora, illetve a szereplői tudomásul veszik, elfogadják azt, hogy a kimondás sokszor nehezebb, mint valaminek a mellőzése, így a csend uralja az atmoszférát. A mellőzés esetében az elbeszélő valamilyen gondolati tartalmat elhallgat, mert úgy véli, hogy a közlés során a tartalom valódi értelme elveszne, így könnyebben elkerülheti a konfliktusokat is. Az elhallgatás, mint a verbális közlés szélső értéke, az irodalmi nyelv korlátozott képességeit hangsúlyozza. „A Freud által megfigyelt jelenség, hogy a tudatos gondolkodásból száműzött emlékek elemi erővel hatnak anélkül, hogy fel lehetne idézni őket, párhuzamba állítható a modern regényben az elhallgatásalakzatok kimondására felhívó, ugyanak-

kor a kimondás lehetetlenségét állító paradoxonnal” (ZSADÁNYI 2002; 8). Ezekben az esetekben a gondolati-érzelmi tartalmak valamiféle belső gát miatt nem juthatnak el a másik félhez. „...így odaálltam Anyám mellé. Csak ekkor láttam, hogy nem a semmibe néz. Ha az ember a semmibe néz, akkor ott nem lát semmit. És nem csorognak a könnyei.

Megkérdeztem, miért sír, de vagy nem hallotta, vagy nem tudott rá válaszolni. Még arra sem kért meg, hogy hagyjam magára” (BARTIS 2015; 87).

Bartis Attila sajátos módszerekkel formálta vizuális jellegűvé *A vége* című regényét, ugyanis a mű számos „naplóbejegyzésből” áll, amelyeket akár specifikus nyelvezettel megfogalmazott polaroidoknak is nevezhetünk. Tehát kijelenthető, hogy ezzel az egyedi nyelvezettel Bartis megalakította a „fotográfus prózanyelvét” (GONDOS 2015), ennek vonatkozásában azonban felmerülnek bizonyos pragmatikai kételyek. A szerző olyan szövegvilágot alkotott meg, melyben a nyelv – esetlensége miatt – meggátolja a szereplők jellemének kirajzolódását, de a dialógusok pragmatikai funkciói sem működnek, mert a szöveg az irracionalitás szférájában jött létre, és a racionalitás talaján működik. Bartis programszerűen formálja ilyen jellegűvé a dialógusait. Ezzel azt a célt tűzte ki, hogy felhívja a figyelmet, a „retrospektív énelbeszélések” (GONDOS 2015) közlései során az érzelmek vagy a gondolatok tartalmi elvesznek. Azonban a párbeszéd, melyek ezt az elvet hivatottak megjeleníteni, bizonyos esetekben nem tudják betölteni szerepüket. Ennek a sikertelenségnek az az oka, hogy a nyelvezetük túlságosan mesterkélte. Olyan szavakat illeszt egymás mellé a szerző, melyek a vulgáris beszédben használatosak, ezzel próbálja érzékeltetni, igazolni azt, hogy az irodalmi nyelv már kimerült, és bizonyos közlésekre alkalmatlan. A következő szövegpéldában Bartis a vulgáris kifejezések használatával világít rá arra, hogy az irodalmi nyelv elveszítette a funkcióját, hogy a szavak csak a deficit szükségletek (alapvető élettani szükségletek) megfogalmazására alkalmasak:

„Ledobnálak a földre. Azt mondanám, te utolsó szajha.

A szajhákkal semmi bajom. Csak a ribancokat nem szeretem.

Ezért mondanám, hogy szajha.

És még?

Belemarkolnék a picsádba. De úgy, hogy a pisid is kicsorogjon. Hogy lásd, kivel van dologod.

És még?

Megbasználak. Akkor is, ha könyörögsz, hogy ne” (BARTIS 2015; 355).

A csend mint a narrátori közlés tárgya

Ebben az esetben a csend egy folyosó, amin keresztül eljutunk a legbensőbb tartalmakig, ahol már nem a szavak ereje dominál. Ezeket a dialógusokat a rövidség, valamint az őszinteség jellemzi. A valódi kommunikáció a csend alárendeltjeként érvényesül. A regény alappilléreit a családi szálak képezik. Az Anya és az Apa dialógusai jellegüket tekintve bensőségesek, rendkívül intímek. Ezekből a párbeszédekből, illetve a retrospektív elbeszélési módból, azaz a szülőkről szóló történetekből bontakozik ki, hogy a nyelv pragmatikai rendeltetései már nem működnek, helyettük viszont ott áll a csend, mint lehetséges út a legbensőbb tartalmakig. Az előbb említett dialógusok hitelesek, racionális helyzetekben zajlanak, tömörök, nincsenek túlszerkesztve, megkerülik a sztereotípiákat, és a csend sikeresen betölti a szerepét.

Hogy szemléltetni tudjam a fenn említett kapcsolatok jellegét, röviden összefoglalom az anya-fiú, illetve az apa-fiú viszony lényegét. Szabad András és az Anya kapcsolata valójában a történetmondás során rajzolódik ki. Az Anya személye de facto rátelepszik a fiú egész életére. A furcsa ödipális kapcsolat kezdete akkorra datálható, amikor Szabad András szemtanújává válik az édesanyja halálának, amivel elindul a véget nem érő szenvedéstörténete. A főszereplő képtelen elfogadni, felfogni, hogy az édesanyja már nem él.

„Azt hittem sír. [...] De egyszerűen nem hallottam a hangját. Nem hallottam semmi mást, csak a csendet a nappaliból.

Reggel Anyám be kellett volna jöjjön, és azt kellett volna mondja, a hasadra süt a nap, fiam.

Amire azt kellett volna mondjam, hogy az jó” (BARTIS 2015; 584).

Az Anya halálával keletkezett űr, a napi gesztushiány lehetetleníti el Szabad András és az Apa kapcsolatát is, melyből fontos kiemelni azt a pillanatot, amikor születésnapja alkalmából egy fényképezőgépet ajándékoz a fiának. Ekkor kezdődik el a narrátor fotográfusi életpályája, melynek során sohasem akarja az apja által fontosnak vélt dolgokat megörökíteni, üzenve ezzel azt, hogy képtelenek közös értékeket találni.

Az Apa halála sem hoz semmiféle változást Szabad András szemléletében. Mindketten a hallgatástól, az eltűréstől, a némaságban történő hibáztatásoktól keserednek meg, távolodnak el egymástól.

A mellőzés mint konfliktuskerülés

Alapvető kérdés az, hogy a mellőzés hogyan tölti be a konfliktuskerülés szerepét, és miért van erre szükség a regényen belül. *A vége* narrátora azt állítja, hogy az emberi szenvedések és az emóciók szavakkal nem fejezhetők ki: „De vannak dolgok, amelyekre soha senkivel nem lesz közös szavunk. Mert nem lehet. Ez ennyi. Mindenki látott már poharat asztalon. Ez ennyi. Mindenki tudja, milyen, amikor a pohár az asztalon van. Másrészt még soha senki nem látott poharat asztalon. Mert ott mindig van egy rés. Nem több, csak egy elektronnyi rés” (BARTIS 2015; 322).

Szabad András azon az állásponton van, hogy a nyelv, legyen bármennyire is konvencionális, képtelen arra, hogy a beszédpartner számára érthető legyen, annak csupán csak sejtése lehet a tartalom lényegéről. A feszültséget két ember között ezek a kimondatlan, elhallgatott vagy mellőzött tartalmak okozzák.

„Holnap elutazom, mondta.

Hol lépsz fel?

Nem lépek fel.

Anyádhoz mész?

Nem.

[...]

Egyedül? Holnap?

Igen, ma kaptam meg a vízumom.

Itt élsz velem, és nem tudom, hogy vízumot kérsz? Hogy elutazol?

[...]

Van valakid?

Hallgatott.

Nincs.

[...]

Mikor döntöttél így?

[...]

Hallgatott” (BARTIS 2015; 512– 513).

A fotográfia és a szövegek közötti differencia

Szabad András sajátos alkotói programot választ magának: többször oppozícióba állítja a fotográfiát és az írást, úgy véli, hogy a fotográfia a kettő közül a lényegibb (ÉS KVARTETT 2016; 20). A regény különféle kitalált, álomszerű képsorozatból áll össze, melyek összefűzve rövid snitteké alakulnak át. A főhős folyamatosan a kimondhatóság-kimondhatatlanság problémájával küzd. A fényképezés számára menekülést biz-

tosít a szavak birodalmából, a közölhetetlenség közhelyességéből. „Aho-
gyan Flusser is fogalmaz: a fotográfiában benne van a fényképésznek a vi-
lágról alkotott fogalma, véleménye” (VISY 2015; 181). A fotó szemlélete
egy olyan komplex folyamat, melyben a szemlélődő részesedik a fényké-
pész gondolataiból. Ez a „nézőpont-összecsúszás” lehetővé teszi az elmé-
yést és az aktív szerepvállalást, melyben megérthetjük a fényképész köz-
lendőjének valódi tartalmát (VISY 2015; 184–189). A kivetnivaló pusztán az, hogy a fényképeket, amelyeket a főhős álmodott, elképzelt, papír-
ra is vetette, tehát minden fotográfia az írás alárendeltjeként egzisztál. „A
Fotográfia lényege, hogy bizonyítja annak létét, amit ábrázol. Semmifé-
le írás nem képes ilyen bizonyosságot adni. A nyelv fő baja (de talán gyö-
nyörősége is) az, hogy nem tudja hitelesíteni önmagát. Talán éppen ez a
tehetetlenség a nyelv noémája: vagy másként kifejezve: a nyelv természet-
énél fogva fikatív, s ha ezt a fikatív jelleget meg akarjuk szüntetni, roppant
rendszabályokat kell hoznunk, a logikát vagy a hitet kell segítségül hívni”
(BARTHES 1985; 98).

A főhős a fényképezéssel tud kompenzálni. „Az »intenzív látás« al-
kalmazásával olyan dolgok válnak érdekessé, melyeket mindenki lát, ám
köznapinak találja” (VISY 2015; 189). Szabad András olyan helyzeteket,
impulzusokat próbál megörökíteni, melyek ellensúlyozni tudják a siker-
telenségét élete bizonyos területein. Szabad számára, illetve az öndefini-
álásának sikeressége érdekében fontos a „fénykép bizonyíték volta” (VISY
2015; 188), mivel vele akár a társadalomnak, akár önmagának bizonyít-
hatja, hogy az adott dolog megtörtént. Évával kialakított szerelmi kap-
csolata meglepő és heves nyitással indul. A főhős számára felfoghatatlan
a kapcsolat megszűnése, majd Éva halála is. Két nő volt az életében, akik
meghatározták döntéseit, felfogását, mindkettő meghalt, ezért érzelmileg
labilis személyként tekinthetünk rá. A regény utolsó oldalain a következőt
olvashatjuk: „A fixálatlan képek a fehér fényben lassan feketedni kezdtek.
Valamiért az bírta a legtovább, amit az Akadémia üres színpadán készítet-
tem, de végül eltűnt az is” (BARTIS 2015; 581).

A bizonyíték arról, hogy Éva létezett, elhomályosodott. Ez az egy kép
volt még, amin látható volt, aztán ez is megszűnt, csak az üresség maradt.

Bartis fotóesztétikai nézetei párhuzamba állíthatók Roland Barthes
A világoskamra című művében taglaltakkal: azért részesíti előnyben a szö-
veggel szemben a fotót, mert az a pillanatnyi impressziót próbálja meg rögzí-
teni, melyet képtelenség nyelvi formában megfogalmazni. „A fénykép
nem csupán kép (mint ahogy a festmény is kép), nem csupán a valóság ér-
telmezése, hanem nyom is, a valóság közvetlen lenyomata, akár a lábnyom
vagy a halotti maszk” (SONTAG 2007; 228). A képek a narrátor számára

fontos személyekhez, tájakhoz, élményekhez köthetőek. Bartis hőse azért is fényképez, hogy az elvesztett személy birtoklásának lehetetlenségét pótolja (SONTAG 2007; 231). Ettől a ragaszkodásól, béklyótól akkor szabadul meg, amikor elégeti az Éváról készült képeket. Az anya-képek előkerülésekor nem tud visszazökkenni a valóságba, negligálja azt, mert „a fényképnek hatalma van, ugyanis képes visszahozni a halottat” (BARTHES 1985; 14).

A képek megértéséhez, értelmezéséhez viszont feltétlenül szükség van a csendre. „A fotográfiának csöndesnek kell lennie (vannak mennydörgő képek, én nem szeretem őket): ez nem „diszkréció”, hanem zeneiség kérdése. A teljes szubjektivitás csak a csönd, a csöndre törekvés állapotában érhető el (becsukni a szemünket annyit jelent, hogy csöndben beszélgetjük a képet)” (BARTHES 1985; 64).

Kiadás

BARTIS Attila: *A vége*. Magvető, Budapest, 2015

Irodalom

BARTHES, Roland: *A világoskamra*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985

ÉS KVARTETT: Bartis Attila *A vége* című regényéről = *Élet és Irodalom*, 2016. április 8., 20–21.

GONDOS Mária Magdolna: *Tanítványperspektívából*. 2015. <http://www.litera.hu/hirek/tanitvanyperspektivabol> (2016. 05. 04.)

SONTAG, Susan: *A fényképezésről*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2007

VISY Beatrix: „Tőle tanultam látni” = *Szavakkal körbe*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2015

ZSADÁNYI Edit: *A csend retorikája*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2002

Disznóvá leendés, avagy kisebbségi regény Bencsik-módra

Bencsik Orsolya: *Több élet*. Forum–Magvető, Újvidék–Budapest, 2016

Mi tagadás, a címadást a Deleuze–Guattari-féle állattá leendés elmélete/gondolata ihlette. A szerzőpáros által vázolt társadalmi háromszögek a *Több élet*ben négy- és többszögek lesznek, ugyanakkor a családi és a kisebbségi lét társadalomrelációi is variálódnak, kiútkeresésre készítetnek. A Bencsik-regényben a család szinte minden tagjának disznóvá leendése nem vonz be mitologikus archetípusokat, sem metaforikus jelentéstartalmakat, hanem egy elért fokozatként értelmezhető, amelynek megírásával a tartalmak kiszabadulnak a társadalmi és ember alkotta formából. Egy lehetséges kiutat vázol, amely a viszonylatok, a vonatkozások és a kapcsolódások rendszerében képződik meg. Pontosan megfogalmazott mondatok, tudatos iterációk tudósítanak a szétcsúszott és kommunikációképtelen életkekről, amelyeket összerakni csakis írásban, a képzelet játékával, az eltérő családi, társadalmi sztereotípiák, valamint a műnemi konvenciók abszurd-parodisztikus megjelenítésével, mégis velejég realizisztikusan lehet.

A szerző az *Akcio van!* című 2012-es kispróza-kötetében is játszott az állattá leendés lehetőségeivel. A disznó visszatérő szerepeltetése mellett volt nagypapa-nyula és nagymama-szítakötője, ám a *Több élet* már letisztultabb, és a disznóvá leendés a család általános jellemzőjévé lesz. Ugyanarra az *Akcio van!*-beli „vaktérképre” írónak/fűződnek e regény szereplőinek nyomai is, ahol bármi bárhol kapcsolódhat az elbeszélő imaginárius terében.

Érdeemes elidőzni a mottóvá emelt Ugrešić-idézetnél: „a kérdés, hogy önéletrajzi jellegű-e ez a regény, legfőljebb a rendőrségre tartozhat, nem pedig az olvasóra”. Az előfeltevés, amely jelen esetben a rendre intés gesztusával párosul, pontosan az ellenkezőre sarkall, tehát az önéletírás, önéletrajz potenciáljának a vizsgálatára a regény kapcsán. Ha az önéletírás

paktumainak atyja, Lejeune elvéből indulunk ki – tudniillik, hogy „[a]z önéletírásban nincsenek fokozatok: vagy az, vagy nem az [...]”. Bármennyire is hasonlít a hős a szerzőre, amennyire akar: addig, amíg nem viseli a nevét semmi sem történt” (P. Lejeune: *Önéletírás, élettörténet, napló*. L’Harmattan, Budapest, 2003, 28). Bencsik Orsolya kötetét önéletírásként funkcionáló családragényként kellene olvasnunk. Ám ezt az én-elbeszélés és a Bencsik név említése mellett sem tehetjük, hiszen telis-tele van eltávolító és elbizonytalanító elemmel: groteszkbe hajló és abszurd életképekkel (polip-én – egymásban élés, emberi tulajdonságokkal rendelkező tengerimalac mint legjobb barát stb.), de az apa történetíróként való bevonása is az önéletírás hitelességét ássa alá. Az elbeszélő én személyisége és a szöveg sokkal bonyolultabb, minthogy az önéletrajzként olvasható lenne. Sőt, talán nem túlzás állítani, hogy a szerző szándékos „önéletrajzi én”-rongálást végez a szöveg által. Az én-narrátor úgy válik hitelessé, hogy amellet, hogy én-elbeszél, önmagáról és környezetéről mond el valamit, egyszerre távolságtartó pózba, álszenvtelenségbe is helyezkedik, abszurd elemekkel gyúrja össze önmagát, környezetét, a szanaszét lévő darabkákat (impreszsiókból, érzésekből, tapasztalatokból).

A már említett állattá leendés mozzanataival a környezet, a család, a kisebbségi életérzés, a párválasztás normája, a társadalmi elvárások deterritorizálása megy végbe. Az elbeszélhetetlen elbeszélhetőségére nyílik lehetőség, mégpedig úgy, hogy az elbeszélői hang nem tesz különbséget az emberi és az állati állapot között, megszólalásainak határa teljesen elmosódik, összeolvad: „A tatának három malaca volt. *Többet szült, éppen fél tucatot*, mondta a mama, *de csak hármat lehetett megtartani, kicsi volt az ól, és egyébként is*, bár ez már inkább utólagos mentség volt a részéről, *csak a fele volt életképes*. Az ellés sokáig tartott. [...] A tata az ellés után nem akart szoptatni, a mama savóval itatta, hogy legalább megjöjjön a teje, fessítse a csecsét, de ez semmit se segített” (7–8). „A kedvenc állatkám száznyolcvanöt centi magas és hetvennyolc kiló, és csak egy tízesel fiatalabb apámnál. Még a szomszédjaim sem tudnak róla, örökké rejtegetem, és ha valaki jön hozzám, muszáj a szekrénybe zárnom” (89), aki nem melleleg úgy csivitel, mint egy tengerimalac. Az ember és állat közötti határelmosódás abszurd jelenségei mellett az egymásban élés, egymásba költözés mozzanatai is hozzájárulnak az abszurd és groteszk képek létrejöttéhez: „Azt álmodtam, hogy polip vagyok, és az orvos, miközben engem eltávolít, belevág az anyám vastagbelébe. Később pedig azt, hogy én vagyok a tata, és a kórházi ágyon arra ébredek, két zacskó lóg le az oldalamon” (122).

Ugyanúgy az elbeszélő én időnkénti önmagát kommentáló pozíciója is az elbizonytalanítás szándékát rejt. A tapasztalatok, leírások, önértelmezések során az egyén magánéletében, intimitásában is az őt olyannyira foglalkoztató társadalmi kontextus részévé válik: „A szegedi magyar szakra csak azért jöttem, mert a Vajdaságban mindenki azt terjesztette, itt szeretnek minket. Anyám jó kapcsolatot ápol az Újvidéki Egyetem néhány tanárával, nem beszélve a Symposion és a Híd köré csoportosuló írókról, akik, amikor 2004-ben pályaválasztás előtt álltam, többek között azt tanácsolták, ha nem is akarok Szerbiában maradni, jobban teszem, ha a határ közelében maradok. A határ közelében könnyebb kisebbségnek lenni...” (106).

Már az *Akción van!* kötetben domináns szállá lép elő a kisebbségi, a vajdasági narráció, illetve az elbeszélő én Magyarország és Szerbia közötti mérlegmozgása. E szál továbbszövése eme új kötetben a megszövegezett atmoszféra, a történetek által is nyilvánvalóvá lesz, de szövegszintű kapcsolódás is kimutatható: „...a szerb nyelvem tökéletesítésén dolgozom, és az otthoni álló magányból elbiciklizve tapasztalatcserét folytatok nem éppen jóképű, nem éppen okos harmincasokkal” (*Akción van!*, 43), „...már egy ideje hiányoznak a szerb, kevésbé szép, kevésbé okos, harmincas férfiak, akikkel, mielőtt Magyarországra költöztem volna, sokat találkoztam” (14). E kapcsolódási pontok még valamire rámutatnak: a megváltozott életpozícióra. A narrátor (és itt mutat némi rokonságot a szerzővel) a *Több életben* már Magyarországon él, és onnan tekint a határon túlra. Ugyanakkor a párkapcsolati elképzelések és elvárások is átalakulnak, pontosabban érzelmmentesekként definiálódnak: „hanem újabban a férfiaktól is gyakran irtózom. De a motyóikat, ezt végül is megírhatnám a bosnyák barátomnak is, szeretem” (20–21). Ahogyan a párkapcsolatok és egyéb emberközi viszonyok elmozdulnak, úgy deterritorizálódik szinte minden társadalmi paktum, elvárás. Az elbeszélő szereplők idegenek egy idegen, otthonosnak hazudott világban, állatokat nevelnek, növényeket természetnek az erkélyen, halat visznek egymásnak, leveleznek, múlnak a napok, és egyre inkább csak a halál felé rohannak, elfogy a testük (ahogyan a kedvenc állatkáé vagy a mamáé).

A most elemzett kötet alcíme: kis va(j)dmagyar. A j betű zárójelben való elhelyezése az értelmezés több síkját nyitja meg. A családregény egyértelműen a vajdasági magyarnak lenni állapotát (is) tematizálja. Ezen állapot Bencsik Orsolya szövege alapján nagyon is konkrét állapot, a maga adta hátrányokkal és előnyökkel, valahol a szerb és magyar kultúra között határozható meg, pontosabban egyikhez sem tartozóként, idegenként, mégis magyarként.

Vajdasági magyarnak lenni létforma, pontosan körvonalazható tevékenységformákkal¹, kényszercelemekkel – folytonos menekülés a háborúk elől, mások háborúja elől.²

Ha az alcímet a zárójelben lévő j betű nélkül olvassuk, a vadmagyarrá kell értelmezést találnunk. Olvasatomban ezen értelmezés kapcsolódik a vajdaságiság, pontosabban a határon túliság problémájához. A narrátor Magyarországra áttelepülve egy olyan közegbe kerül, ahol látszólag közömbösség mutatkozik a határon túli világ iránt, senki nem foglalkozik származásának kérdésével (és maga a narrátor sem helyezi önmagát az új közegen kívülre), mégis egyfajta kíváncsiság, várakozás lengi körül (akár ha a csempészésre mint a kíváncsiság, az igény odaátról való képi kivetülésére gondolunk). Azzal a privilégiummal rendelkezik környezetével szemben, hogy tapasztalatokkal rendelkezik a határon túlról. Odaátrol, ahol a háborúk egy egész országot és számos kapcsolatot forgácsoltak szét, ahol több náció él egymás szomszédságában, ahol hozzá lehet jutni az ízletes szeszekhez, így egyfajta kuriózumnak számít. A háború iszonytató tudata mellett, amely alpból erőszakkal átítatott, egy másik tényező is meghatározóvá válik a kívülállók szemszögéből, a negatív másik mítosza, mégpedig ahogyan Jurij Lotman megállapítja, a független civilizációk sztereotípiákat alakítanak ki a határon túl élőkre: „vadállatok módjára élnek, szokásaik az okatlan állatokéhoz hasonlóak...” (J. Lotman: *Kultúra és intellektus*. Argumentum, 2002, 97.) E vajd- és vadmagyarsággal, pontosabban annak előfeltevésével kell önmagában (!) megbirkóznia az én-elbeszélőnek, akinek énképe szegmensek véget nem érő kapcsolódásaiból (nemzeti, családi, baráti, elvárásokbeli) áll össze. Bencsik Orsolya identikussá érő stílusával, szókimondásával és szokatlan, néha a nevetés és az undor határára létrejövő transzformációival hozza létre narrátora és annak családtagjai sajátos arcát, megrongált, szétcincált, majd összerakott arcát.

A vajdaságiság mellett a vidékiség kérdésköre is fontos szerepet kap. A Magyarországon már egyfajta otthonosságnak örvendő narrátor az alföl-

---

¹ „Nálunk egyébként mindenki árul valamit, ez a vajdasági magyarok és a vajdasági szerbek egyik legfontosabb tulajdonsága, ez a közös a két nációban, meg az erős túlélési kényszer” (104), „...rögtön azzal kezdtem, hogy szerbiai szeszekkel üzletelek. Kevésbé jó ízlésű magyar nyugdíjasok vásárolnak tőlem szombat délelőttönként a Cserepes soron. Mindig sín busszal utazom, és a vám osok már ismernek a határon, *kókuszlíkőr*, *csokilíkőr*, *pálinka*, sorolom, néha *pelinkovac*, *sör*. Lav, Jelen vagy bar-na Nikšičko. Azt hazudtam nekik, hogy író vagyok, és hogy a fiatal írószervezeteknek szállítom a szeszt...” (13).

² „Apám, amikor a katonai behívó elől átszökött a határon, összeszedett egy köszvényt, és amikor véget ért a háború, és hazajött, a jugoszláv (akkor már csak szerb) állam progresszív sertésszülészetén kapott munkát” (125).

di, a bácskai szülői tanyára vidékként tekint. E tanyán élnek a családtagok, akik szinte statikussá merevedő mindennapjaikban léteznek szemben a mozgás, kimozdulás lehetőségével. Mindenki a maga „állatias” jellemzőjével tengeti kirakatéletét, nem lép valódi, konstruktív kommunikációba, valódi viszonyba, és keresi a saját szökésvonalát. A narrátor szökésvonal a család megírása, vagyis a családregegy mint a megírhatóság formája. Az én-narrátor önmaga íróságát kommentálja, miközben a család valódi megírását eltávolítja magától: „Ha szóba kerül, azt hazudom, hogy regényt írok, melyben a szerbiai vágóhidak története után kutatok, és melynek kulcsmotívuma, központi metaforája a disznó, noha persze, ezekkel az ismerőseimmel ellentétben, nem írok, nem könyvtárakozok [...]. A szomszédokat figyelem, a rokkantnyugdíjas csöngetéseit, a beszédhibás lakásából kiszűrődő profi bokszot. De profi vagyok én is, ezt anyámtól örököltem, lesek, disznóságokat gondolok, ám egy sor nem sok, annyit se írok, végül hirtelen felindulásból egy magyarországi társkereső oldalra regisztrálok” (28–29). A családmegírás gesztusa áthelyeződik az apa szándékai közé, aki a tatárol szeretne regényt írni, és az író lánya (én-elbeszélő) nevében publikálni: „Apámmal órákat beszélgettem a Skype-on. Apámmal, aki azt mondta, regényt ír a tatárol, de az én nevem alatt fogja megjelentetni. A szív és a tejesember, ez lesz a címe, és többek között a frusztrációkról fog szólni” (95). E mozzanatban pedig benne rejlik az írásról való beszéd, a metakommunikáció és a látszólagos eltávolítás is. Nevezhetjük ezt írói hazugságnak, hiszen az én-narrátor, aki maga is író – akár a szerző³ –, kivonja önmaga írói jelenvalóságát a tata és a család története mögül, ugyanakkor éppen e leírással vés magának biztos pozíciót is ugyanott. Az apa tehát felruházódik a „second and false writer” szerepével, aki a frusztrációtól szabadítja meg látszólag a narrátort, legalábbis annak megírási nehézségeitől. Minden lejegyzett szó, minden íráskényszer egy végre fut ki, a megmaradást biztosítani: „Mennyire fárasztó a megsemmisülés ellenében végzett munka, erre gondoltam, apám regénye újabb fejezetekkel bővült, a tata élete megállíthatatlanul folyt ki a papírra. [...] Halvány kartonborító, rajta lesz a nevem, ugyanaz a vezetéknev, mint az apámé és a tatáé” (98). A megörökítés, az elmúlás ellenében maradandót alkotás további regénybeli létrejötte az apa folytonos fényképezési mániája: „Miután apám ténylegesen nyugdíjas lett, [...] a világból való kivonulást a számára való világ lét-tárba vevésébe fordította át. [...] Apám naponta többször is lefotózta anyá-

---

³ „Amikor 2012-ben megjelent a novelláskötetem, a tata azt mondta, most már megnyugodhat, nem baj, hogy nem született fiúunokája, így is tovább él majd a Bencsik név” (108–109).

mat, utánament a konyhába, a fürdőszobába, az udvarra, de még a vécébe is követte, sorozatokat készített róla, [...] amikor apám, anyja halálával szembesülve, hirtelen úgy döntött, a kertbe minirózsákat ültet anyja emlékére, és ezeket a növe, virágzó rózsákat fogja fotózni” (102–103).

Bencsik Orsolya, ahogyan az *Akcio van!*-ban már elindította, a *Több életben* még inkább kikristályosította sajátos „állati” realizmusát, amelyet a bácskai tanya jelképez a tatával, a mamával, az apával, az anyával, a nővérrel, „az áldott jó lélekkel” és a többi családtaggal, szomszédal, akiknek sorsa végérvényesen egybefonódott a disznókéval. Ezen tartalmakat járja keresztül-kasul a narrátor, kilép belőle, visszalép, azonosul, eltávolodik, folyamatos értelmező, leíró pózba helyezkedik, holott végig az orrunknál fogva vezet bennünket a most már teljesen identikussá érő Bencsikvilágban, ahol magunk is elfogadjuk a disznóvá leendés természetességét.

Világok között lebegő, üres test

Kiss Noémi: *Sovány angyalok*. Magvető, Budapest, 2015

A regény alapszituációját és a cselekmény atmoszféráját a narráció kezdőpontja, a narrátor időbeli és térbeli pozíciója határozza meg. A női szubjektum ítéletre vár férje megöléséért a kórházi enteriőr zártságában, a rendszerváltás utáni magyar társadalomban. A jelenbeli szituáció a múltban történetek következménye, a gyilkosság mint egy kauzalitás végeredményeként értelmeződik, az előzmény pedig az egymásra épülő, mozaikszerű elbeszélésekből formálódik meg. Az *én* testiségében, fizikai jelenlétében (*ürességében*) való felfogása és a *másik* ellentmondásos hiánya formálja a vallomásokból felépülő narráció kezdetét. Utóbbi explicit módon jelölést kap: „Hát ezzel fogom kezdeni a füzetet, a hiánnyal. A te hiányoddal. Mert igenis hiányzol” (17). Ilyen viszonylatokban rajzolódik ki a regényben előforduló szerelem alakzatai: a fizikai létben megnyilvánuló testiség és a transzcendens érzelmi rendszer struktúrája elkülönülnek egymástól. Utóbbi a térbeli eltávolodással és a halállal képződik meg, és a szövegvalóságban belül strukturálódó spirituális világba való átkerülés által reprezentálódik.

A visszaemlékezéseket, a múlt tisztázását a főszereplő, Livia egy füzetbe írja le. Így váltakozik a regényben megjelenő két narratív stratégia: a jelen történések, állapotok, ingerek közvetlen közlése szemben a múltban lezajlott események leírásával – a fiktív íróői pozíció megteremtésével, a memoárirás öngyógyítási effektusával (amelyben a múlt eseményeinek a felidézése egészen a főszereplő gyermekkoráig nyúlik vissza, az anya és az apa szerepét elemezve a jelenben kialakult állapot vonatkozásában). Továbbá néhány alkalommal levélbetétek törnek meg a különböző idősíkon váltakozó elbeszélési fonalat.

A virtuális terenumok – álmok és tükörképek – határhelyzeteket, a világok (reális és illuzórikus, múlt és jelen, szövegvalóság és társadalomrajz) közötti átlépés/átjárás lehetőségét hozzák létre: „Álmomban is megjelent a

minap, rám feküdt, teljes erejéből dolgozott a hátamon, aztán arra ébredtem, hogy megfulladok, tiszta izzadt volt a hálóingem nyaka” (33); „Ez a kis, repedt tükör a falon, homályos kép, mintha nem a valóság darabkája lett volna, csak egy fátyol mögé bújtatott arc” (183). A testhez kötött magány feloldását és a transzcendentális szubjektivitás megteremtését juttatja kifejezésre az ürességet magában hordozó testtől való megszabadulás: „Ahogy álltam és készültem az ugrásra, szép lassan megszabadultam a testemtől, a gondolattól, a szorítástól, és a kormos fekete egyedülleteimtől” (262). A tükörben való visszatükröződés meghatározza az *én*-t mint individuális létezőt, elkülöníti az egyéniséget a tárgyiasságtól – a meddőség és a gyilkosság okozójától, a test fizikai lététől: az *üres has, a kéz, a láb, az arc, a szem* automatikus működésétől. A tükörtörés mozzanata pedig önazonossági válságot, szilánkokban való létezést érzékeltet.

A cselekmény jelenében az *én*-elbeszélő karakter a lét és a halál, a józanság és a hallucináció, a valós és a transzcendens közötti határhelyzetben egzisztál. A belső üresség képzetével beszél el a narrátor a történések elfajulásának a központi problémáját: a meddőséget – a gyerek hiányát egy házasságban. Az a tényező, amely visszafogja Líviát a fizikai lététől való eltávolodástól, a valós körülményekre irányuló perceptualitásban nyilvánul meg, pontosabban a test külső ingerekre reagáló fiziológiai tüneteiben – szomatikus élményeiben (vér, nyál, izzadság, hányás): „Már el is égtem benne gondolatban, de a végén mindig csak a párnára folyik a nyálam” (10).

A jelenvalóságból irányul az észlelés kísérlete a fikcionális és a múltbeli térben megnyilvánuló testiség megismerésére. Az elbeszélő nemcsak önmagát fogja fel testként, hanem más személyek emlékképét is testrészekből, az észlelés szerveiből konstruálja: „...Sárira gondoltam. Így volt ő már csak nekem, néhány lopott rá gondolás a kezujjára, a nyelvére, az orrfújására” (151). A volt férj személyének mint a regény kezdetén olvasható monológok címzettjének a keresése a jelenvalóság utáni létében, valamint jellemvonásainak az emlékéhez kötődő fantáziált érzékelésében fejeződik ki: „Itt vagy velem, a számban, a nyelvemen, az ereimben is ott vagy” (41). A már említett levelek dőlt betűvel szedve jelennek meg szövegszinten, a cselekményben pedig anyagiságuk határozza meg a főszereplő valóságviszonyulását: „Szagolgom, forgatom, szép ez a levél. [...] Felbontom a borítékot, meggyűrődik. Így mindjárt más, ha haldoklik és magától kinyílik a boríték” (58). Lívia levélírási gesztusa is testi azonosulásként, a másik helyzetébe való beleélésként funkcionál: „Becsukom a szemem, mielőtt írni kezdek. Én vagyok Kati. Magamra húzom őt, a haját, a gondolatait” (63).

A bevezetőben felvázolt térbeli távolság által megképződő határ átlépését teszi lehetővé a levélen keresztüli érintkezés jelensége, amelynek az egyik formája az imént említett materialitás (a papír tapinthatósága) által reprezentálódik: „A bőröd ez a levél, rajta a szagod, sáriszag, tegnap még meg is nyaltam” (147). „Esní fog, máris csepeg, ha megérintem a leveledet. Pontok, nyilak, az érintésre írják az örömet” (149). A másik formája, az immateriális kapcsolatteremtés a kézírás által manifesztálódik, ily módon rekonstruálódik a másiknak az emléke – a testi jelenvalóságának az érzékelése: „Látom, ahogy ír. A szavak Sári részei, körme, lába, haja, tenyere, orra” (151). Más kérdés, hogy a két barátnő a tényleges megjelenésében sem tükrözi a jelen realitását teljes mértékben, hanem a múltbeli tapasztalatokat, viszonylatokat magukban hordozó árnyakként (angyalokként) szerepelnek, és ebből kifolyólag teherként funkcionál a karakterük jelenléte: „A barátnő teher. A barátnő a rossz lelkiismeret” (192).

Míg a jelenben a kórházi falak jelentik a bezártságot, addig a négy fal közötti rabság érzését hordja magán a házasság emléke. Az otthon falai között megképződő elviselhetetlen viszonylatok, a tárgyak által kiváltott érzetek alapozzák meg a belső térből való kimozdulási vágyat: „...a falak néma csendben álltak, úgy éreztem, mégis rám dőlnek mindjárt. A zöld szobánk, a plüssbútoron a morzsák, a tévészekrény, a lebegő függönyök, a vetetlen ágy virágos ágyneműje, lepedőfoltok, a naftalinos gardrób szekrény...” (74–75). Az anyai szerep hiányát betöltő pótcselekvések sora idéződik fel a múltban történetek megírásakor. Livia részletesen ábrázolja a visszaemlékezéseiben ezeket a megnyilvánulásokat. Tömör, nyomatékos és explicit kijelentések jellemzik a vallomások jelentős részét, így például a tanári szerep funkcióját: „...úgy tekintettem rájuk, mintha mindegyik elsőszülött gyerekem lett volna” (121) és a házasságtöréseket: „Megcsalhattam, Öcsi megengedte. Sőt, kérte. [...] Ez volt a legfurcsább tanácsa, hiszen így örökre elvesztette a testemen a hatalmát. Dugógép lettem. Házasságtörő minden következmény nélkül” (229). Nemcsak szülői szerepre való alkalmatlanságot eredményez a meddőség, hanem a feleségekénti identifikáció is lehetetlenné válik. Ezzel együtt az automatikus, egzisztenciálisan kikényszerített szeretővé válás mozzanata a női szubjektumot szintén birtokolható testként (tárgyként) határozza meg: „...Jóska a saját testemet rabolta el tőlem” (247).

A narráció a társadalmi-ideológiai aspektusokat sem kerüli meg. A narrátor határhelyzetként éli meg a rendszerváltás előtti és utáni állapotot: „két föld között lebegtünk, és hittünk benne, hogy ez jó, és így is marad még sokáig” (71). Az aktuális társadalomrajzok esetében a transzformáció folyamatára, a régi és az új szembenállására helyeződik a hangsúly.

Lívia konkrét leírásokkal, emlékképekkel, motívumokkal (vörös csillag, sarló, kalapács, internálótábor, Kádár személyi kultusza stb.) idézi meg a kommunista időket, majd feleleveníti a változtatások utáni eseményeket (például a határbontásokat – a határátlépések szó szerinti végbemenetelét). A tanári foglalkozás teszi lehetővé a társadalmi viszonylatokra való rálátásnak a perspektíváját, és megformálja a társadalmi változásokat elszenvedő pozíciót. A térbeli bezártság érzete az iskolában is érzékelhető: „Hal voltam mégis [...]. Osztályterembe zárva. Fogalmam se volt, hogy a tanári pálya gettóba vezet...” (73). Az iskola és a tanterem mint zárt terek csupán mikroelemek – az országhoz való helyhezköttöttség tartja fogva az egyént. A kimozdulás lehetőségének két formája jelenik meg: az Amerikában való letelepedés az identitásváltás törekvésével és a nyugat-európai vendégmunkás („csicskás”) létforma megtapasztalása, tehát az asszimiláció és a kívülállás alakzatai körvonalazódnak.

A tanítóképző sárga épülete fejezi ki leginkább a letűnt idők tárgyiasulását, a szocializmus emlékének az érzékekkel felfogható észlelhetőségét. A falakon függő, egykori tanárokat megjelenítő festmények mondanivalója, az idegen múltat jelképező vakolat ráhullásával, a jelenlegi viszonylatok materialitásában feloldódik. Az ábrázolt pózok – „[k]arddal, hacukában, a másik pártkönyvvel van odapingálva” (72) – az eredeti funkciójuktól lecsupaszítva, a teremben megjelenő egyéb képi elemekkel (búzakalászos címer) és különböző külső ingerekkel (fényviszonyokkal, szagokkal) együtt totalitás masszív ingereként Lívia idegszállaira gyakorolnak hatást. Az organikus szervekből strukturálódó, testként felfogott rendszer érzetét – *bűzét* közvetítik: „Mert a rendszernek van bűze, nem az embernek” (72).

A fogantatás transzcendens vonatkozásaiban a halál tapasztalatával rokonított angyalok mellett a bibliai referencialitás is gyakran előfordul: „Szeplőtelen Szűz Máriákat rajzoltam fehér lapra...” (213). Jézus megidézett képe esetében a test elváltozásai képeznek viszonyítási alapot a létezés valós és spirituális határainak az egymáshoz való közelítésekor. „...sovány, inas, vékony test, felszegelték, úgy folyt belőle mindig a vér” (252). A több Mária-utalás mellett még megjelenik a *Sovány angyalok* című fejezetben a Kisdéd nélküli jászol képze is. A meddőség és a halál kérdésében Isten szerepe is többször felvetődik: „Aki haldoklik, csak és kizárólag Istennel beszél, nem törődik a földi dolgokkal” (102).

A kígyó mérgé

Gyenge Zoltán: *Emberlétünk határai – Művészet, filozófia, művészetfilozófia*. Attraktor Könyvkiadó, Gödöllő–Máriabesnyő, 2016

Ahogy Woody Allen *Éjjelkor Párizsban* című filmjében is megjelenik a jelenkorral való elégedetlenség, a nosztalgia mint a tagadás egy eszköze, így az *Emberlétünk határai* is ezzel a finom alapgondolattal vezeti fel a filozófia csodálatos örültséggel átítatott mérges kígyóját. Vajon igaz lenne a filmben elhangzott ún. „aranykor-eszme” hipotézise, miszerint azért tekintünk az elmúlt évszázadokra vagy évtizedekre úgy, mintha jobbak, élhetőbbek lennének, mert nem tudunk a jelenben boldogulni? A könyv tökéletesen vázolja fel ennek esetleges magyarázatát, olyan filozófusokon keresztül, mint Immanuel Kant, Søren Kierkegaard, F. W. J. Schelling, G. W. F. Hegel vagy éppen személyes kedvencem, Friedrich Nietzsche. A szerzők ismeretében különösen nehéz egyszerűen, egyben érthetően megfogalmazni, átadni egyes nézeteiket, ám az *Emberlétünk határai*ban ilyen problémával nem találjuk magunkat szemben. A mű nyelvezete tökéletesen érthető, ahol szükséges, azonnali, világos magyarázatokkal ellátva. A könyv egészét tekintve, az olvasáshoz szükséges dinamikát az esszéisztikus stílus adja meg, erősen személyes hangvétellel párosulva. S ez az a kulcsmomentum, amitől a könyv valóban érdekessé válik, hiszen a filozófia olykor száraznak tűnő, a semmiről „csacsogó” körkörös gondolatait és mondanivalóját egy – ha lehet így mondani – emberibb közegbe helyezi. Egy olyan humánus közegbe, amit igyekszik az egzisztencialista Kierkegaard vagy a hegeli rendszer szemszögéből értelmezni, s mindezt áttemelni napjainkba. A nietzschei nihilizmus is erős táptalajra talál a jelenkor viszonyaiban, pontosabban az unalmas biztonság és a már régóta elhagyott és elfeledett emberi lényeg szembeállításában. Ebben a felállásban az előbbi a tömegek, az egyenlőségbe bújtatott érzéketlenség, valamint a szenvedélytelenség előjoga lesz. Érződik a tömeglét, az unalmasság megvetése, amelynek olykor erős kihangsúlyozása pont az ebből való kiszakadást szimbolizálja. Az én-telenség, az ember-nélküliség az, ami párhuzamba

van állítva a már szinte agyonrágott és minduntalan ismételt platóni barlanghasonlattal, csak ez esetben senkit nem érdekel a magát napvilágra küzdő, a valódi tudást birtokló, csupán a sötétségben és rabságban maradt unalmas tömegember.

Nyilvánvalóvá válik, hogy a leibnizi „*harmonia praestabilita*” immár az előre meghatározott éles fogalmával forr össze, ami egyenlő a mai ember vegetálásával.

Kant emberközeli bemutatása, hipochondriájának leírása képes más megvilágításba helyezni az eddigi erkölcsi vagy filozófiai téziseit, sőt, ha lehet így mondani, némelyek megmosolyogtatóvá válnak.

A szerző kiegészíti Nietzsche gondolatát, miszerint nem a fenevadak, nem a gonoszok és nem a betegek jelentik az igazi veszélyt a társadalomra, hanem a „túl-normálisak”. Visszatér és körkörösén mozog a monotonitás, a kérdezni nem merés és a megfelelés jelensége körül, ami valódi és aggasztó jelenlétére mutat rá, valamint arra, hogy mennyire el nem hanyagolható problémáról van szó. Kevesek szerint, persze.

Az ezen tömegemberhez kapcsolódó művészet és magával a művészetrel kapcsolatos nézetek felvázolásakor az árnyékember mellé bevezetődik az árnyékperspektíva fogalma, ami visszatérően a szürkeséghez és a platóni barlangfalat bámuló, tudatlan emberhez visz bennünket vissza, aki kineveti a tudást birtoklót, a másét. Érdekes módon ezt a fajta gúnyt és nevetést az ölés vágyához vezeti vissza a szerző, amit a szofisták emberi természetről alkotott képén keresztül is nyilvánvalóvá tesz. Az átlag, a tömegember nem képes elviselni a másét: a tőlük különbözőt meg kell semmisíteni. Ezen a ponton párhuzamba állítja Nietzsche nézeteit a törvényről az előbb említett szofistákéval, hiszen a jó vagy a rossz fogalma egyik esetben sem objektív dolog. Ezáltal képmutatássá válik a törvények tisztelete és betartása.

A szerelem és a bizalom kérdésének boncolgatása arra engedi következtetni a szerzőt, hogy az egyik fogalom a másik nélkül nincs; pontosabban a bizalom önmagában nincs, mindig valamely más érzelemtől függ, mint például a szerelemtől. S itt kapcsolódik be újból a szubjektivitás fogalma. Elemezni ugyan lehet, hogy ki mit gondolt és mondott a szerelemről vagy a magányról, ám bizonyítékot kapunk rá, hogy ezek az elméletek nem fedik a valóságot.

Schelling emberfelfogásának részletes ismertetése után Gyenge Zoltán vallási terepre irányítja olvasóját, amely terep többdimenziós, sőt a szöveg egyes részeinél úgy is érezhetjük, hogy jelen voltunk a különböző vallást és mitológiát középpontba állító vitáknál. Isten létének bizonyítása mellett az, ami valóban problémát okoz, a rossz fogalmának összeférése Isten, a legfőbb, az abszolút jó fogalmával.

Érdekes módon a szabadságot és a szükségszerűséget, amely fogalmak más filozófiai álláspontok szerint egymás ellentétei, Schelling egymáshoz kapcsolja olyan különbséggel, hogy míg az első tudatos aktus, addig a második tudattalan. Híres művének, a *Szabadságirat*nak részletes leírása rámutat arra az apró, talán szándékos hibájára, hogy nem az eredeti hosszú és nehezen érthető német címben leírt emberi szabadságról, hanem az isteni szabadságról ír a német filozófus.

A Kierkegaard és Nietzsche életéről szóló közbevetések és felvezetések biztosítják a legjobb talajt az ironikus hangvételre, amely itt érezteti legjobban hatását, meglehet azért, mert a filozófusok maguk is előszeretettel alkalmaztak hasonló nyelvi eszközöket. Ha vannak is közös pontok a két filozófus által megszólaltatott szereplők mono-dialógjaiban, mint pl. Zarathusztra vagy Constantín Constantínus, akkor sem egyezik meg a kettő teljesen, hisz az utóbbiaknál egyfajta belső és külső inkognitó jelenik meg. A nyelv használatának fontossága ugyancsak megjelenik a már korábban említett szofistáknál, akik köztudottan a retorika és a meggyőzés nagymestereiként vonultak be a filozófiatörténetbe.

Ahogy Gyenge Zoltán megfogalmazza, a szóbeliséget kísérli meg átültetni az írásba, sikerrel. Képzelt leírások reflexszerű közbevetésekkel, gúnyos megjegyzésekkel, odavetettnek tűnő kommentárokkal. Ez az, ami képes élővé tenni egy szöveget, odavonzani egy olyan tekintetet is, amely nem jártas a témában. Az írás horizontja felülről kezdődik, a kritika pedig a kritizálandó massa szemszögéből van megfogalmazva, amely massa biztosan nem része a célközönségnek. A végszó frappáns, bármilyen végszó nélkül.

Egészében véve olybá tűnhet, az őrültség nem csupán részét képezheti a filozófiának, akár a filozófia művelésének, akár a szeretetének, hanem annak fontos alkotóeleme is. Ahogy a kígyó mérge egyre közelebb jut a szívhez, úgy válik lassacskán szentté az őrültség. Olvasás közben végig egy Nietzsche-idézet járt a fejemben, amitől nem tudtam szabadulni: „És őrültnek tartották a táncosokat mindazok, akik nem hallották a zenét.”

Anomáliák

Kosztolányi Dezső Színház: *Názáret*

Idén április 20-án mutatta be a Kosztolányi Dezső Színház a *Názáret* című új darabját. A színészek-alkotók három munkafázisban alkottak, először improvizációkkal, majd a szöveg megírásával foglalkoztak, végül pedig a színpadra állítást kiviteleztek. Összességében jó ötlet is volt a darab színre vitele: azt tapasztaltam, hogy a közönség itt-ott azonosulni tudott vele, kedvelte az olykor ugyan meg-megakadó, másrészt többször bizonytalannak ható művet. Nem is csoda, hisz az alkotók elmondása szerint a történet „a hétköznapi emberek életét követi, akik abban a helyzetben találják magukat, hogy a sorsuk az *Újszövetség* dramaturgiájával összecseng”. E rövid részlet olvasható az előadás egyetlen „útmutatóján”, webes platformján, és részben ugyan, de a *Názáret* követte is ezeket a „dramaturgiai” pilléreket.

A drámai alapszituáció itt sem túl komplikált: egy első ránézésre boldognak és kiegyensúlyozottnak tűnő, pontosabban: látszani kívánó család hétköznapijaiba tekinthetünk be. A házaspárnak, vagyis Verának (Nagyabonyi Emese) és Károlynak (Mikes Imre Elek) megszületik Miska nevű gyereke (Berta Csongor), aki amolyan „hagyományos” kamasz, megvannak a saját elképzelései, idejekorán szerelmes lesz, a maga visszafogott módján persze, de konfrontálódik szüleivel, bár inkább ők vele. A kinti világba pedig – némi naivitásból is adódóan – nehezen tud beilleszkedni, Jojo nevű barátjával (Kucsov Borisz) felszínes, egyoldalú a barátsága, de a szórakozóhelyen megismert csajjal és Magdival (Székely Bea) is kezdetben nehezen boldogul. Miska bekövetkező, jól szövődő tragédiájának előzményei mindenképpen sok tényezősek, de alapvetően otthonról hozott élmények befolyásolják. Családi viszonyok, anomáliák, viselkedészavarok aktivizálódnak tehát „bent”, „kint” pedig az alkohol, a drogok, a bűnözők és a szerelem négyeségében kell egyensúlyoznia.

Már a fent leírtakból is kiderül, hogy a *Názáret* című előadás két, pontosan körülhatárolható részből és térből áll. Ezek összekötő eleme pedig

nem más, mint maga Miska. Itt utalnék arra is, hogy e két rész egy erősen szimbolikus nyitó- és zárójelenetbe ágyazódik, de ezek nélkül is kényelmesen funkcionál(hat)na a darab.

Az Andrej Boka rendezte előadás jó megoldásai közé tartozik (különösen) az első rész időkezelése. A felütés szinte pereg, amelynek ismertetését csak azért fogom rövidre, mert nem szeretnék lelőni pár jól alakult poént, amellyel ez az egység operál. Ezek – az olykor vizuális elemek – ugyanis magukért beszélnek. Mindenesetre hamar kiderül, Vera és Károly – komoly vallási szabályok által vezérelve – csak ritkán él házasetet, ennek a körülménynek azonban Vera nem szeretne alárendelődni. Enged tehát egy amolyan „angyali intésnek”, bár inkább csak hangnak, István hangjának, aki valósággal magával ragadja, és egy meglehetősen egyedi módon színre vitt szeplőtelenfogatás-paródia közepette – mondjuk így – „megtermékenyül”. Igen ám, de hamar kiderül a félrelépés, a testtelen aktus: a perfekcionista Károly ugyanis határozott, ami a hónapok számolását illeti: börtben meg ugye amúgy sem lehet és nem is volt szex. Nincs mit tenni, a vallási normáknak kívülről engedelmessé váló pár felneveli a gyereket, de azért mindenki ott hordozza a titkot, a főbűnt. A boldogság csak látszat, de a nyugalom – egy bizonyos pontig, addig, amíg Károly komoly családi rituálék közepette össze nem csinálja magát – így legalább garantált, sokszor a családtagoknak mindenben engedelmessé váló, az ultimátumokra is kész Verának hála. Az események itt aztán lelassulnak, és jóformán egyetlen este, mégpedig a szenteste köré szerveződnek, amelynek során kibontakozik a tizenkét éves Miska amolyan világi-bibliai gyermekségtörténete. Akarva-akaratlanul is bevillan a *Vojáger* című darab, Mikes Imre Elek itt is jól hozza a férjszerepet, kicsit mintha nehezen is tudna szabadulni a másik előadás Páljától. Nagy Abonyi Emese is jól alakítja a bármikor túrni képes feleséget, csontig hatoló sikkolya – a megfelelő pillanatban – ebből a darabból sem maradhat ki.

Mivel értintem majd a darab bibliai utalásrendszerét, azért már itt ki kell emelnem, hogy a címválasztást nem tartom különösen szerencsésnek, egyrészt túlzottan az első részre irányul általa a figyelem, így pedig az eleve sokkal gyöngébb második (a „kinti”) rész marginalizálódik. Utóbbi bizonytalanságai viszont nyilvánvalóan nem írhatók a címválasztás számlájára. A második rész egyébként úgy indul, hogy az előző rész végén összeáll a drámai feszültség, betelik a pohár, és szavasul a főbűn. Innentől aztán a „kinti” világ tárul elénk: Miska egy diszkóban próbál lányt találni, barátjában nem bízhat, különféle drogokkal is kapcsolatba kerül – igaz, egy félreértés során –, ami aztán egyenesen vezet a végzetéhez.

Noha a *Názáret* – úgy tűnik – inkább az ifjúságnak szánt darab, de közel sem jutnak benne kifejezésre olyan „rejtett” didaktikus elemek, kifeje-

zöeszközök, amelyek például Urbán András *Dogs and drugs*ában nagyjából jól is működtek. A *Názáret* „didaktikus volta” nehezen formálódik, valahol ebben a kérdésben is fragmentálódik a darab. És nemcsak azért, mert Miska naivitása kissé túlzottra sikerült – a fiú inkább egy értelmi fogyatékos benyomását kelti –, hanem azért is, mert ha a színpadon épp szenvedést kell megjeleníteni, akkor annak kőkemény szenvedésnek is kell hatnia. Ha nem így működnek a dolgok, akkor félok, hogy az ott látottak nem lesznek hitelesek, azaz a velük való azonosulás is vakvágányra fut. Mindehhez hozzájárult egypár dikcióbeli bizonytalanság is, ami a jövőben talán még orvosolható.

Nem tett jót a második résznek a csodás elem színre vitele sem, vagyis az emberek viselkedését megváltoztató „ablakmosó folyadék” megjelenése. Ráadásul ez volt az az elem, amely betetőzte Miska tragédiáját: a bűnözők, „a farizeusok” látóterébe került szer ugyanis felkeltette érdeklődésüket, meg akarták tudni, kinél van, ki árulja. Ez az ember pedig nem volt más, mint Miska. Az alkalmazott (kényszer)megoldás különösen rendszeridegenül hatott az első, de kiváltképp a második rész kontextusában. Hirtelen bukkant föl, hiba volt erre alapozni a drámai végkifejletet.

A darabban megjelenő bibliai utalásrendszerek jól működtek, különösebb felkészültségre e tekintetben nincs is szüksége a befogadóknak. Jó megoldás volt a „Látjátok, testvérek, ennyi az élet...” kezdetű temetési ének kétszer történő felcsendülése. Egyszer akkor hallhattuk, amikor az első rész végén a vacsorára kínkeservesen elkészített és feltálalt sült házi nyúl „eltemetésére” került sor, másodszer viszont Miska tragédiája után. Vagyis egyszer a véletlenül összetaknyolt szentesti vacsora alternatívájaként tálalt sült házi kedvenc elföldelésekor, másrészt Miska „keresztre feszítését” követően. Egyenesen adódik a kérdés: akkor kinek mennyi is az élet? Groteszk és nagyon is életszerű élmények feszültek tehát egymásnak. Ezért is lett volna sokkal célszerűbb, ha a darab második része és a zárlatja jobban épült volna rá erre a potenciálkülönbségre. Különösen azért lehetett volna ez elvárható, mert a darab elején tényleg jól funkcionáltak a megfelelő ütemben váltakozó groteszk (ondótenger) és vérkomoly (a „terhességi” jelenet az „asztalba zárt” magzattal stb.) képek. Kár, hogy ezek az erők kifulladásra jutottak a végére.

Andrej Boka *Csenđe* után számomra kissé csalódást jelentett az előadás, bár meg lehetne indulni az *Újszövetséggel* összefüggő utalásrendszer mentén is a részletes elemzéssel. Külön kiemelendő azonban a darabban a fiatal Miroslav Idić harmonikajátéka, de ne feledkezzünk meg a zeneszerzőről, Milan Vejnovićról sem, aki remek összhangot alakított ki kompozíciói által az előadás amúgy jól működő részeivel.

Szerzőink

Antalovics Péter (1993, Zombor) A gimnáziumot Zomborban végezte, jelenleg az Újvidéki Egyetem BTK Magyar nyelv és irodalom szakos hallgatója. *Örökszoba* című kötete 2014-ben jelent meg a Forum Könyvkiadónál.

Barlog Károly (1986, Zenta) Író, zenész. Balatonendrédén él. Prózáit, kritikáit és műfordításait számos magyarországi és határon túli folyóirat közölte. Első könyve *Maxim* címmel jelent meg 2012-ben. A Híd Kör, a József Attila Kör és a Fialat Írók Szövetségének tagja. 2015-ben elnyerte a Móricz Zsigmond irodalmi ösztöndíjat.

Bencsik Orsolya (1985, Topolya) Író, a SZTE BTK Magyar Irodalom Tanszékén volt doktorandusz, a vidékiség alakzatait kutatja a vajdasági magyar irodalomban. Három szépirodalmi (*Kékitőt old az én vizében, Akció van!, Több élet*) és egy műfordításkötete jelent meg. Fontosabb díjai, ösztöndíjai: Gion-ösztöndíj, Sinkó-díj, Szirmai-díj, Móricz-ösztöndíj, Sziveri-díj, Grezsa-díj, Az év doktorandusza díj, NKA Szépirodalmi Kollégiumának alkotói támogatása, Örkény-ösztöndíj.

Berényi Sarolta (1998, Szabadka) Királyhalmon él, a Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium végzőse. Az idén bronzminősítést ért el a sárvári diákirók, diákköltők találkozóján, és részt vett a Középiskolások Művészeti Vetélkedőjén is.

Brenner János (1985, Szabadka) Szerkesztőként dolgozik a Forum Könyvkiadóban. A Híd folyóiratban 2009 óta publikál elsősorban színházról. Szabad idejében a grafika foglalkoztatja, és minden, ami mögötte van. Mesterdiplomáját az ÚE BTK Magyar Tanszékén szerezte meg nyelvészeti szakirányon. A kezdetektől tagja a Híd Körnek, társszerkesztője a hid.rs weboldalnak.

Fehér Miklós (1993, Zenta) Abban az évben születtem, amikor meghalt Kurt Cobain és megszületett Justin Bieber. Kicsit szégyellem magam emiatt, azóta próbálom jóvátenni a dolgokat. Polihisztor szeretnék lenni egy polihisztormentes világban. (Újság)írók, olvasok, tanulok (valamit mindennap). Időnként terápiás jelleggel kerülnek be dolgok az életembe, aztán eltűnnek. Ami marad, az boldoggá tesz. Az írás maradt.

Fekete I. Alfonz (1986, Szabadka) Szegeden anglisztikán és irodalmi szerkesztésen szerezte alapfokú diplomáját, Budapesten pedig az anglistika mesterszakos végzettségét. 2016-ban elnyerte a JAKKendődíjat. Fantasyvel, tündérmesékkal és gyerekirodalommal foglalkozik.

Gazsó Hargita (1982, Zenta) Topolya Község Múzeumának vezetője. Szakterülete az irodalmi muzeológia, az írói hagyatékok és levelek kutatása. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Nyelv- és irodalomtudományi doktori iskolájának hallgatója irodalomtudományi szakirányon.

Herédi Károly (1987, Zenta) Horgoson nőtt fel. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszékén végezte egyetemi tanulmányait, majd négyévnyi pedagógusi munka után a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára iratkozott, ahol az Irodalomtudományi Doktori Iskola Modern magyar irodalom programjának hallgatójaként kutatási területe a gyermekirodalom.

Hernyák Zsóka (1991, Zenta) A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán fejezte be egyetemi tanulmányait.

Kecskés Ildikó (1993, Nagybecskerek) Jelenleg az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének hallgatója.

Mészáros Anikó (1987, Zenta) Mesterszakos diplomáját az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszékén szerezte. Szakdolgozatának címe *Kulturális kontextusok a cigányság irodalmában*. E témakörön belül végzett kutatásai mellett publicisztikával és szépirodalommal is foglalkozik. 2016-ban Gion Nándor szépirodalmi ösztöndíjban részesült.

Paszterkó Viktor (1997, Szabadka) Élek. Talán. Szeretem a tejet. Ez pont három mondat. Vagy nem.

Patyerek Réka (1996, Verbász) Bölcsészettudományi Kar, Magyar Tanszék. Az irodalomelmélet már régóta foglalkoztat, főként az erotika és az irodalom közti kapcsolat vizsgálata és a genderelmélet az, ami érdeklődésem homlokterében áll. Mindezek mellett 16 éve néptáncok és népdalénekek, valamint szabad időmben általános iskolás diákokkal foglalkozom egy kreatív írói szakkör keretén belül.

Poborai Örs (1997, Zenta) 2013-tól 2016-ig a Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimázium tanulója. Három éve ír.

Riszányi Attila (1993, Szabadka) Az utóbbi néhány évben sok időt töltött a Szabadka és Újvidék között közlekedő vonatokon, buszokon, egyéb

járműveken, s egy ideje erről papírja is van. Fennmaradó idejét hírekkel ütötte és üti agyon, erről papírja nincs, csak az a bizonyos oldal, hát folyton azt nézegeti.

Sági Varga Kinga (1985, Szabadka) Jelenleg Újvidéken (Péterváradon) él. Az újvidéki Forum Könyvkiadó szerkesztője, kritikus, a Híd Kör, a JAK és a FISZ tagja. Az újvidéki BTK Nyelv- és Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

Sekulić Larisa (1993, Gyula) A gimnáziumot Szabadkán végezte, majd a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának filozófia szakára iratkozott, ahol jelenleg is folytatja mesterfokú tanulmányait.

Szabó István (1995, Szabadka) Budapesten az ELTE néderlandisztika szakán tanul. Játszik A varázsló kertje nevű zenekarban, megzenésített versekkel és slam poetryvel foglalkozik.

Ternovác Dániel (1992, Újvidék) 2011-ben nyert felvételt az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékére, ahol az idei év júniusában mesterfokozati diplomát szerzett. Ezután felvételt nyert a Szegedi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola Modern magyar irodalom képzési programjára, ahol a vizuális reprezentáció poétikájával szeretne foglalkozni a kisebbségi irodalmak, valamint a déli szláv–magyar irodalmi kapcsolatok tükrében.

Váradai Ibolya (1998, Topolya) Faludy György születésnapján született. Jelenleg a topolyai gimnázium tanulója, utána pedig orvosira készül. Életcéljai: kiadott könyv, beutazni a világot, dr. a név előtt.

Vázsonyi Csilla (1990, Zenta) Szegeden néprajz, illetve kulturális örökség szakon szerzett diplomát. A haikuköltéssel Kosztolányi fordításain keresztül ismerkedett meg, majd egyre jobban érdekelni kezdte a japán haiku eredeti formája és gondolatvilága, a műfaj képisége, szemlélődő attitűdje. 2010 óta ír haikukat. Ez az első publikációja.

Paszterkó Richárd (1995, Szabadka) Mentora Boros György grafikus, festőművész. 2005 óta az Oláh Sándor Képzőművészeti Szakosztály tagja. Jelenleg a SZTE JGYPK Képi Ábrázolás Grafika szakirányon tanul. Foglalkozik tradicionális grafikával, azonban a festészet is közel áll hozzá. Képei hangulatát leginkább az art brut és a dadaista vonások jellemzik, melyek gondolkodásmódjában is kifejezésre kerülnek. A bor jó.